

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜRESEL DEĞER ZİNCİRİ VE TÜRKİYE

SENA DOĞRUEK
20710046

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. GÜLSÜN GÜRKAN YAY

2024

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜRESEL DEĞER ZİNCİRİ VE TÜRKİYE

**SENA DOĞRUEK
20710046
ORCID NO: 0009-0006-5690-6989**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. GÜLSÜN GÜRKAN YAY**

OCAK 2024

SENA DOĞRUER tarafından hazırlanan “KÜRESEL DEĞER ZİNCİRİ VE TÜRKİYE” başlıklı çalışma, [07 / 02 /2024] tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda [oybirliği] ile başarılı bulunmuş ve jürimiz tarafından [İktisat] Ana Bilim Dalı İktisat Programında **YÜKSEK LİSANS** tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman

İmza

Prof. Dr. GÜLSÜN GÜRKAN YAY

.....

Jüri Üyeleri

İmza

DR. ÖĞR.ÜYE. ZEYNEP KAPLAN

.....

DR. ÖĞR.ÜYE. ALİ PİŞKİN

.....

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

ÖZET

KÜRESEL DEĞER ZİNCİRİ VE TÜRKİYE

Ülkeler, sanayileşme sonrasında sadece üreterek değil, ürettiklerini ihraç ederek de rekabet güçlerini arttırdılar. Teknoloji, ulaşım ve iletişim imkanlarının gelişmesiyle bu ticaret daha uzak mesafelerdeki ülkeleri de birbirine yakınlaştırarak daha bütüncül bir pazar oluşturdu. Gerekli ham maddeleri ithal edip düşük maliyetli, katma değeri yüksek ürünler üretilip ihraç etmek ülkelerin karlılığını arttırmakla birlikte aralarında da bir rekabet oluşturdu. Son Küreselleşme çağı, dış ticaretin daha fazla yayılmasına ve şekil değiştirerek artmasına zemin sağladı. Pandemi süreci ile birlikte ülkelerin birbirine bağımlılıkları ve üretim kapasitelerinin yeterliliği konusu ciddi bir sorun olarak tartışmaya açılmıştır. Bu sorgulama Türkiye açısından da geçerlidir. Pandemi sonrası oluşacağı beklenen Yeni Ekonomi düzeninde bütün ülkeler gibi Türkiye'nin de yenilenen dünyada küresel değer zincirinin bir parçası olması gerekliliği tartışmasız önemdedir. Bu çalışmamızda tüm bu faktörler göz önünde bulundurularak Küreselleşme ile ortaya çıkan ticari bağımlılığın oluşturduğu küresel değer zinciri kavramının ne olduğu; Dünya ve Türkiye açısından önemi analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Küresel Değer Zinciri, Ticaret, Ekonomik Bağımlılık

ABSTRACT

GLOBAL VALUE CHAIN AND TÜRKİYE

Countries have increased their competitiveness not only by producing but also by exporting what they produce, following the industrialization. With the development of technology, transportation, and communication facilities, this trade has brought countries together, creating a more comprehensive market, even in distant countries. Importing necessary raw materials and producing low-cost, high-value-added products for export has increased the profitability of countries, but has also created competition among them. The recent era of globalization has provided a ground for foreign trade to spread further and increase in different forms. With the pandemic, the issue of countries' interdependence and the adequacy of their production capacity has become a serious topic of discussion. This questioning is also relevant for Türkiye. In the post-pandemic era, in the expected New Economic Order, it is indisputably important for Türkiye, like all countries, to be a part of the global value chain in the renewed world. In this study, taking into account all of these factors, the concept of the global value chain created by the trade dependence resulting from globalization will be analyzed, and its importance will be examined both in the world and for Türkiye.

Keywords: Globalization, Global Value Chain, Trade, Economic Dependency

ÖN SÖZ

Tez sürecim boyunca bilgi birikimi ile emeğini esirgemeyen, zaman ayırıp fikir ve önerileriyle bana daima yardımcı olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Gülsün Yay'a,

Bu zorlu süreçte varlığını hissettiren, anlayış ve sabırla yanımda olan, motivasyon kaynağım değerli eşim İlyas Doğruer'e,

Eğitim hayatım boyunca bana inanan, beni maddi ve manevi olarak daima sabırla destekleyen kıymetli annem Havva Başkaya'ya,

İlk günden beri yanımda olan ve destekleyen sevgili dostlarıma,

Teşekkür ederim.

Sena Doğruer
Ocak, 2024; İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
1. GİRİŞ	1
2. KÜRESELLEŞME VE KÜRESEL DEĞER ZİNCİRİ KAVRAMLARININ TEORİK ÇERÇEVESİ	3
2.1. Küreselleşme Kavramı	3
2.1.1. Uluslararası Ticaret	7
2.1.2. Dış Ticaret Teorileri	8
2.1.2.1. Mutlak Üstünlük Teorisi	8
2.1.2.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi	9
2.1.2.3. Heckscher-Ohlin Teorisi	9
2.1.2.4. Nitelikli İşgücü Teorisi	12
2.1.2.5. Teknoloji Açığı Teorisi	12
2.1.2.6. Ürün Dönemleri Teorisi	12
2.1.2.7. Tercihlerde Benzerlik Teorisi	13
2.1.2.8. Ölçek Ekonomileri Teorisi	13
2.1.2.9. Monopolcü Rekabet Teorisi	14
2.1.2.10. Çekim Modeli	14
2.1.3. Uluslararası Ticaret Örgütleri: Gümrük Birliği (GB) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)	15
2.1.4. Bölgeselleşme ve Ülkelerin Bağımlılığı	16
2.1.5. Pandemi Dönemi ve Ticaret İlişkileri	17
2.2. Küresel Değer Zinciri	19
2.2.1. Küresel Değer Zinciri Literatürü	19
2.2.2. Tedarik Zinciri Yönetimi Nedir?	23

2.2.2.1. Tedarik Zinciri Kavramı.....	23
2.2.2.2. Tedarik Zinciri Yönetimi.....	26
2.2.2.3. Tedarik Zinciri Yönetimi Amaçları.....	27
2.2.2.4. Küresel Değer Zinciri ve Tedarik (Arz) Zinciri Yönetimi Karşılaştırması.....	28
2.2.3. Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Tedarik Zinciri Yönetimi ve Küresel Değer Zinciri Ağı	29
2.2.4. Dış Kaynak Kullanımı ve Offshoring, Outsourcing	32
2.2.5. KOBİ'ler Neden Önemli Bir Aktördür?.....	34
2.2.6. Üretim İlişkilerinde Sosyoekonomik ve Politik Yapı.....	37
2.2.7. Ticaret ve Katma Değer Oluşturmanın Önemi.....	38
2.2.8. Sürdürülebilirlik ve Yeşil Zincir.....	39
3. DÜNYA TİCARETİNDE KÜRESEL DEĞER ZİNCİRİ'NİN YERİ VE ROLÜ	43
3.1. Küresel Değer Zinciri Ölçüm Yöntemleri ve Göstergeleri.....	43
3.1.1. Ticaret Verilerine Dayalı Küresel Değer Zinciri Göstergeleri	44
3.1.1.1. Ara Malların İhracat ve İthalattaki Payı	44
3.1.1.2. Ara Malların Toplam Ticaret İçindeki Payı.....	44
3.1.1.3. Ara Ürün Ticaretinin Göreceli Önemi.....	44
3.1.1.4. Ara Malı İthalatının İhracata Oranı (Kapsama Oranı)	45
3.1.1.5. Grubel-Llyod Endeksi	45
3.1.1.6. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler	46
3.1.2. Girdi-Çıktı Tablolarına Dayalı Göstergeler	47
3.1.2.1. Katma Değer Ticareti	47
3.1.2.2. Girdi-Çıktı Analizi	47
3.1.2.3. TiVA Veritabanı	48
3.1.2.4. Girdi-Çıktı Tablosuna Dayalı Küresel Değer Zinciri Göstergeleri...	48
3.2. Çin Örneği.....	52
3.3. Küresel Değer Zinciri'nin Yararları ve Eksiklikleri Nelerdir?	58
4. KÜRESEL DEĞER ZİNCİRİ VE TÜRKİYE'NİN YERİ.....	60
4.1. Türkiye'nin Ticaret Yapısı.....	60
4.2. Türkiye Küresel Değer Zinciri'nde Nerede?.....	71
4.3. Türkiye'nin Bazı Yükselen Piyasa Ülkeleriyle Mukayesesi.....	81
5. POLİTİKA VE ÖNERİLER.....	87
6. SONUÇ.....	92
7. KAYNAKÇA.....	94

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. KOBİ Tanımı	35
Tablo 2. Çin Ekonomisinin Genel Görünümü (2014-2020)	53
Tablo 3. Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme Dönemleri (%)	62
Tablo 4. Türkiye'nin 1980-2022 Dönemi Dış Ticaret Hacmi (Bin Dolar)	63
Tablo 5. Aylara Göre Dış Ticaret, Ekim 2023 (Milyon Dolar)	67
Tablo 6. Dünya'da Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere Göre KDZ Katılım Endeksi (2009-2018)	72
Tablo 7. Türkiye'nin Ara Mallarının İhracat ve İthalat içindeki Payı/ Ara Malların Toplam Ticaret İçindeki Payı/ Ara Ürün Ticaretinin Görelî Önemi/ Ara Malı İthalatının İhracata Oranı (Kapsama Oranı) (2011-2020)	76

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Teknoloji ve Altyapı İlişkisi.....	4
Şekil 2. Küresel Değer Zincirleri İçin Analitik Çerçevelerin Soyağacı Haritası.....	11
Şekil 3. Porter’ın Değer Zinciri Yaklaşımı.....	21
Şekil 4. Porter’ın Elmas Modeli.....	22
Şekil 5. Tedarik Zinciri Haritası	25
Şekil 6. Tedarik Zinciri ve Değer Zinciri Bağlantı Noktaları.....	29
Şekil 7. Bilgi Fonksiyonelliği	32
Şekil 8. Genişletilmiş Tedarik Zinciri Haritası.....	41
Şekil 9. Çin'in Dünya Ticaretindeki Payı (1993-2019)	52
Şekil 10. Çin'in Dünya Ekonomisindeki Yeri (1820, 1950 ve 2020).....	54
Şekil 11. Çin'in Dış Ticaret Göstergeleri (2002-2022, Milyar Dolar)	54
Şekil 12. ABD ve Çin Dış Ticaret Göstergeleri (2002-2022, Milyar Dolar)	55
Şekil 13. Türkiye'nin Çin ile Dış Ticareti (2002-2022, Milyar Dolar)	57
Şekil 14. Dünya’nın En Büyük 20 Ekonomisi (2022) (Satın Alma Gücü Paritesine Göre GSYH)	66
Şekil 15. Ülkelerin Büyüme Oranları ve Türkiye (2022) (%).....	67
Şekil 16. Türkiye’nin Aylık Dış Ticaret Değişimi (2018-2020) (Trilyon Dolar).....	68
Şekil 17. Ülkelere Göre İhracat ve İthalat Ekim 2023	69
Şekil 18. Türkiye'nin Küresel Ticaretteki Payı (1949-2020).....	70
Şekil 19. Küresel Hizmet İhracatı (2013-2022).....	70
Şekil 20. Türkiye’nin İhracatının Büyümesi (2000-2019)	74
Şekil 21. Türkiye'nin Mal ve Hizmet İhracatı (2000-2018)	74
Şekil 22. İleriye Dönük ve Geriye Dönük KDZ Bağlantıları (2000-2015).....	78
Şekil 23. Ülkelere Göre İhraç Edilen Katma Değer ve KDZ Katılımı (2005-2015) .	79
Şekil 24. KDZ Katılımındaki Değişim (2018).....	80
Şekil 25. KDZ Katılımı (2018)	80
Şekil 26. Ara Malların Genel İhracat İçindeki Payı (2011-2020).....	82
Şekil 27. Ara Mal İthalatının Genel İthalat İçindeki Payı (2011-2020).....	83
Şekil 28. Ara Mal Ticaretini İçeren Toplam Dış Ticaret Dengesi (2011-2020).....	84
Şekil 29. Ara Ürün Ticaretinin Göreceli Önemi (2011-2020).....	85

Şekil 30. Ara Malı İthalatının İhracata Oranı (Kapsama Oranı) (2011-2020)	86
Şekil 31. İhracat Ana Plan Hedefi.....	88
Şekil 32. Türkiye'nin Küresel Hizmet İhracatındaki Payı % (2013-2022).....	89
Şekil 33. Sanayinin Dört Devrimi.....	90

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BTA	: Bölgesel Ticaret Anlaşmaları
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
ECR	: Efficent Consumer Response (Etkin Müşteri Yanıtı)
GB	: Gümrük Birliği
GEK	: Geniş Ekonomik Kategoriler
GL	: Grubel-Llyod Endeksi
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülke
GSYH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
IOT	: Input-Output Tables (Girdi-Çıktı Tabloları)
ITO	: International Trade Organization (Uluslararası Ticaret Örgütü)
KDZ	: Küresel Değer Zinciri
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOSGEB	: T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
MİY	: Müşteri İlişkileri Yönetimi
MRP	: Material Requirements Planning (Malzeme İhtiyaçları Planlaması)
PDM	: Physical Distribution Management (Fiziksel Dağıtım Yönetimi)
QR	: Quick Response (Hızlı Cevap)
WWW	: World Wide Web (Dünya Çapında Ağ)
TZY	: Tedarik Zinciri Yönetimi

1. GİRİŞ

İktisat biliminin tanımına baktığımızda insan ihtiyaçlarının sınırsız ve sürekli olduğu, buna karşın bu istekleri karşılayacak olan kaynakların ise oldukça sınırlı olduğu belirtilir. Bu tanıma göre, ülkelerin ulusal düzeyde ele alındığı, kapalı ekonomiler olarak algılandığı düşünülebilir. Oysa ülkelerin ihtiyaçlarını karşılarken kendi sınırlarının dışına çıkarak ve uluslararası ticarete yönelerek birbirlerine olan bağımlılıklarını artırarak dünya çapında global bir ekonomi oluşturdukları bir gerçekliktir.

İnsanlık tarihi incelendiğinde takas ile başlayan sonra giderek genişleyen bir alış-veriş ağı olduğu görülür. Yani her ülke kendi halkının ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için yerli üretim yapmak zorunda olsa da üretimde karşılaşılan ölçek sorunları, yeterli sermayeye sahip olunamaması, teknolojik olarak da diğer ülkelere göre geride kalmış olması gibi sebeplerle ülkeler ihtiyaçları için sınırlarını aşmak zorunda kalmışlardır. Bölge bölge oluşan bu ağ zamanla dünyada her ülkenin ve insanların birbirleriyle kolayca iletişim kurabildiği küresel bir boyuta ulaşmıştır.

Sanayi Devrim'i sonrası ulaşım ve iletişim imkanlarının daha da gelişmesi süreci hızlandırmıştır. Geleneksel bir üretim ve ticaret yapısından büyük ölçekli, her ülkenin belli alanda uzmanlaştığı yeni düzene uygun bir yapıya geçilerek küresel değer zinciri oluşturulmuştur. Ticarete yaşanan bu uluslararası süreç yalnızca iktisadi değil siyasi, politik, kültürel birçok boyutu kapsayarak olgunlaşmaya başlamıştır. 2008'de yaşanan ekonomik kriz sonrası tarihlerde gelişmesi yavaşlasa da tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgın süreci ve sonrasında yaşananlar küresel değer zincirinin önemini yeniden gündeme getirmiş ve alt başlıklarıyla beraber bu olguyu analiz etmeyi gerekli kılmıştır. Paul Krugman; "Dünya refahının önündeki en büyük engelin insanların zihnini karıştıran eskimiş doktrinler olduğunu düşünüyorum." demiştir (Krugman, 2001: 180). Özellikle sanayileşme ve sonrasında yaşanan gelişmeler tedarik zincirinin oluşumu, onun küresel değer zincirine dönüşümü ve bu arada zincire yeşil zincir olarak sürdürülebilir bir yapı kazandırma çabası yeniliği ve değişimi zorunlu kılmaktadır.

Türkiye'nin kendine özgü jeopolitik konumunun avantajları düşünüldüğünde ise küresel değer zinciri içindeki ticarete nerede konumlanması gerektiği sorusu da önem kazanmıştır.

Bu çalışmada küresel değer zinciri literatürü ve ilişkili olduğu çeşitli kavramlar ele alınıp incelenmiş ve küreselleşen dünyada yerinin ne olduğu gösterilmek istenmiştir. Bunun yanı sıra dünya ekonomisinin gerçeği ve uluslararası ekonomik entegrasyonların baskısı altında, Türkiye'nin ekonomik yapısı göz önünde bulundurularak küresel değer zincirinde yer alması gerekliliği ve önemi üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Giriş bölümünden sonra İkinci bölümün ilk alt başlığında küreselleşme sürecinden bahsedilerek, uluslararası ticaretin önemi ve dış ticaret teorileri ele alınmıştır. Buna ilaveten Küreselleşme sürecinde önemli aktörlerden olan GB (Gümrük Birliği) ve DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) açıklanmış, ülkelerin birbirlerine bağımlı olması ve ticarete bölgeselleşme olgusu incelenmiştir. Son olarak Covid-19 sürecinde ticaret ilişkilerinin nasıl bir yola girdiği açıklanmıştır.

İkinci bölümün ikinci alt başlığında ise Küresel değer zinciri (KDZ) literatürü, tedarik zinciri yönetimi ve amaçlarından bahsedilerek bir karşılaştırma yapılmış, sonrasında ise bilgi ve iletişim teknolojilerinin değer zincirini geliştirmesindeki rolünden bahsedilmiştir. Dış kaynak kullanımı; offshoring ve outsourcing kavramları açıklanmış, KOBİ'lerin değer zincirindeki öneminden bahsedilmiş, üretim ilişkilerinde sosyoekonomik ve politik yapının olmazsa olmaz bir parça olduğu açıklanmış, ticaretin katma değer oluşturma etkisinden bahsedilmiş ve yapılan ticaretin yeşil ticaret ile desteklenerek sürdürülebilirliğin önemine değinilmiştir.

Üçüncü bölümde KDZ'nin ölçüm yöntemlerinden bahsedilerek, Çin örnek olarak verilmiş ve KDZ'nin yararları ve eksikleri üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde ise Türkiye'nin ticaret yapısı incelenmiş, üçüncü bölümde sözü geçen ölçüm yöntemlerinden bazıları kullanılarak analiz edilmiş, KDZ'de nerede olduğu sorgulanmış ve bazı Yükselen Ekonomilerle (Doğu Avrupa ülkeleri ile) Türkiye'nin mukayesesi yapılmış; Son olarak sonuç bölümü kaleme alınmıştır.

2. KÜRESELLEŞME VE KÜRESEL DEĞER ZİNCİRİ KAVRAMLARININ TEORİK ÇERÇEVESİ

2.1. Küreselleşme Kavramı

Kavram olarak bakıldığında temeli, iletişim kuramcısı Marshall McLuhan'ın Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu adlı kitabında iletişimin medya aracılığı ile tüm dünya insanları arasında gerçekleşeceğine ve yaygınlaşacağına vurgu yapmak için kullandığı 'Küresel Köy' tanımı ile atılmıştır (Kaya, 2020: 219).

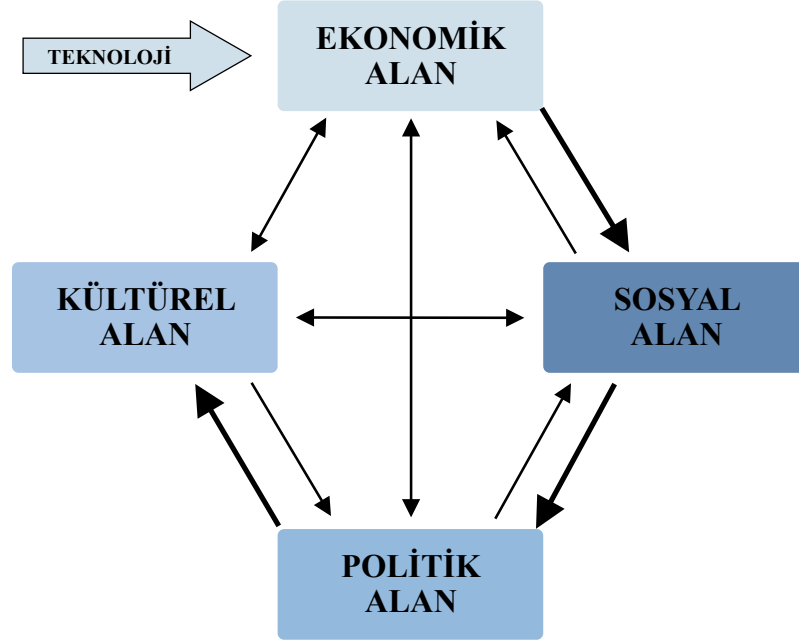
Geçmişten günümüze küreselleşmenin birçok boyutundan bahsedilir. Küreselleşmenin birçok unsuru etkilemesinin sebebinin, köklerine inildiğinde onu besleyen ve gelişmesini sağlayan felsefeler olduğu görülecektir. Bunlardan ilki olan Stoa Felsefesi; bireysellik, bireyin bağımsızlığı, dünya vatandaşlığı görüşlerini öne çıkarmış ve fikirleri Roma İmparatorluğunu da etkilemiştir (Evin, 2012: 60). Bir diğer görüş Pragmatizm ise faydayı ön plana çıkarmış ve birey toplumu ve toplum bireyi etkilediğinden bireyler dayanışma ve iş birliği içinde olmalıdır düşüncesini savunmuştur (Evin, 2012: 60). Bunun dışında İlerlemecilik akımının devamı olan Yeniden Kurmacılık yaklaşımından; dünya barışı, bireycilik, değişimi ve yeniden kurma gibi fikirleri alırken, Hegel'in yabancılaşma, diyalektik, devlet ve ideal toplum fikirlerini içine alarak zenginleşmiştir (Evin, 2012: 61-63).

Küreselleşme sürecinde, ulus devletin yerini dünya toplumunun, politikanın yerini küresel piyasaların aldığını söyleyen aşırı küreselleşmeciler, küreselleşmenin yeni bir süreç olmadığını geçmiş dönemlerde de para ve mal hareketlerinin olduğunu ve değişen bir şey olmadığını savunan küreselleşme karşıtları kuşkucular ve küreselleşme sürecini tüm dünya toplumlarını etkileyen bir yeniden anlamlandırma olgusu olduğunu söyleyen dönüşümcüler olarak üç grup kabul görmüştür (Evin, 2012: 62-63).

Küreselleşmeyi bir değişim süreci olarak ele alan dönüşümcü James N. Rosenau küreselleşmeyi; teknolojik küreselleşme, sosyal küreselleşme, ekonomik küreselleşme, siyasal küreselleşme ve psikolojik küreselleşme olarak beş gruba

bölerek inceler ve bu bölümlerin de kendi içinde etkileşim halinde olduğunu vurgular (Sevim, 2006: 97-98).

Şekil 1. Teknoloji ve Altyapı İlişkisi

Kaynak: Çelik, 2012, s. 66

Şekil 1’de yer alan bu boyutlardan ilki olan teknoloji, küreselleşmenin araçlarından biri olarak hem küreselleşmeyi ortaya çıkaran hem de onu hızlandıran bir etkiye sahip olarak bilgi ve iletişim alanlarını etkilemiştir (Yılmaz ve Horzum, 2005: 105). Bu alanda ortaya çıkan teknolojiler, iletişimin hızını arttırıp daha hızlı ve maliyeti az bir etkileşim ortaya çıkartmış ve hem entegre ağlar kurup ticareti küreselleştirmiş hem finansal piyasaları tam gün faal hale getirmiş hem de gümrük uygulamalarında birçok teknik engelin kalkmasına neden olmuştur. (Çelik, 2012: 61) Zaman ve mekân algısında önemli bir değişme olmuş iletişim, uydu, internet, güvenlik, terör gibi alanlarda sınırlar kalkmış ve dünya toplumları önemli bir etkileşim sürecine girmiştir (Baygöl, 2020: 401).

Bir diğer boyut ekonomi alanında ise gelişen teknoloji ile hızlanan makineleşme ile üretim maliyetleri düşmüş bu da üreten ve tüketen daha çok kazanan devletler ve şirketler için ticaret ve pazarlamanın kapısını açmıştır. Burada ülkeleri yeni teknolojileri kullanmaya iten ve politikalarını yeniden düzenlemeye yardımcı olan

itici güç “Kâr Etme Güdüsü” olmuştur (Çelik, 2012: 63). Yeni ürettikleri teknolojileri geliştirmekte olan yabancı ülkelere transfer eden öncü ülkeler ve çok uluslu şirketler ekonomide doğrudan yabancı yatırımların (DYY) etkisinin artmasına neden olmuşlardır (Baygöl, 2020: 402). Ekonomik Küreselleşme, teknolojinin sağladığı imkânlarla uluslararası ekonomik çevrenin hızla değişimi; dünyadaki mal, sermaye ve emek piyasalarının entegre olması; zaman içinde bu piyasalardaki kalite ve fiyatların yakınlaşması ve ekonomi politikalarının da benzeşmesidir (Yay, 2015: 322).

Küreselleşme, bütünleşme ile birlikte ülkelerin yerleşmesini de gerekli kılmıştır. Bu ise ulus-devlet ortadan kalktıktan sonra, devletin politik-siyasi olarak amaçlarını yeniden inşa etmesine yol açmıştır. Teknolojik liderlik, üretmek ve dünya ticaretinden aldığı payı arttırmak, uluslararası finans alanında üstünlük oluşturmak anlamına gelen hegemonya kavramına sahip olmanın önemini ülkeler için arttırmıştır (Demir ve Terzi, 2020: 9). Böylece devletler piyasaların liberalleşmesini gerektiren politikaları benimserken, eskiden kalma engelleyici politikaları (kalkınmacı ve sosyal politikalar, gümrük tarifeleri, iktisadi milliyetçilik eğilimleri) askıya almıştır (Çelik, 2012: 63). Tüm bunların yanında demokrasi, insan hakları, hukuk, sivil toplum kuruluşları, özgürlükler gibi olgulara etkileşimlerle birlikte dış müdahaleler artmış ve dil, din, etnik köken, bayrak gibi sembollere sahip olan ulus-devletleri ikinci plana atarak uluslararası üst kuruluşların varlığını ön plana çıkartmıştır (Çelik, 2012: 69). Oluşan bu uluslararası kurumlar hem ulusal ekonomik hem de ulusal politik kararların alınmasında etkili olmaya başlamışlardır (Evin, 2012: 75).

Bahsedilen boyutların yanı sıra iletişim ve bilgi teknolojilerinin oluşturduğu fırsatlarla ulusal kültürlerin karşılıklı etkileşimleri sonucu tüm dünyada etkili olan küreselleşen bir kültürden de söz etmek mümkündür (Kaya, 2007: 155). “Akdeniz’in Helenleştirilmesi, Orta Asya, Kuzey Afrika, Avrupa ve Orta Doğu’nun Osmanlılar tarafından Türkleştirilmesi, Sovyet etkisi altındaki bölgelerin Sovyetler tarafından Ruslaştırılması gibi kültürel homojenleşme olgularını da küreselleşme olarak yorumlayanlar vardır.” (Evin, 2012: 63). Bununla birlikte Peter L. Berger küresel kültürü Amerikan ağırlıklı olarak tanımlar, benzer şekilde Ritzer kültürel küreselleşmeyi “McDonaldislaşma” kavramı ile açıklar (Kaya, 2007: 155). Kültürün küreselleşmesi başka toplumları tanıma açısından olumlu olsa da ulus devleti zayıflatması, toplumları kimliksizleştirmesi, tüketim merkezli bir toplum oluşturması

ve geleneksel çıkarları zorlaması açısından da olumsuzlukları içinde barındıran bir boyuttur (Kaya, 2007: 159).

Küreselleşme dünya tarihinde önemli olaylardan coğrafi keşiflerle yani 1492 yılında Batı Avrupa ülkeleri olan Portekiz, Hollanda, İngiltere ve İspanya'nın yelkenli gemilerle okyanusları aşarak keşiflere çıkması ile kendini belli etmeye başlamıştır (Güran, 2012: 101). 1750'li yıllarda başlayan Sanayi Devrimi ile önü açılan deniz ticaretine ivme kazandıracak buharlı makinelerin bulunuşu küreselleşmeyi başka bir boyuta taşımıştır. Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı ardından yaşanan duraklama sonrası dönem ise küreselleşmenin üçüncü dönemi olarak kabul görmüştür. 1989 yılı sonları Doğu Blok'unun yıkılıp Sovyetlerin dağılması ve komünist düzenin yerini kapitalizme bırakmasıyla dünyada tek bir gücün varlığı hissedilir hale gelmiş ve küreselleşme olgusu daha da yaygınlaşmaya başlamıştır.

1920'li yıllarda Henry Ford tarafından kullanılmaya başlayan Fordist üretim tarzı ile kitle üretimine geçilmiş ve üretim kayan bant üzerinde robotik bir hale bürünmüştür. Burada seri bir şekilde kayan bant kullanımı, kömür ve buhar enerjisinden sonra elektrik enerjisinin fabrikalarda kullanılmaya başlanması İkinci Sanayi Devrimi olarak adlandırılmaktadır (Davutoğlu, 2020: 177).

Fiber optik kabloların kullanılmaya başlanması, lazer teknolojisi, bilgisayarların gelişmesi, 3 boyutlu yazıcıların kullanımı gibi birçok alanda yaşanan teknolojik yenilikler ve genetik bilimi, telekomünikasyondaki gelişmeler, nükleer enerjinin kullanımı gibi bilimsel ilerlemeler Üçüncü Sanayi Devrimini ortaya çıkartmıştır (Davutoğlu, 2020:177-179). Üretim hem daha seri hale gelmiş hem de dijitalleşmeye başlayarak daha verimli bir şekle bürünmüştür.

Temeli ABD'de 1960'lı yıllarda askeri kullanım amacıyla atılan internet, sivil halkın kullanımına ise 1991 yılında aktif bir şekilde açılmıştır (Karaca, 2009: 465-466). İnternetin yaygın bir şekilde kullanılması ve her insanın her insanla ve dünyadaki hemen her şeyle iletişiminin normalleşmesi günümüzde de devam eden bir süreçtir ve içinde yaşadığımız bu dönem Bilginin Çağı olarak isimlendirilmektedir (Oran, 2001: 10).

Endüstri 4.0 olarak adlandırılan Dördüncü Sanayi Devrimi ise Almanya Teknik Bilimler Akademisi (Acatech)'nin 2013'de yayınladığı final raporu ile konuşulmaya başlanmıştır (Acatech, 2013: 19). İlk üç sanayi devriminin oluşturduğu bilgi birikimi

ile insansız üretimin mümkün olduğu siber teknolojilerin ortaya çıktığı akıllı bir süreçtir.

Sanayi alanında buharlı makinaların keşfedilmesinin yanı sıra tarım alanında da yapılan çalışmalar ile yeni üretim metotlarına geçilmesi, insan emeğinden daha hızlı üretim yapma potansiyelinin açığa çıkarılması ve savaşız döneme girilmesinden kaynaklı nüfusun hızla artışı üretiminde arzını arttırmıştır (Güran, 2012: 135-140). Bu durum ulusal düzeyi aşan ve uluslararası boyuta taşınan bir ticaret hacmi anlamına gelmektedir.

Ülkeler, demir, bor, petrol gibi madenlerin ve hammaddelerin kendi ülkelerinde az bulunması ya da hiç bulunmaması, ananas, kahve, çay gibi uygun iklim koşulları ve toprak arayan ürünlerin yetiştirilmesinin mümkün olmaması ya da maliyetinin çok yüksek olması, yeterli alt yapı unsurlarına sahip olunmaması ve yeterli işgücüne sahip olunmaması gibi çeşitli sebeplerle aralarında ticaret yapma ihtiyacı duymuşlardır (Ison ve Wall, 2006: 354).

2.1.1. Uluslararası Ticaret

Uluslararası ticaret, uluslararası ekonomideki malların fiziki hareketliliği veya ekonomik kaynakların maddi taahhüdünü de içeren reel işlemleri analiz eder. (Krugman,2017:8) Bu tanıma göre ticaretin temelinde cevaplanması gereken sorular şunlardır (Seyidoğlu, 2015: 23):

1. Ülkeler neden dış ticaret yapmaya ihtiyaç duyar, ticaretin yararları nelerdir?
2. Ticaret yapan ülke hangi malları ihraç edeceğine hangi malları ithal edeceğine nasıl karar verir?
3. Dış ticaret hadleri nasıl oluşur?

Doğu'da ipek, baharat, porselen ve değerli madenlerin İpek ve Baharat yollarının aracılığıyla Avrupa'ya aktarılmasıyla başlayan ülkeler arası ticaret, Batı'da ise Portekiz ve İspanya'nın ve sonra diğer Avrupa ülkelerinin yeni coğrafi yerleri keşfiyle başlayan ticaret dönemi deniz yolu taşımacılığının kullanılmasıyla ölçek olarak büyümeye başlamış ve önemini 18. yüzyıl Sanayi Devrimi'ne kadar sürdürmeye devam etmiştir (Balcı ve Göcen, 2017: 11).

16. ve 17. yüzyıllarda etkili olan Merkantilizm görüşü ticarete temel amacın ülkelerin hazinelerinin altın stokunu güçlendirmek olduğunu savunmuş bu da yıkılan

feodalitenin yerine geçmeye çalışan ulus devletlerin yararına olmuştur (Seyidoğlu, 2015: 10). Korumacı bir felsefeye sahip olan merkantilizm ihracatın arttırılması fikrini benimsemiştir. Altın biriktirme ihtiyacı coğrafi keşifleri hızlandırmış ve yeni yerlerin keşfiyle sömürgecilik dönemi başlamıştır. Sömürgeler sanayi sektörüne sahip olan ülkeler için temel ham madde, kaynak ve üretilenlerin satıldığı potansiyel bir pazar olarak önem kazanmıştır (Seyidoğlu, 2015: 25).

Buhar gücünün fabrikalarda kullanımının yaygınlaşmasıyla el ile yapılan sınırlı üretim yerini kitlesel üretime bırakmıştır. Sanayi alanında yaşanan bu hareketlilik, içinde yaşadığı Aydınlanma Dönemi'nin akıl yürütme ideolojisinden, Newton'un fizik kuramından ve Fizyokratların doğal düzen anlayışından oldukça etkilenen Adam Smith'i bu görüşleri çerçevesinde 1776 yılında 'Milletlerin Servetinin Doğası ve Sebepleri Üzerine Bir Araştırma' adlı kaleme aldığı makalesi ile kendini göstermiş ve iktisadın bir bilim dalı olarak anılmasına sebep olmuştur (Bocutoğlu, 2019: 56).

Böylece 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra ulus devletlerin kurulmasına ön ayak olan, ihracatın arttırılmasına önem veren ve yoğun devlet müdahalesini savunan, korumacı bir politika izleyen merkantilizm yerini daha sonra Keynes'in Klasik Liberalizm olarak adlandıracağı görüşlere bırakmıştır (Seyidoğlu, 2015: 24-25).

2.1.2. Dış Ticaret Teorileri

a) Geleneksel Dış Ticaret Teorileri

2.1.2.1. Mutlak Üstünlük Teorisi

Adam Smith'in teorisine göre bir ülke zenginliğini merkantilistlerin üzerinde durduğu gibi altın ve gümüş ile değil uzmanlaşma ve iş bölümü ile büyüttüğü üretim ile artırabilir (Ağcadağ ve Gövdere, 2021: 2). Varsayıldığı gibi homojen mal üreten iki ülke olsun ülkelerden biri bu ürettiği malların hangisini düşük maliyetle üretiyorsa, o malda uzmanlaşmalı ve ihraç etmelidir, diğer malda ise üretim yapmadan karşı ülkeden ithal etmelidir. Böylece emeğin verimliliğine dayanan teoride, üretilen mallarda birim emeğe bağlı olarak maliyetlerin düşük ya da yüksek olması ülkelerin kârlı dış ticaret yapmalarının en temel koşuludur (Seyidoğlu, 2015: 29).

2.1.2.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi

Mutlak üstünlük teorisinin tersine bir ülke ürettiği tüm mallarda diğer ülkelere göre daha ucuza üretim yapıyorsa ticaret nasıl gerçekleşecektir? David Ricardo bu sorunun cevabını üstünlüklerin derecesine bakmakta bulmuştur (Ağcadağ ve Gövdere, 2021: 2). Teorisine göre, mutlak üstünlüğün bulunduğu her koşulda karşılaştırmalı üstünlük de bulunur yani ülke ürettiği malların hangisinde oransal olarak üstünlüğe sahip (düşük maliyetli üretim yapabiliyorsa) ise o malı üretip uzmanlaşmalı ve ihracatını gerçekleştirmelidir (Seyidoğlu, 2021: 30). Oransal olarak üstünlüğe sahip olmadığı malı ise ithal etmelidir.

2.1.2.3. Heckscher-Ohlin Teorisi

Bu teoriyle öncesinde emek değeri ile açıklanan karşılaştırmalı üstünlük artık üretim faktörlerinin zenginliğine göre hesaplanmaktadır. Bu teori Faktör Donatımı Teorisi olarak da anılmaktadır. Bir ülke sahip olduğu üretim faktörlerinden hangisine zengin olarak sahipse yapacağı üretimi o faktör yoğun olacak şekilde gerçekleştirmelidir. Dolayısıyla o faktörden (emek/sermaye) ürettiği mallar daha ucuza mal olacak ve ülke o malda karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olacaktır (Seyidoğlu, 2015: 84).

b) Yeni Dış Ticaret Teorileri

Uluslararası ticareti anlatan bu geleneksel teoriler hep belli kısıtlar altında oluşturulmuş, belli malların ticaretini açıklamış ve bazı alanlarda yetersiz kalmaya başlamıştır. Leontief paradoksunun Faktör Donatımı teorisi üzerinde yeni bir tartışma açması, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ülkelerin birbirleriyle endüstri içi ticaret de yapıyor olması ve bu durumun teori ile çelişmesi gibi nedenlerle 1960'lı yıllardan sonra yeni dış ticaret teorilerinin ortaya konulması kaçınılmaz olmuştur (Deviren, 2004: 1; Seyidoğlu, 2015: 98-100).

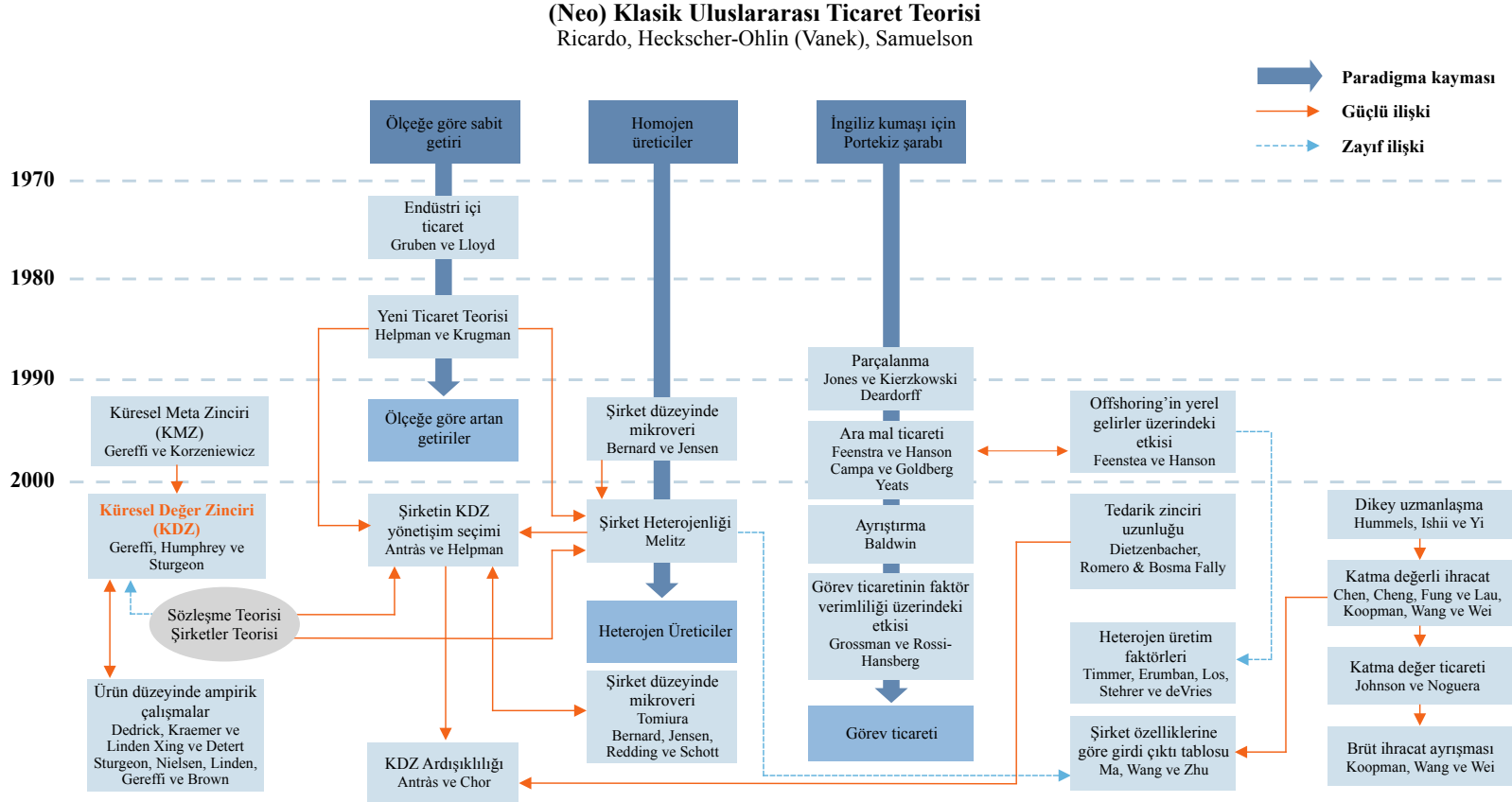
Şekil 2'de belirtildiği gibi 1970 öncesi uluslararası ticaret teorisinin temeli üç klasik önermeye bağlıydı. Bunlar; ölçeğe göre sabit getiri olduğu ve piyasada tam rekabet koşullarının geçerli olduğu, endüstride homojen üreticilerin varlığı ve ülkelerin yalnızca nihai ürünlerin ticaretini yapmasıdır. 1970 ve 1980'li yıllarda öncülüğünü Krugman'ın yaptığı Yeni Ticaret Teori'si ortaya çıkmıştır. Teoride ölçeğe göre artan getiriden bahsedilmiş ve Grubel ve Lloyd endüstri-içi ticarete ilişkin ampirik bulgular ortaya koymuştur. Bernard ve Jensen'in yaptığı firma içi mikro verilerin incelenmesiyle firmaların heterojenliğini ortaya çıkarmıştır. 1990'da Kierzkowski ve

Deardorff üretimin parçalanmasına dair ilk teoriyi ele almışlar ve ara mal ticaretine ilişkin gözlemler artmıştır. Daha sonrasında ara ürün ticareti, ayrıştırma, görev ticareti gibi temel kavramlar daha detaylı incelenmeye başlanmıştır. 2000 yılına gelindiğinde akademik alanda yapılan kapsamlı çalışmalar KDZ terimini ortaya çıkarmıştır. Katma değer ticareti, tedarik zinciri uzunluğunun kullanıldığı çok ülkeli girdi-çıktı tabloları gibi yeni ölçütler ve terimler kullanılmaya başlanmıştır. (Inomata, 2017:17)

Şekil 2'den de anlaşılacağı üzere KDZ uluslararası ticaret teorilerinin bir parçası konumundadır.

Şekil 2. Küresel Değer Zincirleri İçin Analitik Çerçevelerin Soyağacı Haritası

Kaynak: Inomata, 2017: 16

2.1.2.4. Nitelikli İşgücü Teorisi

Keesing yaptığı araştırmaların sonucunda ülkeler arasında yapılan ticarete nitelikli işgücünün yoğun kullanıldığını analiz etmiş ayrıca incelenmesi gereken bir faktör olarak görmüştür. Buna göre mesleki veya becerisi yüksek nitelikli işçiler bakımından zengin olan ülkeler üretimlerini buna bağlı olarak gerçekleştirecekler ve o alanda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacaklardır (Deviren, 2004: 4; Seyidoğlu, 2015: 103).

Dünya Bankası'nın 1995 yılında yayınladığı "Dünya Kalkınma Raporu"nda 126 ülke ile yapılan analizde görülmüştür ki, becerikli işgücü bakımından daha zengin olan ülkeler ağırlıklı olarak sanayi ürünü üretip ihraç etmektedirler (Ağcadağ ve Gövdere, 2021:4; World Bank, 1995: 59) .

2.1.2.5. Teknoloji Açığı Teorisi

M. Vivian Posner teknolojik yenilik gibi değişken faktörleri de analizine dahil etmiş ve benzer faktör özelliklerine sahip iki ülke arasında teknolojik yeniliklerin ticaret oluşturup oluşturmayacağını taklit gecikmesi ve talep gecikmesi ile açıklamıştır (Deviren, 2004: 4).

Bir ülke yeni bir teknoloji ile yeni bir ürün meydana getirip üretmeye başlar ve bunu piyasaya sürerek o ürünün ilk ihracatçısı konumuna gelerek piyasada geçici bir monopol güç elde eder (Deviren, 2004: 4). Benzer faktörlere sahip olan başka bir ülke ise bu ürünü ve üretildiği teknolojiyi inceler, araştırır ve kullanmaya karar verir. İşte ürünü taklit eden ya da üretim sürecini öğrenen bu ülkenin karar verme ve uygulama aşaması ürünü ilk ihraç eden ülkenin ihracat yapma ve kar elde etme süresini belirler. Daha ucuz işgücü ve kaynağa sahip az gelişmiş ülkeler daha düşük maliyetle üretim yaptıklarından zamanla teknolojiyi aldıkları sanayileşmiş ülkeyi geçerek üretimlerini arttırıp ihracatçı konumuna geçerken, sanayileşmiş ülke ise o üründe ithalatçı konumuna geçer (Deviren, 2004: 4; Seyidoğlu,2015:104).

2.1.2.6. Ürün Dönemleri Teorisi

Teknoloji Açığı Teoreminin tamamlayıcısı ya da geliştirilmiş hali olarak bilinir. Teoride yeni icat edilen bir malın yeni ürün, olgunlaşan ürün ve standartlaşan ürün olarak bölümlere ayrılan yaşam evreleri ele alınarak incelenir (Ağcadağ ve Gövdere, 2021: 7). Öncelikle icat edilen mal icat eden tarafından üretilip ihraç edilir. Taklit

eden başta ithal eder ancak öğrenme sürecini tamamlar ve üretip ihraç etmeye başlar. Standartlaşan ürün daha düşük ücretle çalışan işçilerin olduğu, üretim maliyetinin daha düşük olduğu taklitçi az gelişmiş ülkelere kayarken, icatçı gelişmiş ülke tekrar yeni bir mal üretme ve ihraç etme dönemine geçer (Seyidoğlu, 2015: 105-106).

2.1.2.7. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

İsveçli Ekonomist B. Linder tarafından ortaya atılan bu teori arz yönlü Hecksher-Ohlin Teorisi'nin sadece birincil ürün ticaretini yani doğal kaynakların ticaretini açıklamada yeterli olduğunu sanayi malları ticaretinin ise talep yönlü Tercihlerde Benzerlik Teorisi ile açıklar. Teoriye göre potansiyel mal ticareti benzer gelir düzeyi ve benzer zevk ve tercihlere sahip olan ülkeler arasında gerçekleşir (Ağcadağ ve Gövdere, 2021: 8; Deviren, 2004: 6).

Tercihlerde Benzerlik Teorisi'nin geçerliliği birçok iktisatçı ve çalışmayla tartışılmaktadır. Küçük bir iç piyasaya sahip olan ülkelerin ticaretini açıklasa da uluslararası ticarete tam olarak bir açıklama getirememektedir (Deviren, 2004: 7).

2.1.2.8. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Bu teori değişken verim koşulları altında üretilen malların artan getirilere sahip ticareti oluşturduğunu var sayar ve ölçek ekonomilerini içsel ölçek ekonomileri ve dışsal ölçek ekonomileri olarak ikiye ayırarak inceleme imkânı verir (Deviren, 2004: 8).

Bir firmanın üretim hacmi maksimum üretim ölçeğine ulaşmaya başladıkça ortalama maliyeti düşüyorsa bu içsel ölçek ekonomisinin gerçekleştiğini gösterir. İçinde bulunduğu endüstrinin üretim hacmi büyüdükçe firmanın ortalama maliyeti azalıyorsa bu dışsal ekonominin gerçekleştiğini gösterir (Öztürk, 2003: 118; Seyidoğlu, 2015: 108).

Teori ülkeler arasındaki ticareti ölçek ekonomilerinin oluşturduğu karşılaştırmalı üstünlüklerdeki farklılıklara dayandırarak açıklamaya çalışır. İç piyasada genişliğe sahip olan ülkeler bahsettiğimiz ölçek ekonomilerinden yararlanarak üretimlerinde azalan maliyetler etkisi ile üretim maliyetlerini düşürürler ve o ürünleri ihraç ederek uluslararası piyasada rekabet avantajına sahip olurlar (Öztürk, 2003: 119).

2.1.2.9. Monopolcü Rekabet Teorisi

Monopolcü Rekabet Teoremi, Faktör Donatımı Teorisine göre daha gerçekçi bir portre çizerek ürün farklılaşması ve ölçek ekonomilerini göz önünde bulundurarak ticarete açıklamalar getirir (Deviren, 2004: 10).

Uluslararası ticaret temel anlamda birbirinden farklı endüstrilerde üretilen malların ülkeler arasındaki ticaretini yani endüstriler-arası ticareti konu alır. Ancak günümüz şartlarında aynı endüstri grubunda üretilen farklılaştırılmış malların ticareti yani endüstri-içi ticaret ağırlık kazanmıştır (Seyidoğlu, 2015: 110).

Monopolü rekabet, sanayi malı üreten ülkelerde firmaların artan verim koşulları altında çalışmasıyla ortaya çıkar. Ölçek ekonomilerinden yararlanmak için mal üretimlerinde tek tip veya birkaç tip mal üretilip uzmanlaşmaya giden firmalar iç pazarın büyümesini sağlar, rekabet gücü elde eder, üretim ölçeğini genişletir ve piyasada doğal olarak farklılaşması oluşur (Seyidoğlu, 2015: 110). Ülkeler arasında ticarete bu farklılaştırılmış malların ihracatı ve ithalatı şeklinde gerçekleşir. Buna göre aynı ya da benzer kaynaklarla, mallara ve teknolojilere sahip olsa da ülkeler arasında iki yönlü bir kazancın olması ticareti oluşturur (Ağcadağ ve Gövdere, 2021: 11).

2.1.2.10. Çekim Modeli

Uluslararası ticaret söz konusu olduğunda taşıma maliyetleri, endüstrilerin kuruluş yerleri, sınır ticareti, çevre standartları gibi faktörler ticaretin önünde engel olabilir ya da daha kolay gerçekleşmesine yardımcı olabilir (Seyidoğlu, 2015: 112-114).

Çekim Teorisi de burada yer alan faktörlerden sınır ticareti yani komşu ülkeler arasında yoğun olarak gerçekleşen ticaretten etkilenecek ortaya çıkmıştır. Teoriye göre gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) oranı ne kadar yüksek ise, iki ülke arasında yapılan ticaretin hacmi o derece yüksek olacaktır (Ağcadağ ve Gövdere, 2021: 12). Çekim Modeli'nde güçlü bir ekonomi ve coğrafi olarak yakınlığa sahip ülkeler uluslararası ticarete birbirlerini ticaret yapmaya çeken bir etkiye de sahip olurlar (Seyidoğlu, 2015: 6).

Yani tersi durumda da ülkeler arasındaki mesafe arttıkça ve ekonomileri küçüldükçe yapılan ticaretin hacmi de küçülecektir. Ancak ticaretin hacmi her zaman GSYH

büyüklüğüne ve mesafeye göre açıklanamayabilir. Burada yukarıda saydığımız diğer faktörlerin de etkisi devreye girmektedir.

2.1.3. Uluslararası Ticaret Örgütleri: Gümrük Birliği (GB) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)

20. yüzyılın sonlarına doğru üretim alanında yaşanan artışlarla birlikte ülkeler arasında yapılan dış ticaret de artış göstermiştir (Gül, 2003: 1). İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya da yapılan ticaretin liberalleştirilmesi çabaları sonucu 1947-48 yılı arasında Küba’da toplanan bazı ülkelerin temsilcileri Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) adı verilen bir kurumun kurulmasını kararlaştırmışlar ancak ABD gibi büyük ülkelerin onaylamaması sonucunda kurum kurulamamış ve geçici olarak yerine belirli mallarda tarife indirimlerini onaylayan GB ortaya çıkmıştır (Seyidoğlu, 2015: 233).

GB’nin kuruluş amacı ve kapsamı kurulduğunda oldukça sınırlıydı. Buna göre üye ülkeler arasından yapılan endüstriyel ürün ticaretinde korumacılığın azaltılması ve ‘en fazla kayırılan ülke’ ilkesinin geçerli olması yani bir ülkenin vereceği ticari bir tavizin diğer tüm üye ülkeler için geçerli olması en önemli amacı olmuştur (Kazgan,2005: 119).

Küreselleşme politikalarının devreye sokulması, önceden ham madde ihraç eden ancak sonradan sanayi malları üretimine geçen Gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) bu anlaşmaya seslerini çıkartmaya başlamaları ve üye olan ülkelerin de merkez içinde yaşadığı sorunlar 1986’da ABD’yi yeni bir görüşme başlatmaya sevk etmiş ve böylece gümrük tarifeleri ve ticaret genel anlaşması Uruguay turu başlamıştır (Kazgan, 2005: 119). Yapılan bu uzun görüşmeler sonucunda 1994 tarihinde Marakeş Anlaşması ile yasal bir temele oturan ve yaptırım gücü olan, sanayi ürünleri yanında tarım, tekstil ve hizmet sektörlerinin ticaretini de kapsayan, fikri mülkiyet haklarını koruma altına alan DTÖ faaliyete geçmiştir (Seyidoğlu, 2015: 230). Dünya ticaretinin önündeki engellerin kaldırılması, ülkelerarası yapılan ticarete uygulanan tarife ve kotalarda indirime gidilmesi için ülkeler GB ve sonrasında DTÖ çatısı altında bir araya gelip kararlar almaya başlamışlardır (Yılmaz, 2020: 377). Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olan tam 164 ülke bulunmaktadır. Örgütün karar alma sürecinde oy birliği ilkesi geçerli olduğundan üye ülke sayısı arttıkça zamanla bir konuda karar alıp sonuca ulaşmak güçleşmiştir (Yılmaz, 2020: 382). Uluslararası

ilişkiler literatürü polysentrik yani çok boyutlu, çok kültürlü ve plüralist yani çoğulcu bir yapıya sahiptir (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009: 75; Keyman, 2006: 15). Dolayısıyla oluşan ilişkiler ağıda hem oluşma süreci hem de sonuçları itibariyle karmaşıktır.

2.1.4. Bölgeselleşme ve Ülkelerin Bağımlılığı

1648 Westphalia Barış Anlaşması ile Avrupa'da uzun bir savaş dönemi yerini barışa bırakmış ve Batı'nın hegemonik üstünlüğünü uluslararası alanda ön plana çıkarmış, aynı zamanda devlet egemenliği, güvenlik ve ulusal çıkar kavramları önem kazanarak yalnızca Avrupa ülkelerinde değil tüm dünya ülkelerinde önemli bir yer almaya başlamıştır (Özcan, 2019: 50). Bu anlaşma modern anlamda uluslararası ilişkilerin oluşmaya başladığı bir dönemi başlatmıştır (Keyman, 2006: 4). Her ülke kendi sınırları içindeki bütünlüklerini, egemenliklerini güçlendirdikçe, diğer ülkeler arasındaki entegrasyon ilişkisini de şekillendirmeye başlamıştır.

Ülkelerin arasında ortaya çıkan bu entegrasyon durumu, karşılıklı iletişim, diyalog, iş birliği ve barış hareketini de güçlendirmiştir. 1977'de R.O. Keohane ve J.S. Nye tarafından kaleme alınan Power and Interdependence adlı kitapta bahsettikleri 'karşılıklı bağımlılık' terimi dikkat çekmeye başlamış ve küresel aktörler arasında oluşan iş birliği ve entegrasyon sürecinin sonucu olan bölgeselleşme kavramı da yeni ticaret sisteminde önemini arttırmıştır (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009: 74-75).

Yeni kurallarla yeni bir düzen oluşmuş ve zamanla Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (BTA) ile ülkeler arasında bloklaşmalar oluşmaya başlamıştır. İki ya da daha fazla ülkenin belli bir coğrafi bölgeyi ifade etmeksizin ticaret anlaşması yapmak için bir araya geldiği BTA'lar, Gümrük birliğinden farklı olarak üçüncü ülkelere karşı bağımsız ticaret politikaları uygulamaya izin vermişlerdir. (Yılmaz, 2020: 383). BTA'lar şu şekilde sınıflandırılabilir: Tercihli Ticaret Anlaşmaları, Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar ve Ekonomik Birlik (Altundal ve Somuncu, 2016: 121; Sarı, 2005: 119)

Karşılıklı bağımlılıkta her iki tarafın da kazanmasını sağlayan simetrik bir ilişki söz konusudur. Çünkü her iki ülke içinde istenen durum kazan kazan durumudur. Her iki taraf da serbest hareket etmesini sınırlandıran ve katlanmak zorunda oldukları belirli maliyetler altında karşılıklı çıkar tanımlamaları söz konusudur (Gürkaynak ve

Yalçiner, 2009: 75). Karşılıklı bağımlılık; devletler ve onları oluşturan toplumlar arasında zamanla oluşan çeşitli iletişim kanallarının ortaya çıkardığı bağlantı ve ilişkilerin, yatay bir şekilde örgütlenmiş olan uluslararası sistem içinde ortaya çıkardığı karmaşık kuralların bütünüdür (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009: 75).

Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı sırasında ve öncesi dönemde devletlerin ulus olarak var olması ve zenginliği büyük önem taşımaktaydı. Ancak Soğuk Savaş sona erdikten sonra savaşın ortaya çıkardığı yıkım ve savaş yorgunluğu, Sanayi devrimi ile artan üretime pazar bulma arzusu gibi sebeplerle ülkelerin birbirine olan ihtiyacı da artış göstermiş; Bretton Woods Konferansı, Birleşmiş Milletlerin kurulması gibi olaylarla da ülkelerin kooperatif bir şekilde davrandıkları döneme geçilmiştir (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009: 74; Yılmaz, 2020: 380). Bu olay ise uluslararası ilişkilerin devletler arası düzlemde, sermayeler, kültürler ve medeniyetler arasındaki güç ve rekabet ilişkisine dönüşmesine yol açmıştır (Keyman, 2006: 6). Aslında iletişim teknolojisinin küresel sistem içinde gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla toplumlar arasında başlayan ilişkiler ağı, çok uluslu şirketler, bankalar, sivil toplum kuruluşları, ticaret anlaşmaları, ticaret politikaları ile hükümet dışı örgütlenmeler şeklinde de görülmeye başlamıştır (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009: 78).

2.1.5. Pandemi Dönemi ve Ticaret İlişkileri

Çin'in Wuhan kentinden çıkan ve kısa bir sürede tüm dünya ülkelerine yayılan, 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından küresel salgın (Pandemi) ilan edilen Covid-19 hayatın birçok alanını olumsuz etkilemiştir. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020)

T.C. Sağlık Bakanlığı'nın tanımına göre Pandemi kelimesi: “Bir hastalığın veya enfeksiyon etkeninin ülkelerde, kıtalarda, hatta tüm dünya gibi çok geniş bir alanda yayılım göstermesi.” dir. Covid-19 Pandemi süreci yalnızca hastalığın yayılmasını değil, ortaya çıkardığı belirsizlikler ve riskler, ekonomik krizler, üretimde ve dağıtımda oluşan aksaklıklar ve ülkeler arasında yapılan ticarete yaşanan kesintiler gibi durumlarla sorunların yayılmasını kolaylaştırmış ve Küresel Değer Zinciri'nin tekrardan değerlendirilmesini gerekli kılmıştır (Sesliokuyucu, 2021: 305).

Bunun bir sebebi salgının başladığı ülke olan Çin'in birçok alanda katma değeri yüksek ürünler üretmesi ve büyük bir pazara sahip olmasıdır. Bir diğer sebep ise

lkelerde fabrikalarda işler durmuş, alişveriş merkezleri, iş merkezleri, restoranlar gibi birçok kazanç getiren meknn kapatılmış olması sebebiyle tüketim harcamaları, yatırım harcamaları ve ticaret sekteye uğramıştır (Akdeve ve Benli, 2020: 3). Bir nceki bölümde bahsettiğimiz bağımlılığın sonucunda en çok etkilenen sektör imalat sektörü olup parça ve malzeme temini açısından Çin'e bağımlı olan fabrikalar üretimlerinde sorunlar yaşamışlardır.

Dünyada kurulan sistemin gelişim aşamalarında sırasıyla savaşların getirdiği yorgunluk, ülkelerin karşılıklı bağımlılıklarının belirginleşmesi, küreselleşme sürecinin ortaya çıkması sonrasında yaşanan gelişmelerle ülkeler arasında ticaret anlaşmaları ve örgütlenmeler yoluyla bölgeselleşme ve bloklaşma hareketlerinin artması en sonunda da gelişen ihtiyaçlara göre küresel değer zincirinin önem kazanıp güçlenmesi süreci söz konusu olmuştur. Bu süreçte öncelikle 1950'li yıllardan itibaren askeri lojistik alanındaki değişmeler baş rol oynamış, yaşanan teknolojik gelişmelerle bu işletme lojistiğine dönüşmüş, bu da zamanla Yönetim Lojistiği ve nihayetinde Tedarik Zinciri Yönetimini oluşturmuş, kavrama değer ve rekabet unsurları eklenince de Küresel Değer Zincirini oluşturmuştur (Akkartal, 2022: 3). Zaman içinde gelişen bu kavramların anlamları da genişlemiştir. Zincir, ham madde, ara malı, üretim, depolama, stoklama, dağıtım, tüketiciye ulaşımı ve yönetim gibi konularda önemli bir aktör olmuştur (Akkartal, 2022: 3). Dolayısıyla yaşanan herhangi bir problem tüm dünyada daha çabuk yayılabilir hale gelmiş özellikle oluşan zincirde güçlü konumda yer alan birkaç ülkenin üretimde, ticarete baş rolde olması işleri daha karmaşık hale getirmiştir. Bu da ülkelerin bağımlılığı, kendi kendine yeterliliği, KDZ ilişkilerindeki kırılganlıkları ve tedarik zincirinin yönetim yapısını ve işleyişini tekrardan gözden geçirip sağlıklı bir hale getirmeyi zorunlu kılmıştır.

KDZ retim ve dağıtım ağlarını bir araya getiren bir yapıdadır. Zamanla lkeler gerçekleştirdikleri üretim faaliyetlerinde diğer ülkelerin ürettiği ara malları kullanmaya başlamışlar, böylece üretim yapılan sektör içinde yabancı katma değer payı artarak yapılan ihracatta ithal girdi bağımlılığının da artmasına sebep olmuştur (Karagöz, 2020: 71). Böylece kuramsal temeli Adam Smith'e dayanan ve insan doğasının temelinde olduğunu söylediği, verimliliği ve uzmanlaşmayı arttıran iş bölümü makro düzeyde de uygulanabilir hale gelmiştir (Karakoç, 2020: 674). İş bölümü uzmanlaşmayı da zorunlu kılmış, üretimde standardizasyon gerçekleşmiş

buna ek olarak endüstriyel üretim faaliyetlerinin aşamaları emeğin maliyetinin daha düşük olduğu farklı ülkelere doğru kaymıştır (Karagöz, 2020: 72).

İşte bu oluşan ağ Pandemi döneminde hastalığın yayılmasını önlemek için alınan ilk tedbirlerden biri olan ülkeler arası ulaşımın durdurulmasıyla ilk krizini yaşamaya başlamıştır. Çünkü üretilen malların taşınması durmuş yani lojistikte sorunlar yaşanmaya başlamış, bir süre sonra üretim durmuş, belirsizlikler artmış ve süreçlerin birbirine zincirleme bağlı olmasının nihai sonucu olarak arz şoku yaşanmıştır. (Karagöz, 2020: 75). Bununla birlikte talep tarafında da değişimler meydana gelmiş ve tüketici temel ihtiyaçlarına öncelik vererek diğer ihtiyaçlarında taleplerini azaltmıştır. Burada giyim, beyaz eşya, mücevher, otomobil gibi daralan ihtiyaçlar alanında hizmet veren firmalar nakit sıkıntısı çekmeye başlamışlar siparişlerini azaltmışlar ve zincirdeki tedarikçilerinin de üretimleri durmuştur (Karagöz, 2020: 78).

Ulrick Beck, ilk kez 1986'da yayımlanan kitabında tarım toplumundan sanayi toplumuna geçen 19. Yüzyıl halklarını 'risk toplumu' olarak adlandırarak modernleşmenin bir diğer yüzünü ortaya koymuştur (Kaya, 2020: 224). Buraya kadar anlattığımız Pandemi süreci de bu risk toplumunun yapısını, aksaklıklarını ortaya çıkartarak tekrardan tartışmaya açık hale getirmiştir.

2.2. Küresel Değer Zinciri

2.2.1. Küresel Değer Zinciri Literatürü

Küresel değer zinciri (KDZ), bir ürünün ya da hizmetin üretiminden tüketiciye ulaşmasına kadar olan sürecin tüm aşamalarının birbirine bağlı olarak yer aldığı bir ticaret sistemidir. Sosyoloji kökenli olan KDZ çalışmalarının temel amacı, değer dağıtım sistemleri ile uluslararası üretim ve tüketim ağının organizasyonu arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktır (Inomata, 2017: 19) KDZ kavramını daha iyi anlamak için bu kavramın gelişim sürecini iyi analiz etmek gerekmektedir. Bu noktada değer kavramını ele alarak başlayabiliriz. Eflatun bir kavram olarak değer ile ilgilenen ilk kişi olmasına karşın, Aristo mübadele değeri kavramını ortaya koyarak mübadele ve kullanım değeri kavramları arasındaki farkı ortaya atan ilk kişi olmuştur (Genç ve Çağlayan, 2017: 2).

Ekonomi literatüründe ise değer üç teori altında karşımıza çıkmaktadır: Emek Değer Teorisi, Marjinal Değer Teorisi ve Üretim Maliyeti Teorisi (Gözen, 2019: 4). Klasik düşüncede temelleri Adam Smith tarafından atılan Değer Teorisi'ne göre, bir malın değeri, o malın üretimi için harcanan emeğin miktarına bağlıdır (Sesliokuyucu, 2018: 29). Zamanla ekonomide değer kavramı emek, maliyet, fayda ve kıtlık kavramları üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır (Gözen, 2019: 4).

Değer zinciri kavramını ele alan yaklaşımları incelersek, ilki değer zinciri analizlerinin de temelini oluşturan, 1960'larda Fransa'nın Ulusal Tarımsal Araştırma Enstitüsü'nün "Approche Filiere" olarak adlandırdığı bir analizle ulusal sınırlar içinde karşımıza çıkmaktadır (Özalp ve Önal, 2021: 3). Burada tarımsal ürünlerin bir sektör olarak ele alınıp değer zinciri kavramı üzerinde çalışma yapılmasının sebebi, Fransızların eski sömürge döneminde başlayan kauçuk, pamuk, kahve ve kakao gibi tarımsal mallarının ithalat/ihracatını geliştirmeye odaklanması ve emtia merkezli bir yapıya sahip olmasıdır (Özalp ve Önal, 2021: 4; Sesliokuyucu, 2018: 31).

Sonrasında 1970'li yıllarda Wallerstein (1974) Dünya Sistemi Teorisi ve Bağımlılık Teorisi'ne dayalı "Meta Zinciri" yaklaşımını geliştirmiştir (Özalp ve Önal, 2021: 4). Bu yaklaşıma göre, üretimde kullanılan hammadde, ulaştırma, emek ve birbiri ile ilişkili olan tüm üretim süreçleri "Meta Zinciri" olarak isimlendirilirken, emeğin üretim sürecinde farklı yoğunluklarda kullanılması süreci farklı bölgelere taşıyarak uluslararası iş bölümünü ortaya çıkarmış, böylece süreç makro bir boyut kazanmıştır (Özalp ve Önal, 2021: 4; Sesliokuyucu, 2018: 31). Teoride tüm ülkeler üç ekonomik bölüme ayrılarak ele alınmıştır: Merkez Ülkeler, Yarı-Çevre Ülkeler ve Çevre Ülkeler (Sesliokuyucu, 2018: 31). Böylece bir malın üretiminde yapılan iş bölümü nitelik olarak da açığa çıkmıştır.

1980'lere gelindiğinde, iktisadi birimlerin uzun vadeli performansını belirleyen yönetsel kararları ve eylemleri ifade eden stratejik yönetim ön plana çıkmış, bu alanda çalışma yapan araştırmacıların çalışmalarından çevresel tarama ve tedarik zinciri kavramları ortaya çıkmış ve değer zinciri kavramına katkı sağlayarak onu ön plana çıkarmıştır (Özalp ve Önal, 2021: 4). Araştırmacılardan Michael E. Porter dış ticaret yaklaşımlarına eleştiriler getirerek, firma temelli olan modelinde kimi ülkelerdeki firmaların verimliliği arttırıcı birtakım avantajları nasıl elde ettikleri ve diğer kimi ülkelerdeki firmaların ise verimliliği arttırıcı avantajları nasıl elde

edemedikleri sorularına cevap arayarak Rekabetçi Üstünlükler Teorisi'ni oluşturmuştur (Arıç, 2013: 10).

Şekil 3. Porter'ın Değer Zinciri Yaklaşımı

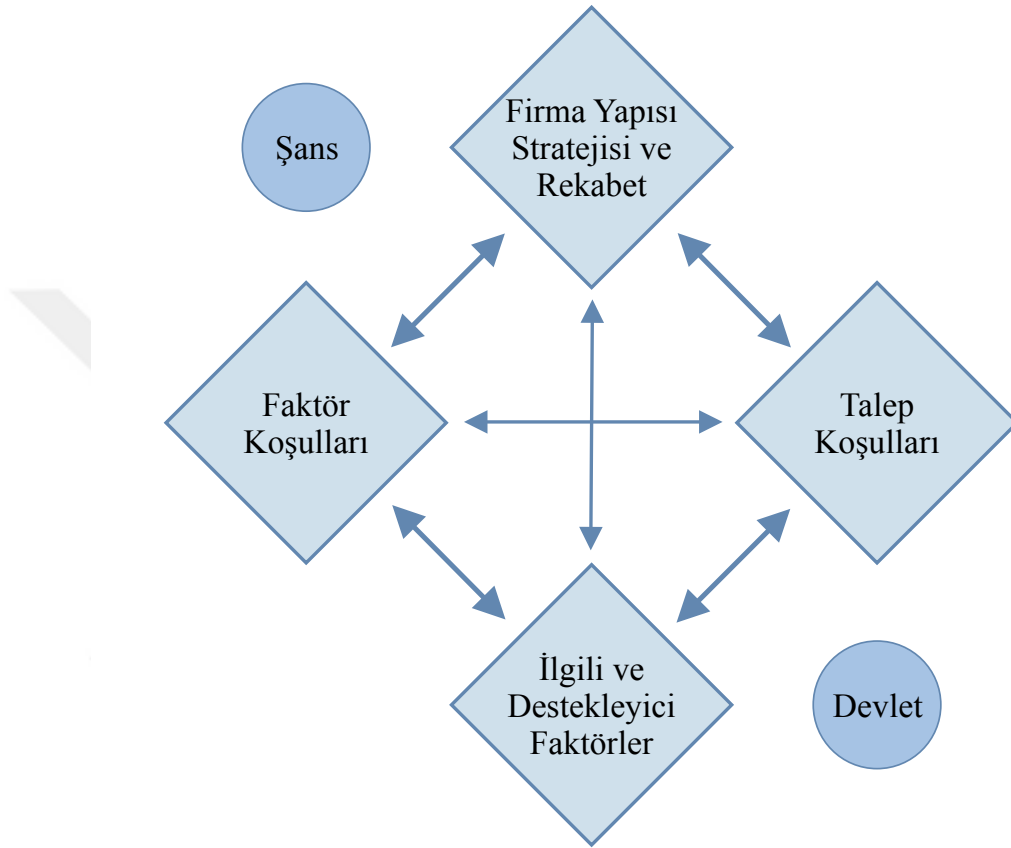
Kaynak: Sesliokuyucu, 2018: 33

Şekil 3'de de görüldüğü gibi Porter değer zinciri içinde yer alan faaliyetleri; ana faaliyetler ve destekleyici faaliyetler olarak iki başlığa ayırmıştır.

Porter bu modelde rekabet üstünlüğü oluşturan tüm faktörleri ele almış ve sonucunda Elmas Modelini ortaya koymuştur. Bir mal üretildiğinde onun kalitesi, fiyatı, tasarımı, güvenilir olması, teslimatının zamanında yapılması, dolayısıyla üretim yapan firmaların teknolojik yeniliklere açık olması ve bu yenilikleri uygulaması, firmaların gelişimini destekleyecek mali yapı, siyasi yapı, hukuki yapı, iktisadi yapının kurulmuş olması rekabet gücünü etkileyen iç faktörler olarak karşımıza çıkarken; Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, ülkenin yıllık büyüme oranı, fiyat istikrarı, gelir dağılımı ise rekabet gücünü etkileyen dış faktörler olarak karşımıza çıkar (Gürpınar ve Sandıkçı, 2008: 4-5). Elmas Modelinde Porter rekabet halinde olan ülkelere üstünlük kazandıracak faktörleri Şekil 4'de gösterildiği gibi sıralamıştır. Buna göre faktör koşulları, talep koşulları, ilgili ve destekleyici faktörler, firma yapısı, stratejileri ve rekabet Elmas Modelini oluşturan dört ana bileşen olmakla birlikte şans ve kamu yönetimi (devlet) faktörleri de dikkate alınması gereken dışsal unsurlar olarak ele alınır (Arıç, 2013: 12). Burada bahsi geçen tüm bileşenler birbirlerine bağımlı ve bağlantılıdır (Ison; Wall, 2007, 359) Burada firmaların yapısı ve faaliyetleri ve teknolojik gelişmelere ayak uydurabilme gücü sürdürülebilir rekabet

avantajının oluşmasına ve gelişmesine büyük katkı sağlamaktadır (Arıç, 2013: 12). Böylece Porter bir ülkenin belirli endüstrilerde başarılı, diğer endüstrilerde ise başarısız olmasının nedenlerini oluşturduğu bu modelle açıklamıştır (Gürpınar ve Sandıkçı, 2008: 6).

Şekil 4. Porter'ın Elmas Modeli

Kaynak: Gürpınar ve Sandıkçı, 2008: 113

Porter neoliberal politikaların revaçta olduğu bir dönemde çalışmasını gerçekleştirdiğinden modelde firma odaklı yaklaşımları analiz etmiş ve değer zinciri kavramını analiz ederken firmaların katma değer oluşturan faaliyetlerini incelemeye almıştır (Özalp ve Önal, 2021: 5). Buna göre katma değer oluşturan faaliyetlerden ilki temel faaliyetler (giriş lojistiği, üretim operasyonları, çıkış lojistiği, pazarlama, satış ve satış sonrası hizmetler), ikincisi ise destekleyici faaliyetler (şirket yapısı, insan kaynakları yönetimi, teknoloji geliştirme ve tedarik faaliyetleri) olarak karşımıza çıkmaktadır (Sesliokuyucu, 2018: 32). Ancak çalışmada firma dışında kalan zincir faaliyetleri ihmal edildiğinden analiz sınırlı kalmıştır (Gürpınar ve Sandıkçı, 2008: 18).

1990'lı yıllara Greffi ve Korzeniewicz tarafından yayınlanan Meta Zincirleri ve Küresel Kapitalizm (1994) kitabı ile ihmal edilen uluslararası boyut değer zinciri kavramına dahil edilerek bu alandaki tartışmaları başka bir düzleme çekmiş ve Küresel Meta Zinciri kavramı oluşmuştur (Özalp ve Önal, 2021: 6). KMZ yaklaşımı bu zinciri analiz ederken dört esas üzerinde durmuştur (Greffi 1994,1995): i) girdi-çıkı yapı, ii) bölgesellik, iii) yönetim yapı, iv) kurumsal çerçeve (Özalp ve Önal, 2021: 6). Zincir analizine bir diğer katkısı ise sanayi ve ticaret sermayesini yani yönetim yapısını, üretici odaklı ve alıcı-tüketici odaklı olarak ayırarak incelemesi olmuştur (Sesliokuyucu, 2018: 34).

Yönetim yapısının incelenmesi önemli bir hale gelmiş ve Messner (2002) KMZ yaklaşımı, Dünya Sistemleri Teorisi ve Örgütsel Sosyoloji teorilerine dayanarak Dünya Ekonomik Üçlemesi yaklaşımını geliştirmiştir (Sesliokuyucu, 2018: 35). Bu yaklaşım endüstriyel alanlar, küresel değer zincirleri ve küresel ağlar (Messner, 2002) faktörlerinin etkileşimi sonucu oluşmuş ve nihayetinde Greffi'nin KMZ'si ile birleşerek KDZ kavramına katılmıştır (Özalp ve Önal, 2021: 7).

2.2.2. Tedarik Zinciri Yönetimi Nedir?

2.2.2.1. Tedarik Zinciri Kavramı

Tedarik zinciri hammaddelerin elde edilerek son ürünlere dönüştürülmesi ve bu iki süreç arasında yapılan tüm faaliyetleri kapsayan bir ağıdır. Başka bir tanıma göre; arzı, talebin ve siparişlerin yönetilmesi, hammaddelerin tedarik edilmesi, üretim, montaj, depolama, envanter yönetimi ve dağıtım faaliyetlerini kapsayan ve zincirin devamı için gerekli olan bilgi sistemlerini içeren bir bütündür (Yıldızöz, 2006: 5).

Tedarik zinciri, tedarikçiler, lojistik hizmet sağlayıcılar, üreticiler, distribütörler ve perakendeciler arasında doğru zamanda ham madde, ürün ve finansman ve bilgi akışının koordinasyonunu sağlayan kolektif bir bütünü temsil eder (Karasu, 2006: 4). Buna göre tedarik zincirinin unsurları şunlardır (Timur, 2019: 1; Yıldızöz, 2006: 15-16);

Planlama: Alıcı taleplerinin organizasyonunu, zincirin kendi içindeki operasyonel uygulamalarının düzenlenmesini, üretimin ve diğer süreçlerin sistematik bir şekilde zamanında yapılmasını sağlar.

Satın alma: Üretimin gerçekleştirileceği ham maddeleri en uygun fiyata en kaliteli şekilde nasıl tedarik edilebileceğine dair uygulamaları içerir.

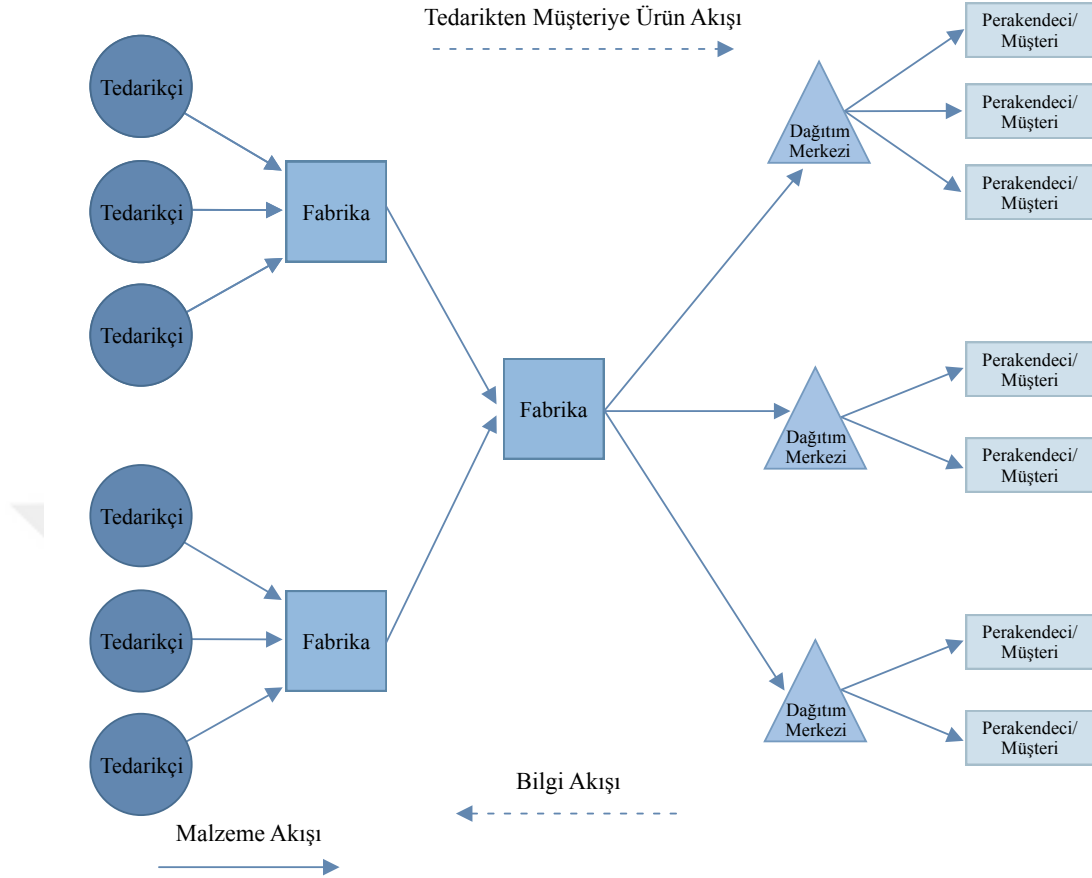
Üretim: Pazarın istediği ürünler nelerdir? Bunlar ne zaman ve ne kadar üretilmelidir? Sorularına cevap arar. Aynı zamanda üretim yapan firmalar esnek üretim, kalite, maliyet, verimlilik, hız, iş yükü, imalat kapasitesi gibi birçok konuda gelişme göstererek ana üretim planını oluşturur.

Dağıtım ve taşıma: Üretilen ve depolarda stoklanan ürünler alıcılara en iyi hangi taşıma yöntemi ile ulaştırılabilir? Kullanılacak yöntemin maliyeti nedir? Demir yolu, kara yolu, hava yolu, deniz yolu, boru hatları, elektronik taşımacılık gibi birçok farklı yol seçiminde hangi ürüne göre hangi yol daha avantajlı olur sorusuna cevap bulunur.

Satış (Sipariş yönetimi): Üretilen veya işlenen ürünün ya da hizmetin müşteriye ulaşmasını sağlayan aşamaları ifade etmektedir.

Şekil 5’de tanımlamalarda bahsettiğimiz tedarik zincirinin genel bir görünümünü gösterilmektedir.

Şekil 5. Tedarik Zinciri Haritası

Kaynak: Ataman, 2002: 35

Şekil 5'e göre hammadde ve yardımcı madde tedarik edilir, üretim tesislerine getirilerek işlenir gerekirse montajı yapılır sonra dağıtım noktalarına gönderilir ve buradan da müşteri ve perakendecilere ulaştırılır.

Tedarik, üretimin gerçekleşeceği yer dışından arz kaynaklarına ulaşmak ve üretimde kullanılmak üzere girdileri temin etme işlemidir. Bunu gerçekleştiren kişi ya da birime tedarikçi denir (Timur, 2019: 5). Tedarik ve tedarikçi zincirin ilk halkasını oluşturur. Bu açıdan tedarik zinciri kavramını düşünürsek ham madde temini, onun imalatı, depolanması, dağıtımı ve teslim sürecinin bir plan dahilinde en doğru şekilde organize edilmesi ve böylece maliyetlerin düşürülmesi olarak ele alabiliriz.

Bu sistem içinde sağlanan iş birliği ve esneklik zincir içinde yer alan tüm firmaların hem kendi içlerinde hem aralarında hem de farklı sektörlerdeki firmalar arasında stratejik ve sistematik olarak uyumlu olmasını gerekli kılarken, aynı zamanda hem zincirin hem de firmaların uzun dönemli performansını geliştirip sürdürülebilirliğe

katkı sağlamaktadır (Timur, 2019: 8). Tedarik zincirinin gelişim aşamalarını şu şekilde sıralayabiliriz; (Timur, 2019: 9)

- Depolama ve Nakliye
- Toplam Maliyet Yönetimi
- Bütünleşik Lojistik Yönetimi
- Tedarik Zinciri Yönetimi
- E-tedarik Zinciri Yönetimi

Tedarik zincirleri şekil 5’de gösterildiği gibi basit yapıda olabileceği gibi içerisindeki aktörlerin sayısı arttıkça daha karmaşık hale gelmektedir. Bu noktada da önemli olan tedarik zincirinin nasıl yönetildiğidir.

2.2.2.2. Tedarik Zinciri Yönetimi

1939 öncesi dönemde şirket içi yönetimde ve idari işlerde odaklılık ön plandayken, 1939-1969 döneminde yönetimde işlevsel yaklaşımlar ön plana çıkarak envanter ve malzeme yönetimi alanında ilerlemeler yaşandı (Timur, 2019: 26). 1970’li yıllarda Malzeme İhtiyaçları Planlaması (MRP) yazılım tekniğini geliştirildi ve bu sayede yöneticiler; ürün maliyeti, kalite yönetimi, yeni ürün geliştirme, siparişlerin tedarik ve dağıtımı gibi konularda zaman yönetiminin ve stok yönetiminin önemini anlamışlardır (Karasu, 2006: 9). 1970’lerden sonra ise işletme içinde bütünleşme üzerinde durulurken, tedarik zinciri yönetimi alanında ilk basamak sayılan fiziksel dağıtım aşaması konusunda Bowersox’un çalışmaları ön plana çıkarak bu alana katkı sağladı (Özdemir, 2004: 89-90). 1980’li yıllar ve sonrasında ise işletme dışında da pazarlama ve tedarik konularında bütünleşme aşamalarına geçilmiş, küresel anlamda rekabet artmış dolayısıyla kaliteli, maliyeti düşük, güvenilir ürün üretmek zorlaşmaya başlamıştır ve tedarik zinciri yönetiminde ikinci aşama olan lojistikte entegrasyon aşamasına geçilmiştir (Timur, 2019: 26).

1985 yılında tedarik zinciri yönetiminde ilk öncü sayılan Hızlı Cevap (Quick Response-QR) sistemi geliştirilerek ilk defa tekstil alanında kullanılmaya başlamıştır (Karasu, 2006: 9). Bu gelişmeyi takiben 1990 yılında önce perakendecilik alanında kullanılan Etkin Müşteri Cevabı (Efficient Consumer Response- ECR) programı geliştirilmiş sonrasında ise Sürekli İkmal Planlaması (Continuous Replenishment Planning- CRP) programı geliştirilerek tedarik zinciri sisteminde önemli gelişmeler yaşanmıştır (Özdemir, 2004: 90).

Süreç içerisinde kavramların ortaya çıkması ve kullanılması sonrasında firmaların bütünleşmesi ve nihayetinde belirli işlerde uzmanlaşmaya karar vermeleri, bu sayede maliyetlerin düşmesi, karlılığın artması ve iş birliğinin küresel boyuta taşınmasıyla imalat ve dağıtımda tedarikçilerin ve dış kaynakların önemi daha çok anlaşılmıştır. Zaman içinde internet alanındaki gelişmeler, teknolojinin artması ve yaygınlaşması pazarlama, müşteri hizmetleri, ürün geliştirme, iade gibi yeni alanların açılmasına imkân vererek Metz'in deyimiyle Süper Tedarik Zinciri safhasına geçilmiştir (Yıldızöz, 2006: 22).

2.2.2.3. Tedarik Zinciri Yönetimi Amaçları

Tedarik zinciri yönetimi iyi bir şekilde tasarlanıp planlanırsa, zincir içerisinde yer alan firmaların aşağıda sayacağımız amaçlara ulaşması beklenir (Ataman, 2002: 38; Karasu, 2006: 11):

- Ham madde, bilgi ve ürün akışını düzenli ve kesintisiz bir şekilde gerçekleştirmek
- Ham madde, yardımcı madde, parça ve hizmeti minimum maliyetle sağlamak
- Stok maliyetini minimum düzeyde tutmak
- Üretilen ürünün kalitesini korumak
- Güvenilir tedarikçiler bulmak
- Ürünün her aşamasında standartlaşmayı sağlamak
- Firmanın rekabet ve pazarlık avantajını yükseltmek
- Pazar payının artması
- Karlılığın artması
- Firma içinde ve dışında ilişkileri sağlam tutmak
- Yönetim giderlerini düşürmek
- Cevap verme süresinin kısılması

Tedarik zincirinin temel amacı maliyetleri azaltarak sürdürülebilir bir rekabet avantajı oluşturarak, tedarik zinciri içindeki her halkayı etkileyen planlama, uzmanlık, deneyim, beceriler yoluyla oluşturduğu kaldıraç kuvveti ile stratejik bir güç oluşturmaktır (Timur, 2019: 29).

Etkin bir tedarik zinciri yönetimi için beş farklı sürecin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Planlama

Uygulama

Bilgi teknolojisi

Örgütler arası yapı

Ölçüm

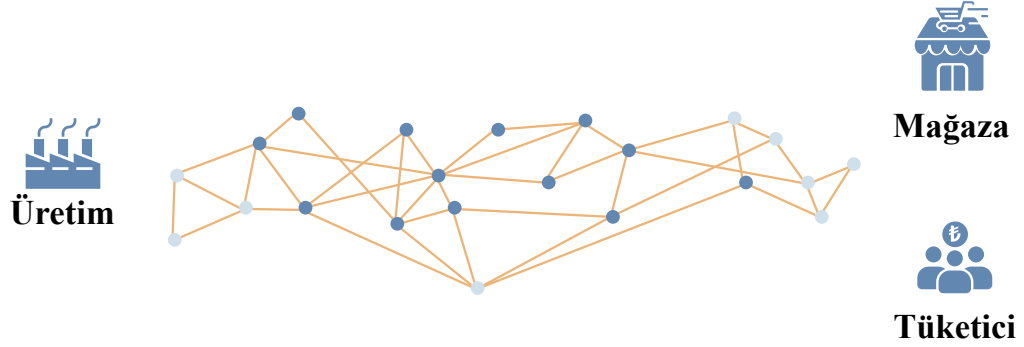
2.2.2.4. Küresel Değer Zinciri ve Tedarik (Arz) Zinciri Yönetimi Karşılaştırması

Aralarındaki temel fark, tedarik (arz) zinciri ürünü üretmek ve müşteriye ulaştırmak ile ilgilenirken, değer zinciri ise tedarik zinciri boyunca hareket ederken her aşamada ürünün değerini arttırmanın yollarını aramasıdır.

Tedarik (arz) zincirinde, bir şirketin hammadde tedarik etmesinden, fabrikalara nakliyesine, ürünün üretilmesine ve nihayetinde müşteriye dağıtılmasına kadar üretim ve teslimatı içeren tüm faaliyetler entegre edilirken, bir değer zinciri tedarik zincirinde gerçekleşen bu faaliyetleri müşterilerin zevk, tercihleri ve gereklilik bağlamında analiz ederek ürünlere dolayısıyla da işletmelere değer katmak için fırsatlar arar (Jenkins, [8.08.2023]). Bu açıdan diyebiliriz ki, tedarik zinciri kavramı operasyonel yönetim ve lojistik ile ilgiliyken, değer zinciri kavramı ise işletme yönetimi ile ilgilenen analitik bir olgudur (S., [8.08.2023]).

Tedarik(arz) zinciri ve değer zinciri arasındaki önemli ortak nokta ikisinin de üretimle başlayıp müşteri ile son bulan bir faaliyet yapısında olmasıdır. Bu da değer zinciri boyunca tedarik (arz) zinciri ile kesişme noktaları ve müşteri değerinin oluşturulduğu bağlantı noktalarını meydana getirir (Wallner, [8.08.2023]). Şekil 6'da da bunu görmekteyiz.

Şekil 6. Tedarik Zinciri ve Değer Zinciri Bağlantı Noktaları

TEDARİK ZİNCİRİ

Ticareti yönetir ve maddi ve maddi olmayan unsurların kullanılabilirliğini yönetir

DEĞER ZİNCİRİ

Müşteri değeri katar ve rekabetçi avantaj yaratır

Kaynak: <https://keydifferences.com/difference-between-supply-chain-and-value-chain.html> [Erişim tarihi: 05.08.2023]

Böylece değer zincirinin, tedarik(arz) zinciri boyunca ürüne değer katan tüm ağ oluşturma faaliyetlerini içerdiğini görebiliriz.

Değer zinciri araştırma, yenilik, geliştirme, test etme, paketlenme, satış ve pazarlama, satış sonrası hizmetler ile ilgilenir böylece işletmelere rekabet avantajı katma ve karlılığı artırma imkânı verirken; tedarik zinciri, sipariş işleme, tedarik, lojistik, üretim, montaj, pazarlama, dağıtım, teslimat ve müşteri desteği gibi konularla ilgilenir ve mal alışverişini yöneterek maddi ve maddi olmayan unsurlar arasında kullanılabilirliği oluşturur (S., [8.08.2023]).

Tedarik (arz) zinciri, fiziksel ürünlerin ucuz, hızlı ve doğru bir şekilde üretilmesini ve taşınmasını sağlarken, doğrusal bir faaliyet çizgisine sahiptir. Ancak değer zinciri faaliyetleri ürünlere olan talebi arttırmak için reklamları ve müşteri geri bildirimlerini önemser bu yüzden pazar araştırması faaliyetlerini de içerir (Jenkins, [8.08.2023]).

2.2.3. Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Tedarik Zinciri Yönetimi ve Küresel Değer Zinciri Ağı

Günümüzde değer zinciri kavramından bahsederken ithal ya da ihraç edilen malların yanı sıra bilginin de dolaşımından bahsetmek konuyu anlamak açısından daha uygun olacaktır. Bununla birlikte Tedarik zinciri ve Değer zinciri kavramlarını burada kısaca ele almak konuyu anlamak için daha uygun olacaktır. Tedarik zinciri müşteri taleplerini yerine getirmek için zincirdeki tüm tarafların bir araya gelmesi süreci

iken, değer zinciri kavramını ise bu süreç meydana gelirken içinde bulunan ve birbiri ile ilişkili faaliyetlerin rekabet avantajı getirecek şekilde bir araya getirilmesi süreci olarak açıklayabiliriz (Göktürk, [3.08.2023]). Tedarik zincirinin bu noktada değer zincirinin önemli bir parçası olduğu anlaşılırken, bilginin ve bilginin bir araya getirilip kullanılmasının da tedarik zinciri için ne kadar önemli olduğu anlaşılmalıdır. Bilgi sosyo-ekonomik bir olgu olmakla birlikte, kaynağı yeniliklerdir (Erkan, 1998: 62). Sistemik-bilimsel bilgi zaman içinde kümülatif bir şekilde bir araya gelir ve sonucunda uygulamalı bilgi şekline dönüşerek sosyo-ekonomik alanda kullanılmaya başlar, böylece teknolojik yenilikler, maddi yenilikler, kurumsal yenilikler ve düşünsel yenilikler alanları gelişerek yine sosyo-ekonomik alana katkı sağlamış olur (Erkan, 1998: 62-63).

Bilgi tedarik zinciri yapısında neden önemli bir yere sahiptir sorusuna cevabı Başkol'un çalışmasında şöyle görüyoruz;

- Tedarik zincirindeki özel amaçlardan biri olan değişkenliğin azaltılmasında etkili olur.
- Tedarikçilerin öngörülerini arttırarak tahminlerini daha iyi yapmalarına ve pazarlama değişikliklerine daha iyi ayak uydurmalarına olanak sağlar.
- İmalat ve dağıtım alanlarındaki koordinasyonu sağlar.
- Müşterilerin perakendecilerden daha iyi hizmet almalarını olanaklı kılar.
- Değişen tedarik sorunları ve talep farklılıklarına karşı perakendecilerin hızlı ve uyumlu tepki vermelerini sağlar.
- Teslimat sürelerinin kısalmasına yardımcı olur (Başkol, 2011: 54-55).

İşte bahsettiğimiz bu bilginin uygulamalı olarak alanda kullanılmasını sağlayan araçlar olan Bilgi Teknolojileri de zincir içerisindeki bu bilgi akışının daha verimli gerçekleşmesini kolaylaştıran araçların bütünüdür ifade etmektedir. Bunlar bilgisayar, internet, mikro elektronik, RFID teknolojisi, robotlar, iletişim teknolojisi, biyoteknoloji, Elektronik İş (EDI, EFT, veri paylaşımı, barkod, fax, otomatik ses postası, CD-ROM katalogları, web siteleri v.b.), yeni malzemeler (silikon, gallium arsenid, fiber-optik, biyomateryaller v.b.), kuantum bilgisayarlar, yapay zekâ olarak sıralanabilir (Başkol, 2011: 66-69; Erkan, 1998: 85-88).

Bilgi teknolojileri zinciri oluşturan firmaların iç operasyonlarını desteklediği gibi zincirdeki diğer firmaların da birbirleriyle arasındaki rekabet ve iş birliğini de

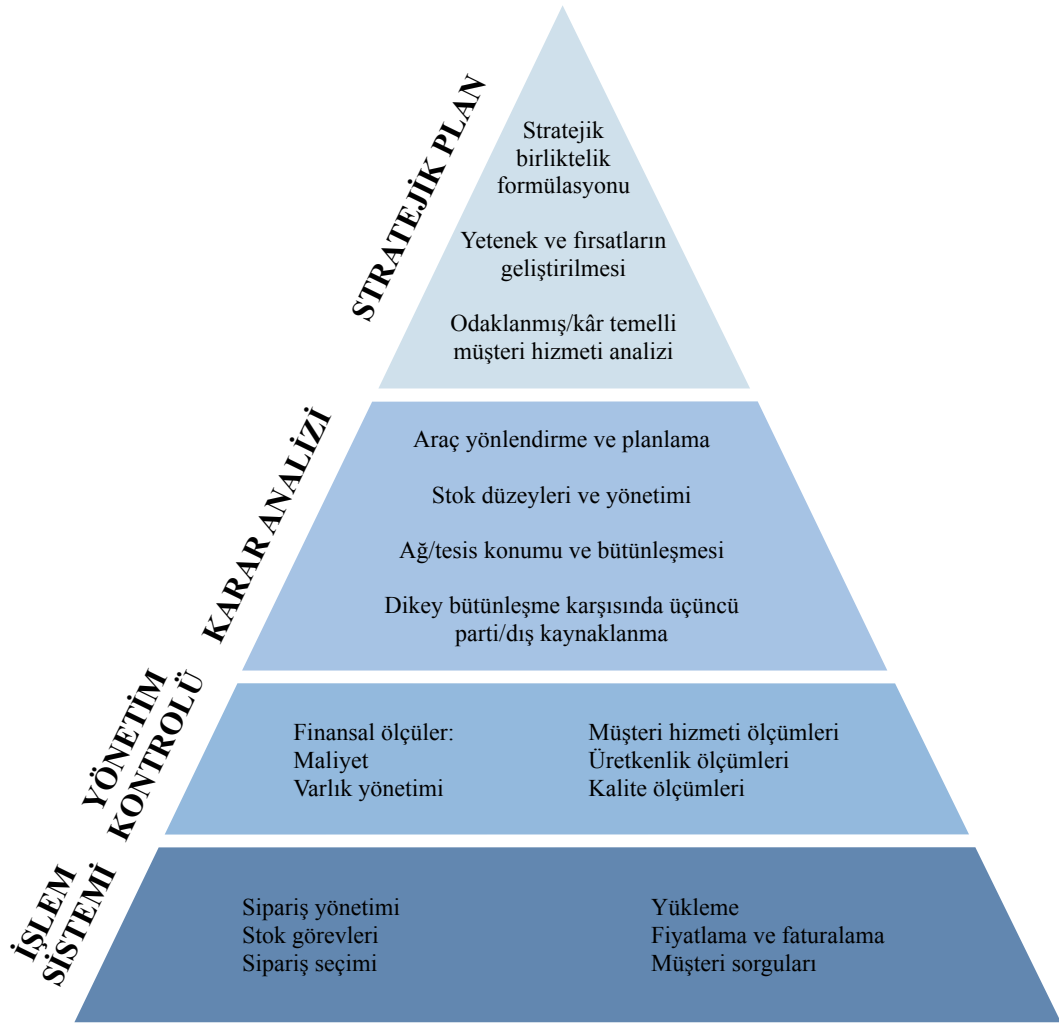
yapılandırmaya yardımcı olur (Başkol, 2011: 57). Sanayi Devriminde buharlı makineler ne ifade ediyor ise değer zincirinde bilgi onu ifade etmektedir. Bilgi yönetimi sayesinde kararlar alınır, uygulanır, koordine edilir, bilginin ulaşılabilir olması maliyetleri düşürmeye yardımcı olur, stok durumunu ve düzensizlikleri önler, teslim sürelerini görünür kılar, değişkenliklerin önüne geçerek kalitenin artmasına olanak sağlar, genel olarak ifade edersek zincir içerisinde iletişimi kolaylaştırır (Başkol, 2011: 56-58).

Yukarıda bilginin kümülatif olarak bir araya gelmesinden bahsetmiştik. Bu bir araya getirme, aktörlerin karlılığı arttırma çabalarının sonucu ya maliyetleri azaltmak yani içsel ya da dışsal verimliliğin arttırılması için ya da talebi arttırmak için kullanılmak istenirse burada onlara yardımcı olacak unsur bilgi bütünleştirme çabalarıdır (Başkol, 2011: 55). Bu aktörlere; gelişmiş verimlilik, gelişmiş stok yönetim sistemi, gelişmiş üretim süreçleri, gelişmiş lojistik gibi olumlu geri bildirim avantajı sağlar (Başkol, 2011: 55).

Bilgi sistemleri dört ana unsuru meydana getiren teknolojileri içerir: Veri depolama, veri alma, veri değiştirme ve raporlama. Yani bilgi anlamlı verilerin bir araya gelmesiyle zincirdeki iletişime ve birçok unsura olumlu etki etmeye yardımcı bir araç olmaktadır. Zamanla alıcıların sipariş durumunu kontrol edebilmesi, istenilen ürünün bulunabilir olması, dağıtım planının ve yükleme işlemlerinin koordinasyonunun sağlanması ve faturala işlemleri doğru ve zamanında ulaşılan bilginin lojistik alanında ne kadar büyük öneme sahip olduğu anlaşılmıştır (Başkol, 2011: 58).

Tedarik zincirinde bilgi sistemi bütünsel bir süreç olarak yer alır ve lojistik eylemleri de kapsayan bir süreç olarak dört ana fonksiyonun bir araya gelmesiyle işlevsel hale gelir. Bu durum Şekil 7' de de gösterildiği gibi bir yapı oluşturur.

Şekil 7. Bilgi Fonksiyonelliği

Kaynak: Başkol, 2011: 59

Şekil 7’de belirtildiği gibi bütünsel süreç aşağıdan yukarıya; işlem sistemleri, yönetim kontrolü, karar analizi ve stratejik planlama fonksiyonları üzerinden oluşur.

2.2.4. Dış Kaynak Kullanımı ve Offshoring, Outsourcing

Küreselleşme sürecinin hem itici gücü hem de sonucu olan iletişim ve teknoloji alanındaki ilerlemeler neticesinde hizmet maliyetlerinde düşüş gerçekleşmiş ve işletmeler global pazarda yer alıp faaliyetlerini sürdürebilmek için üretim sürecinde parçalanma yoluna giderek politikalarını yeniden inşa etmek durumunda kalmışlardır (Gencer, 2021: 294). Kendi gelişim süreci içinde iki aşamaya ayrılan küreselleşmenin ilk aşaması birinci ayrışma döneminde, taşıma maliyetlerinin azalmasından dolayı üreticiler ve tüketiciler mekânsal olarak birbirlerinden ayrılmışlar, ikinci aşama ikinci ayrışma döneminde ise üreticiler birbirlerinden ayrılmışlardır yani Jones ve Kierzkowski’nin de ifade ettiği gibi üretim süreçleri

birbirinden ayrılarak ülke sınırlarının dışına kaydırılmış böylece uluslararası parçalanma süreci başlatılmıştır (Gencer, 2021: 295).

Dış kaynak kullanımı, küreselleşen dış koşullara ve zorlaşan rekabet ortamlarına karşı firmaların özellikle imalat sektöründe görülen üretimin taşeron firmalara yaptırılması şeklinde geleneksel dış ticaret teorilerinden farklı olarak baş vurdukları bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Ok, 2006: 105). Dış kaynak kullanımı; işletmelerin faaliyetlerini daha etkin bir şekilde sürdürebilmelerine olanak sağlar, üretimin belli bölümlerini uzmanlaşmış şirketlere devrederek maliyetleri azaltmaya yardımcı olur, şirketlerin öz sermayesini arttırmaya katkı sağlar, küçülme ve personel eksikliği konularında çözüm üretmeye, kaliteyi geliştirme, riski azaltma ve yeniliklere ayak uydurma konularında işletmelerin performansını arttıran yönetim stratejisi rolü üstlenerek üretime ve şirkete değer katar (Aydın,2016: 61).

Outsourcing ve offshoring kavramlarına karşılık Türkçe’de dış kaynak kullanımı kavramı kullanılmakta, bu iki yabancı kavram literatürde bazen birbirleri yerine de kullanılmaktadırlar (Gencer, 2021: 302). Offshoring üretimin başka coğrafyalara kaydırılarak yabancı ülkelerde gerçekleştirilmesi anlamına gelirken, outsourcing ise bir ürün veya hizmetin üretilmesi için gerekli olan parçaları, maliyeti düşürmek için dış tedarikçi ya da üreticilerden temin etme faaliyetidir (Demircan, [22.08.2023]) (Ok, 2006: 105). Eğer firma mal ve hizmetin üretimini hem ülkenin dışına çıkartır hem de başka işletmelere yaptırırsa (taşeron) offshoring ve outshoring gerçekleşmiş olur (Ok, 2006: 105). Outsourcing aslında dış kaynak kullanım yöntemi olarak 1980’lerden itibaren kullanılmaya başlanmış ve bu hizmetten genelde çokuluslu şirketler faydalanmış doğal olarak gelişmiş ülkeler bu pazarda en çok pay alan alıcılar konumunda olmuşlardır (Demircan, [22.08.2023]). Dış kaynak kullanımının firmalar açısından nedenleri şunlardır (Aydın,2016: 68-71):

- Maliyetleri azaltmak
- Değişen müşteri isteklerine karşı esnekliği arttırmak
- Ürün ve hizmet kalitesini arttırmak
- İş süreçlerini yenilemek
- Yatırımların riskini azaltmak
- Personel esnekliğini sağlamak
- Temel işte uzmanlaşmayı sağlayarak rekabet üstünlüğünü gerçekleştirme

- Müşteri taleplerine yetişmek için hız kazanmak
- İşletme faaliyetlerinde ve örgüt yapısında küçültmeye gitmek
- Yeni ürün geliştirme, üretme ve dağıtmada teknoloji avantajını kullanmak

Bu hizmetin yaygınlaşması sonucu bir diğer adım olan offshoring de popülerlik kazanmaya başlamıştır. Bu alanın popüler olmasının iki nedeni vardır, ilki dışsal faktörler (dünya, endüstri), ikincisi ise içsel faktörler (firma)'dir. Bunları şöyle açıklayabiliriz (Demircan, [22.08.2023]);

Dışsal faktörler:

- 1) Teknolojik gelişmeler sonucu hizmeti alan ve hizmeti veren tarafların aynı mekânda olma şartı ortadan kalkmıştır.
- 2) Gelişen teknolojiye gelişmekte olan ülkeler (Hindistan, Çin, Rusya, Filipinler) iyi yatırım yaparak bilişim teknolojileri alanında nitelikli iş gücü yetiştirmişlerdir.
- 3) Küreselleşme ile artan rekabet ortamında firmalar maliyetleri azaltmak, etkinlik ve verimliliği arttırmak amacıyla yeni yaklaşım ve uygulamalar arayışı içinde olmuşlar doğal olarak outshoring faaliyetlerini destekleyici offshoring faaliyetleri ortaya çıkmıştır.

İçsel faktörler:

Rakipleriyle mücadele edip pazarda kendine yer bulmak isteyen firmalar maliyet düşürücü yollar aramışlar ve dış kaynak kullanımı da bu amaca hizmet etmiştir.

Tüm bu dış kaynak faaliyetleri sonucu parça özelinde uzmanlaşan firmalar Arndt'ın deyimiyle ürün-içi uzmanlaşma ya da diğer adı ile süper uzmanlaşma aşamasına geçmişlerdir (Gencer, 2021: 302). Offshoring faaliyetlerini gerçekleştirmek, emek arzı etkisi, göreceli fiyat etkisi ve verimlilik etkisi gibi faktör gelirleri üzerinde ülke lehine net etki sağlama kapasitesine sahiptir (Inomata, 2017: 23)

2.2.5. KOBİ'ler Neden Önemli Bir Aktördür?

Küresel değer zinciri daha önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi üretimin her aşamasında mal ve hizmete değer katarak rekabet avantajı oluşturmaktadır. İşte serbest piyasa ekonomisini kabul eden tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, ekonomik sistemin temelini oluşturan rekabet avantajını korumada önemli bir araç olan küçük ve orta büyüklükteki işletmelerden (KOBİ) yararlanmaktadır (Mucuk,

2013: 109). KOBİ’ler tanımlanırken dikkat edilen unsurlar; istihdam edilen işçi sayısı, yıllık net satış hasılatı, sermaye gücü ve yıllık bilanço değeri gibi daha çok nicel özellikler ön plana çıkmaktadır (Ergün, 2019: 4). KOSGEB’in web sitesinde 26.05.2023 tarihinde yayınladığına göre KOBİ: “250 kişiden az çalışan istihdam eden, yıllık net satış hasılatı veya mali bilançosundan herhangi biri 500 milyon lirayı aşmayan işletmeler.” olarak tanımlanmaktadır.

Tablo 1. KOBİ Tanımı

KOBİ	ÇALIŞAN SAYISI	MALİ KRİTER
MİKRO İŞLETME:	10’DAN AZ ÇALIŞAN	10 MİLYON TL
KÜÇÜK İŞLETME:	50’DEN AZ ÇALIŞAN	100 MİLYON TL
ORTA BÜYÜKLÜKTEKİ İŞLETME:	250’DEN AZ ÇALIŞAN	500 MİLYON TL

Kaynak: www.kosgeb.gov.tr [Erişim tarihi: 05.09.2023]

1973 yılında dünya ekonomisini sarsan petrol krizi ve sonrasında yaşanan bölgesel savaşlar ve doğal afetler sonucunda görülmüştür ki KOBİ’ler faaliyetlerini sürdüren ve kısa sürede durumlarını toparlayabilen yapılara sahip kurumlardır (Özdemir, Okursoy ve Devli, 2008: 120).

1980’li yıllardan sonra, dünyanın hızla değişen kurallarına uyum gösteren, esnek, dinamik, yenilikçi, krizlere karşı dayanıklı ve en önemlisi rekabete cevap verebilen yapıları ile öne çıkan KOBİ’lere verilen önem artmış ve KOBİ’lerin ülke ekonomileri içinde sahip olduğu oransal büyüklük, toplam istihdam, katma değer, yatırım, vergi, ihracat ve krediler içindeki payları da artış göstermiştir (Özdemir, Ersöz ve Sarıoğlu, 2011: 173-174).

1990 yılı ve sonrasında devletlerin ortaya koydukları politikalar ve ekonomik düzenlemelerde KOBİ’lerin üzerinde durulmuş, özendirme ve destekleme planları yapılarak gelişmeleri desteklenmiştir (Ergün, 2019: 7). Bölgeler arasındaki sosyal ve ekonomik farklılıkları ortadan kaldırmaya yönelik olarak Avrupa Birliği tarafından 2000 yılında onaylanan Lizbon Stratejisi bölgesel rekabetin önemini vurgulamış ve bölgeleri güçlendirerek küresel rekabetin bir parçası haline gelmelerini teşvik etmiştir (Yazıcı, 2018: 438-439).

KOBİ'lerin büyük işletmelerden ayrılan özelliklerini ve üstünlüklerini şu şekilde sıralayabiliriz (Kayabaşı, 2008: 39):

- Değişen teknolojik yeniliklere hızlı uyum sağlama dinamiğine sahip olma
- Daha az sermaye ile daha fazla insana istihdam sağlama
- Piyasada var olan talep boşluklarına kısa sürede cevap verme
- Değişen talep koşullarına hızlı adapte olma
- Üretimde deneme yanılma yöntemini kullanabilecek ölçekte olma
- Üretimde istikrarın olmaması
- Müşteri ve personel ile daha hızlı ve yakın iletişime geçebilme
- Pazarlama, üretim ve hizmet aşamalarında daha esnek bir yapıya sahip olma
- İçinde bulundukları pazarın özelliklerini ve ihtiyaçlarını iyi bilme
- Piyasada olabilecek değişikliklere yerinde ve zamanında uyum sağlayabilme

Serbest piyasa ekonomisinin tercih edilip liberal görüşün hakim olması ile düşük fiyat yüksek kalite hedefinin olması, rekabet ortamında geçmişte benimsenenin aksine üretimde ölçeğin küçültülmesi gerekliliğinin ortaya çıkması, pazardaki değişim ve isteklere hızlıca ayak uyduran esnek bir üretim yapısına sahip olma, çeşit ekonomisine geçişte yani kişiye özel mal üretimine geçişte KOBİ'lerin en uygun işletme modeli olması ve tüm bunların sonucunda uluslararası alanda rekabet edebilirliği arttırması KOBİ'lerin küresel değer zinciri için önemini ortaya koymaktadır (Özdemir, Ersöz ve Sarıoğlu, 2011: 176-178). KOBİ'ler daha büyük ölçekte üretim yapan firmaların ve işletmelerin tedarikçisi konumunda olduğundan ara mal ve yarı mamul sağlamada da tamamlayıcı bir konumdadırlar.

Tedarik zinciri açısından baktığımızda KOBİ'ler alıcı ve satıcı ilişkisi üzerinden ele alınmalı ve başından beri bahsettiğimiz rekabet ortamının işletme temelinden tedarik zinciri temeline kaydığı göz önünde bulundurularak TZY'nin KOBİ'ler üzerindeki etkisi anlaşılabilir ürün kalitesi ve operasyonel faaliyetlerin KOBİ'lerin sahip olduğu tedarikçi firmalara (taşıyıcılar) ve dolayısıyla KOBİ'lerin yapılarının iyileştirilmesine bağlı olduğu anlaşılmaktadır (Özdemir, Okursoy ve Devli, 2008: 126-141). Bilgi ekseninde şekillenen yeni rekabet ortamında, rekabet gücünü geliştirmek, üretim maliyetlerini düşürmek, hammadde, ürün ve hizmetlerin zamanında ve yerinde ulaşmasını sağlamak, bilgi teknolojilerinin doğru bir şekilde kullanıldığı, bilgi paylaşımının açık ve etkili bir şekilde

gerçekleştirdiği, uzman personel ve ekipmana sahip taşıyıcılar ile çalışan ve tüm bu özellikleri kendinde de bulunduran KOBİ'ler küresel değer zincirinin temel aktörleri arasında yer almaktadır (Keskin, İmamoğlu ve Aydemir, 2004: 162) (Yazıcı, 2018: 440).

2.2.6. Üretim İlişkilerinde Sosyoekonomik ve Politik Yapı

19. yüzyıl Sanayi Devrimi'nin gerçekleşip üretimin ve ticaretin artmasıyla birlikte ortaya çıkan büyük zenginlikten, üretimde emek payı olup pay alamayan işçi sınıfının içine düştüğü yoksulluğun sonucu daha büyük bir ekonomik ve sosyal dengesizlik oluşmuş ve sosyal politika kavramı ortaya çıkmıştır (Tokol; Alper, 2013: 1). Burada iktisadi yani ekonomik ve siyasi yani politik yapının birlikte ele alınıp oluşan sorunlara çözüm üretildiği bir alan kastedilmektedir. Devlet ve hükümet arasındaki ayrım göz önünde bulundurularak, “politik” devlet ile ilgili olan her şey iken, “ekonomik” ise ekonomik hesaplama ve materyal elde etme süreçleri gibi ekonomik faaliyetleri içeren bir kavramdır (Telatar, 2004: 6-9).

Toplumu meydana getiren bireylerin sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik disiplinler arası bir bilim dalı olan sosyal politika, terim olarak ilk kez 19. yüzyılda Riehl tarafından kullanılırken, 1911 yılında Alman bilim insanı Otto von Zwideneck Südenhorst tarafından kaleme alınan Sozialpolitik adlı eserle bir bilim dalı olarak teorisi ortaya atılmıştır (Uğurlu, 2006: 26-27). Dar anlamda sosyal politika; farklı sınıflar arasındaki çıkar çatışmalarını önleyerek ekonomik ve toplumsal hayatın düzenini devam ettirme olarak tanımlanırken, geniş anlamda ise; toplumun tüm kesimleri arasındaki zıtlıkları ve mücadeleleri önleyerek sosyal bütünleşmeyi ve adaleti sağlamak olarak tanımlanabilir (Tokol ve Alper, 2013: 3-5).

Tarihsel süreç içinde ulus devletin evrimi, feodalitenin son bulması, kilisenin baskısının insanlar üzerinden kalkması, reform hareketleri, coğrafi keşifler, sanayi ile artan zenginlik, toplumun ihtiyaçlarının farklılaşması, krizler, savaşlar ve bunların sonucunda görülen; işsizlik, kentleşme, küreselleşme, demografik değişimler, iklim ve enerji sorunları, çevre kirliliği, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, sosyal hizmetler gibi ortaya çıkan ve insan hayatını etkileyen birçok sorun ve değişim sonucu sosyal, ekonomik ve politik alanlarda çalışmalar yapıp, sorumluluk almak gerektiği fikri ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 2018: 33-34). Bu yönüyle küreselleşme ile doğrudan ilgili olan ekonomi-politik faktörler KDZ'nin de gelişmesinde etkili olan unsurlardan

biridir. Endüstrileşmenin, gelişmenin ve üretim aşamalarını başka ülkelere taşımanın sadece ekonomik maliyetleri değil sosyal maliyetleri de bulunmaktadır.

Sosyal politika ile toplumu bir organizma olarak ele alarak, Liberalizm ve Marksizmin açıklamada yetersiz kaldığı endüstri toplumlarında uygulanan kamu politikaları, sosyal değişimler, sosyal refah politikaları, çalışma ilişkilerini, iş gücü barışını, sendikaları, hükümet politikalarını, sosyal güvenlik ve sosyal politika uygulamalarını değişen koşullarda, devlet ve farklı çıkar grupları arasındaki iş birliğini farklı bir bakış açısı ile ele almak mümkün olmaktadır. (Eser ve Yüksel, 2012: 182-183).

İnsanın oluşturduğu toplumsal düzen içinde daha adil, eşit, sürdürülebilir bir sosyal düzeni, kapitalizmin oluşturduğu sorunlara çözüm üretecek şekilde ama kapitalizmi de koruyarak sağlamak çabası sosyal politikaları ulusal ve uluslararası aktörler ile oluşturarak uygulanmasını gerekli kılmıştır (Tokol ve Alper, 2013: 1). Sosyal politikanın ulusal tarafları; devlet, sendikalar ve sivil toplum örgütleri, uluslararası tarafları ise; Uluslararası Çalışma Örgütü, Birleşmiş Milletler ve bağlı örgütler, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği, Uluslararası işçi ve işveren sendikaları, Uluslararası Sivil Toplum Örgütleri şeklinde sıralanabilir.

Sosyal ve ekonomik politikalar günümüzde sadece sanayileşmenin ortaya çıkardığı sorunlara çözüm bulmak amacıyla değil, gelecek kuşaklara daha kaliteli bir gelecek bırakmak, yaşam standartlarını yükseltmek, toplumsal barışı ve güvenliği sağlamak gibi birçok yaşamsal faktörden ötürü gereklidir (Yıldırım, 2018: 41). Bu nedenle gelişmekte olan ve küresel değer zinciri içinde var olmak isteyen ülkeler, sosyal, ekonomik politikalarını ve buna uygun olarak hukuk sistemlerini gözden geçirip düzenlemeli ve gelişmiş ülkelerin bulundukları standartlara ulaşmayı amaç edinmelidirler.

2.2.7. Ticaret ve Katma Değer Oluşturmanın Önemi

Küresel değer zincirine katılım ve bu katılımdan ülkelerin elde edeceği faydalar; sürdürülebilir gelişim, büyüme, kalkınma, refah artışı ve katma değeri yüksek ürünler üreterek pazarda ticaret yaparak uluslararası rekabet gücü elde etmek olarak sıralanabilir (Arslan, Çöp, 2020: 1700). KDZ'nin yapısı bir ürünün ya da hizmetin ilk aşamasından başlayarak geçtiği tüm süreçlerde yaşadığı fiziksel değişim ve diğer dönüşümlerle her aşamada değer katılması ve nihayetinde müşteriye teslim edilmesi

süreci olarak katma değerin nasıl ortaya çıktığını gösteren bir modeldir (Arslan, Çöp, 2020: 1701).

Bir ülkede işgücünün niteliğinde yaşanacak gelişmeler yani beşerî sermayenin kalitesindeki artış hem verimlilik düzeyinde etkili olacak hem de bilgi ve yenilik üretimini arttırarak katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesine imkân verecektir (Ateş ve Şanlısoy, 2022: 142). Ülkeler dünyada bir süper güç haline gelebilmek için, ihracatlarında ve milli gelir değerlerinde artış sağlayacak çalışmalarda bulunmalı ve küresel değer zincirine katılmak, daha fazla katma değer elde etmek, uluslararası rekabet gücünü arttırmak ve insani gelişmişlikte ilerleme kaydetmek durumundadırlar (Arslan ve Çöp, 2020: 1714).

Küresel değer zincirine ülkeler iki şekilde katılmaktadırlar; geriye dönük katılım ve ileriye dönük katılım. Ülkelerin brüt ihracatları içerisindeki yerli katma değere ileriye dönük katılım denirken bu diğer ülkelerin üretimlerine devam etmek için o ülkenin ihracatına olan bağımlılıklarını göstermekte, brüt ihracat içerisindeki yabancı katma değere ise geriye dönük katılım denmekte ve bu ülkelerin üretim aşamasında ithal girdilere olan bağımlılığını göstermektedir (Ateş ve Şanlısoy, 2022: 139).

2.2.8. Sürdürülebilirlik ve Yeşil Zincir

Günümüz koşullarında artık sadece üretmek ve ihracat yapmak değil sosyal ve ekonomik organizasyonları çevreye duyarlı ve sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirmek, geleceğe de sahip çıkmak ve daha güzel bir dünya bırakmak açısından daha önemli hale gelmiştir.

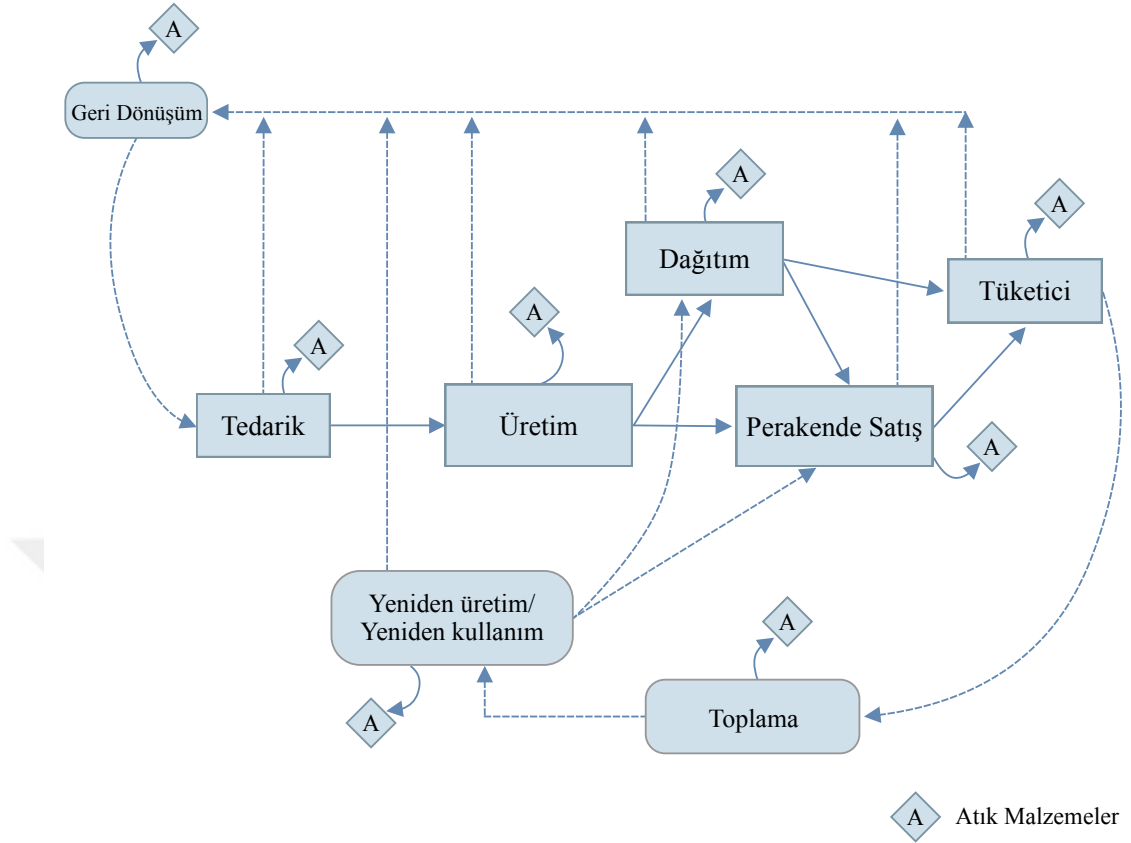
Tüketiciler için çevre duyarlılığı 1960'lı yıllarda “uyanma”, 1970'li yıllarda “harekete geçme” 1980'li yıllarda “hesaplı olma” ve 1990'lı yıllarda ise “pazardaki güç” şeklinde önem kazanmaya başlamış ve ekonomik değer oluşturma yanında ekolojik değer oluşturma fikride önem kazanarak yeşil zincir inşa edilmeye başlanmıştır (Büyüközkan ve Vardaloğlu, 2008: 1-2). “Sürdürülebilir Kalkınma” kavramı ilk olarak Brundtland Raporu'nda (1987) kullanılmış sonrasında birçok gerek ulusal gerekse uluslararası alanda birçok çevre protokolü imzalanmıştır (Yaprak; Doğan, 2019: 1146). Bunlardan bazıları ve amaçları şunlardır; 1992 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ile sera gazı birikimini azaltmak ve iklim üzerindeki insan kaynaklı sorunların önüne geçmek, 1993 Maastrich Anlaşması ile sürdürülebilir kalkınma amaçlanmıştır, 1996 yılında ISO

14001 Çevre Yönetim Sistemi Standardı ile üretim süreci içinde çevresel faktörleri korumak ve kontrol etmek, Binyıl Kalkınma Hedefleri (2000) ile direkt olarak çevresel sürdürülebilirlik hedeflenmiş, 2005 yılına gelindiğinde karbon gazı emisyonunu azaltmak için ülkeler arasında Kyoto Protokolü kabul edilmiş, 2015’de Paris Anlaşması imzalanmış ve 2018 yılında kabul edilen “AB 2050 itibariyle İklim-Nötr bir Avrupa için Uzun Vadeli Vizyon” kararları ile çevresel duyarlılık ve sürdürülebilir bir ekosistem amacıyla öncü bir rol alarak yola devam etmektedir (Talu, 2019: 13-35; Yanıkkaya, Altun ve Tat, 2022: 49).

Yeşil yönetim sadece şirketlerin endüstrileşmelerinin ortaya çıkardığı negatif etkileri azaltmak için değil, şirketlerin verimliliklerini arttırmak, yenilik ve diğer süreçlerde de rekabet güçlerini arttırarak ön plana çıkmalarını sağlayan itici bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır (Büyüközkan ve Vardaloğlu, 2008: 2). Yani bakıldığında yeşil yönetimi gerçekleştirmek şirketler için bir maliyet unsuru olarak görülse de uzun vadede etkin kaynak kullanımını, verimliliği ve karlılığı arttırıcı olumlu etkisi vardır.

Şirketler ve organizasyonlar, tedarik zincirine değer katıp küresel değer zincirini oluşturulurken bir yandan da etkin doğal kaynak kullanımı, çevresel risklerin azaltılması ve ekolojik etkinliğin sağlanması gibi faaliyetlerle KDZ’ye yeşil yönetimi ekleyerek, zincir faaliyetlerine sürdürülebilirlik katmış ve kazan-kazan durumu ortaya çıkarılmıştır (Büyüközkan ve Vardaloğlu, 2008: 5). Şekil 8’de tedarik zincirine yeşil yönetim de dahil edilerek genişletilmiş bir model verilmiştir. Zincir hammaddelerin elde edilmesi ile başlayıp sırasıyla imalatçı, toptancı, perakendeci ve müşteriye ulaşması ile sona ermektedir. Ancak farklı olarak planlamadan, üretime, montaja ve dağıtımına kadar her aşamada ortaya çıkan atık malzemeler yeniden kullanım yani geri dönüşüme tabi olmaktadır.

Şekil 8. Genişletilmiş Tedarik Zinciri Haritası

Kaynak: https://www.researchgate.net/figure/Extended-supply-chain-integrating-environmental-concerns_fig5_282845875 [Erişim tarihi: 9.11. 2023]

KDZ'ye ileri dönük katılım finansal getiri sağlasa da dikkatsiz ve duyarsız yola çıkıldığında, insan sağlığı ve verimliliği için ciddi sorunlar oluşturan karbon emisyonu, hava kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliği, biyolojik çeşitlilik kaybı gibi olumsuz sonuçlara sebep olmaktadır (Yanikkaya, Altun ve Tat, 2022: 49). Bu nedenle uzun yıllardır üzerinde durulan, alanında ulusal ve uluslararası çalışmalar ve anlaşmalar yapılan; çevre, iklim, yenilenebilir kaynak kullanımı, sürdürülebilirlik, sağlık, yeşil zincir ve kalkınma gibi insan yaşamı için önem arz eden konulara ticaret yaparken kurulan küresel değer zincirinin her aşamasında da dikkat edilmelidir. Yeşil satın alma, yeşil üretim, yeşil dağıtım, yeşil paketleme, tersine lojistik, geri dönüşüm, yeniden üretim, yeniden kullanım ve bertaraf etme gibi var olan kavramlara yeşil başlığı ekleyerek tedarik zincirinin tüm aşamalarında çevreye dikkat etmek ve literatüre yeni kavramlar ekleyerek de dikkatin çerçevesini genişleterek, küresel değer zincirini yeşil bir zincir haline getirmek mümkün olmaktadır (Yaprak ve Doğan, 2019: 1148).

3. DÜNYA TİCARETİNDE KÜRESEL DEĞER ZİNCİRİ'NİN YERİ VE ROLÜ

3.1. Küresel Değer Zinciri Ölçüm Yöntemleri ve Göstergeleri

Ülkelerin uluslararası üretim ağları ve KDZ'lere katılımını istatistiksel olarak hesaplamak için geleneksel uluslararası ticaret istatistikleri kullanılmaktadır. Ancak üretimin parçalanması, ürünün ve hizmetin son kullanım yerine varıncaya kadar birçok sınır değiştirmesi üretimde ara mal oranının artması ile birlikte yorumlanabilirliği zayıflamış ve bu durum mükerrer sayım problemleri oluşturmuştur (OECD, 2017: 4).

Bu nedenle yeni bir bakış açısı sunan Katma Değerli Ticaret (TIVA) olarak isimlendirilen yeni bir ticaret istatistikleri dalının özellikle OECD-WTO'nun ortak çabalarını yansıtan TIVA veri tabanının geliştirilmesini sağlamıştır (OECD, 2017: 4). Bu veriler ülkenin ticaretini yaptığı ürünleri göstermenin yanı sıra, yaptıkları ithalat ve ihracat ortaklıklarının da çeşitliliklerini ortaya koyan bir dizi gösterge ve bilgi de vermektedir (OECD, 2017: 10).

KDZ göstergeleri ülkelerin arasında yapılan mal ve hizmet üretiminin uluslararası alanda oluşturulan zincir boyunca nasıl bir dağılım gösterdiğini ve bu bölgeleri nasıl etkilediğini ölçmeye yardımcı olan verilerdir.

Uluslararası üretimin parçalanması anlamına gelen KDZ, nihai mal ticaretinden farklı olarak ara mal ticaretini belirleme becerisi ile zincirde ülkelerin nerede konumlandıklarını da ortaya koymada önemli bilgiler vermektedir (OECD, 2017: 12). Ara malı tanımı ve ara mallara ilişkin veriler Birleşmiş Milletler'in Geniş Ekonomik Kategoriler (GEK) sınıflandırmasına dayanmaktadır. (OECD, 2017: 13). Ancak bu sınıflandırma mükemmel olmaktan uzaktır ve bazı malların hem ara malı hem nihai ürün olarak kullanılabileceği gerçeğini tam olarak ayırtmadığı kısıtı nedeniyle eleştirilmiştir. (OECD, 2017: 13). Bu durum GEK sınıflandırmasının geliştirilmesini sağlamıştır. Bunu belirtmekteki temel amaç, KDZ göstergelerinin ve OECD, TIVA, WTO, BEC, IOT gibi veri tabanlarının hala geliştirildiğini ve

hesaplamaların çeşitli kısıtlar içerdiğini ortaya koymaktır. Aşağıda da OECD İstatistik Çalışma Raporları 2017/08 ‘Indicators on global value chains: A guide for empricial work’ çalışmasındaki göstergelerden yararlanılmıştır.

3.1.1. Ticaret Verilerine Dayalı Küresel Değer Zinciri Göstergeleri

3.1.1.1. Ara Malların İhracat ve İthalattaki Payı

Bu gösterge, bir ülkenin ara malı ihracatının toplam mal ihracatı içindeki payını ölçer ve bunun sonucu da bir ülkenin KDZ içindeki göreceli konumunu gösterir;

$$XISH_C = \frac{EXGRI_C}{EXGR_C} \quad (1)$$

Burada $EXGRI_C = \sum_{q \in int} EXGR_C(q)$ c ülkesinin ara malı ihracatıdır; $EXGR_C = \sum_q EXGR_C(q)$ c ülkesinin toplam mal ihracatıdır; $q = 1, 2, \dots, Q$ ürün endeksidir ve $q \in int$ ara mallara karşılık gelen ürünlerin alt kümesidir.

Bu göstergenin diğer bir çeşidi de ara malı ithalatının toplam mal ithalatı içindeki payını ölçer ve bu da tedarik zincirlerin alt aşamalarına katılan ülkeler için yararlıdır;

$$MISCH_C = \frac{IMGRI_C}{IMGR_C} \quad (2)$$

Denklemden $IMGRI_C = \sum_{q \in int} IMGR_C(q)$ c ülkesinin ara malı ithalatını; $IMGR_C = \sum_q IMGR_C(q)$ c ülkesinin toplam mal ithalatını gösterir.

Bu gösterge ikili ve bölgesel üretim ağlarının eşdeğer paylarının hesaplanması ve ülkelerin entegrasyonu hakkında bilgi verir.

3.1.1.2. Ara Malların Toplam Ticaret İçindeki Payı

Gösterge hem ihracat hem ithalat verilerini ele alarak toplam mal ticaretinde ara malların payını gösterir:

$$TISCH_C = \frac{EXGRI_C + IMGRI_C}{EXGR_C + IMGR_C} \quad (3)$$

Bu şekilde ikili veya bölgesel ticaret akışları dikkate alınarak hesap yapılabilir.

3.1.1.3. Ara Ürün Ticaretinin Göreceli Önemi

Yukarıda ifade edilen iki ayrı gösterge tamamlayıcı olsa da kapsamlı olmamalarından dolayı yeterli değildir. Dullien (2010) buna karşılık bir varyant

önermektedir. Burada ara mal ticaretinin göreceli önemi (RITI) olarak adlandırılan gösterge, ara mal ticaretinin bir ülkenin GSYH'sine oranı olarak tanımlanmaktadır;

$$RITI_C = \frac{EXGRI_C + IMGRI_C}{GDP_C} \quad (4)$$

Bu gösterge ara mal ticaretini toplam ticaret yerine GSYH ile ilişkilendirir ve bir ülkenin uluslararası üretim ağına katılımının göreceli önemi hakkında bilgi verir. Ancak TISH VE RITI endeksleri ülkelerin KDZ'deki konumu hakkında bilgi vermemektedir. Bununla birlikte hesaplamada büyük miktarda ara mal ithal eden ve bu malları yurtiçinde fazla değer katmadan ara mal olarak yeniden ihraç eden bir ülkenin her iki göstergede de yüksek değerler gösterebileceği gibi bir eksikliğe sahiptir.

3.1.1.4. Ara Malı İthalatının İhracata Oranı (Kapsama Oranı)

Bir ülkenin ara malı ithalatını ara malı ihracatıyla ilişkilendirerek bir ülkenin KDZ'deki konumunun geniş bir ölçüsü olarak kullanılabilir;

$$CRI_C = \frac{IMGRI_C}{EXGRI_C} \quad (5)$$

Bu göstergede, üretim zincirinin başında yer alan ülkeler daha az ara malı ithal etme ve daha fazla ihracat yapma eğilimindedirler bu nispeten düşük bir CRI değeriyle sonuçlanır, tedarik zincirinin diğer ucunda yer alan ülkeler daha fazla ara malı ithal etme ve nispeten daha az ihracat yapma eğilimindedirler ve bu da nispeten daha yüksek CRI oranı ile sonuçlanır. Bu da hesaplamanın sonuçlarının yetersiz olması demektir.

3.1.1.5. Grubel-Llyod Endeksi

En yaygın olarak kullanılan endüstri-içi ticaret ölçüsü Grubel-Llyod (GL) endeksi, genellikle bir grup sanayi sınıflandırması içinde tanımlanan bir grup q ürününün net ihracatını, aynı ürünlerin toplam ticaretiyle ilişkilendirir. Şu şekilde hesaplanır;

$$GL_{c,p} = 1 - \frac{\sum_{q \in \text{int}} |EXGR_{c,p}(q) - IMGRI_{c,p}(q)|}{\sum_{q \in \text{int}} (EXGR_{c,p}(q) + IMGRI_{c,p}(q))} \quad (6)$$

Denklemden, $EXGR_{c,p}(q)$ c ülkesinin p ülkesine q ara ürün ihracatıdır, $IMGRI_{c,p}(q)$ ise c ülkesinin p ülkesinden yaptığı q ara malı ithalatıdır.

Bir ülkenin dünya çapında gerçekleştirdiği ticareti için şu şekilde hesaplama yapılabilir;

$$GL_c = \sum_p \left[\left(\frac{\sum_{q \in \text{int}} (EXGR_{c,p}(q) + IMGR_{c,p}(q))}{\sum_{q \in \text{int}} (EXGR_c(q) + IMGR_c(q))} \right) \right] \left(1 - \frac{\sum_{q \in \text{int}} |EXGR_{c,p}(q) - IMGR_{c,p}(q)|}{\sum_{q \in \text{int}} (EXGR_{c,p}(q) + IMGR_{c,p}(q))} \right) \quad (7)$$

Burada, $EXGR_c(q) = \sum_p EXGR_{c,p}(q)$ c ülkesinin toplam q ara ürün ihracatını ifade eder. $IMGR_c(q) = \sum_p EXGR_{c,p}(q)$ denklemi ise c ülkesinin toplam q ara malı ithalatıdır.

Bu endeks 0 ile 1 arasında değerler alır ve sıfıra yakın olan değerler düşük bir endüstri-içi ticareti ifade ederken, bire yaklaşan değerler yüksek düzeyde endüstri-içi ticareti ifade etmektedir.

Endüstri-içi ticaret endeksleri, bir ülkenin KDZ'lere girişini göstermekle birlikte ülkeler ve bölgeler arasındaki karşılıklı üretim bağlantılarının belirlenmesi açısından önemlidir.

Ancak GL endeksi kullanılan ticaret verilerinin toplulaştırma düzeyine karşı oldukça hassas olması sebebiyle bir eksikliğe sahiptir.

3.1.1.6. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler

Bu endeks, bir ülkenin bir ürünü veya ürün grubunu ihraç etme yoğunluğunu ölçmektedir. İlk olarak Balassa (1965) tarafından ortaya atılan bu endeks, bir ürünün bir sektördeki payını ölçmektedir. Ara malı ticaretine uygulandığında şu şekilde hesaplanır;

$$RCA_c(q) = \frac{EXGR_c(q) / \sum_{q \in \text{int}} EXGR_c(q)}{\sum_c EXGR_c(q) / \sum_c \sum_{q \in \text{int}} EXGR_c(q)} = \frac{EXGR_c(q) / \sum_c EXGR_c(q)}{\sum_{q \in \text{int}} EXGR_c(q) / \sum_c \sum_{q \in \text{int}} EXGR_c(q)}$$

(8)

Burada, $EXGR_c(q)$ c ülkesinin q ara ürün ya da ürünlerinin ihracatıdır.

Brüt ticaret verilerine dayalı göstergeler, ticaret verilerinin kolaylıkla elde edilebilir ve ülkeler arasında karşılaştırılabilir olması sebebiyle yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak, ülkelerin ve firmaların üretim sürecinin her aşamasında ürüne kattıkları katma değeri gösterememektedirler. Bunun sonucunda da ticaret verilerinin daha kapsamlı olması ve uluslararası alanda üretimin parçalanmasının ölçümü için ticaret

yapan ülkelerin girdi-çıkıtı yapısına ilişkin verilerle zenginleştirilmesini gerekli kılmıştır.

3.1.2. Girdi-Çıkıtı Tablolarına Dayalı Göstergeler

3.1.2.1. Katma Değer Ticareti

KDZ'lerin üretimin baskın bir sonucu olarak ortaya çıkması, uluslararası ticaretin ampirik analizi için birtakım zorluklar meydana getirmiştir. Üretim ağlarının karmaşıklığının giderek artması malların menşeinin belirlenmesini daha da zorlaştırmaktadır. Geleneksel brüt ticaret istatistikleri katma değer kaynaklandığı ekonominin sektörlerini dolayısıyla üretim sürecini tek başına ortaya koymamaktadır. Tüm bu nedenler neticesinde bu yolla elde edilen verilerin yanlış değerlendirmelere yol açacağı ve yanlış siyasal kararlara neden olabileceği kabul görmeye başlamıştır. Ticarete katma değer ölçülmesi, ticarete taraf olan her ülkenin mal ve hizmet ihracatına kattığı yerel katkıyı belirlemede daha iyi bir analiz sağlamaktadır. Bu ise ulusal hesaplamaları ve ülkeler arasındaki üretim süreci hesaplamalarını birbirine bağlayan çift taraflı ticaret istatistiklerini birleştiren, ülkeler arası ve çok bölgeli girdi-çıkıtı tablolarından (IOT) faydalanılarak yapılabilir. Ticaretin katma değer cinsinden ölçülmesi, bir ülkenin ticaret dengesini değiştirmez, fazlalıkları ve açıkları ülkeler arasında yeniden dağıtır.

3.1.2.2. Girdi-Çıkıtı Analizi

K endüstrili bir c ekonomisinin arz ve talebi arasındaki ilişki aşağıdaki şekilde ifade edilir¹:

$$\mathbf{y}_c = \mathbf{Z}_c^D \boldsymbol{\iota} + \mathbf{f}_c \quad (9)$$

Denklemden $\mathbf{y}_c$ kaynak endüstriye öre c ülkesinin çıktısının bir $K \times 1$ vektörüdür; $\mathbf{Z}_c^D$ c ülkesinin ürünlerine yönelik yurtiçi ara talebin $K \times K$ matrisidir; $\boldsymbol{\iota}$ birlerin $K \times 1$ vektörüdür ve $\mathbf{f}_c$ ise kaynak endüstriye göre c ülkesinin ürünleri için $K \times 1$ nihai talep vektörüdür. Bu hem yurtiçi nihai talep hem de brüt ihracatı içermektedir. Her bir sektörün yurt içinde üretilen ürünlere yönelik ara talebi teknik katsayılar cinsinden ifade edildiğinde denklem şuna dönüşür:

¹ Bu modelde belirli bir ekonomik alan (genellikle bir ülke) ve belirli bir zaman dilimi (genellikle bir yıl) için gözlemlenen veriler parasal terimlerle ifade edilir. Burada matrisler büyük kalın harfler, vektörler ise küçük kalın harfler ile ifade edilmektedir. Basitlik açısından zaman endeksi burada eklenmemiştir.

$$\mathbf{y}_c = \mathbf{A}_c^D + \mathbf{f}_c \quad (10)$$

Burada $\mathbf{A}_c^D$ c ülkesinin doğrudan yerli girdi katsayılarının $K \times K$ matrisidir. Bu denklem Leontief (1936) tarafından ortaya konan temel girdi-çıktı özdeşliğini ifade etmektedir. Denklem yeniden düzenlenirse şu şekilde yazılır:

$$(\mathbf{I} - \mathbf{A}_c^D)\mathbf{y}_c = \mathbf{f}_c \quad (11)$$

Burada $\mathbf{I}$ bir $K \times K$ kimlik matrisidir. Bu nedenle denklem yeniden düzenlenirse:

$$\mathbf{y}_c = (\mathbf{I} - \mathbf{A}_c^D)^{-1}\mathbf{f}_c = \mathbf{B}_c\mathbf{f}_c \quad (12)$$

Denklemden $(\mathbf{I} - \mathbf{A}_c^D)^{-1}$ ya da $\mathbf{B}_c$ Leontief tersi veya toplam gereksinimler matrisi olarak bilinen çarpan matrisidir. Bu atris, belirli bir nihai talep matrisini üretmek için her bir yerli sanayiden ne kadar çıktının doğrudan ve dolaylı olarak c ülkesi için gerekli olduğunu gösterir. Leontief tersi her bir sektörün bir birim çıktısının üretiminde yer alan yerli ara ürünlerin tüm doğrudan ve dolaylı akışlarını kapsar.

Burada c ülkesinin doğrudan ithal girdi katsayılarından oluşan bir $\mathbf{A}_c^M$ matrisi oluşturmak da mümkündür. $\mathbf{A}_c^M$ ulusal tablolar kullanılarak hesaplanabilen IOT bilgilerine dayalı çoğu KDZ göstergesinin temel bileşenidir. Diğer göstergeler uluslararası bir IOT kullanımını gerektirir.

3.1.2.3. TiVA Veritabanı

Bu veri tabanı, katma değer cinsinden ticarete ilişkin bir dizi göstergenin yanı sıra ülkeler arası temel IOT'leri de içeren, 63 ekonomiyi kapsayan kamuya açık bir veri seti sunmaktadır (OECD, 2017: 21).

Uluslararası IOT'lerin oluşturulması, ulusal IOT'lerin ve ülkelerin yaptığı ikili ticaret verilerinin birleştirilmesini ve uyumlaştırılmasını gerektirir. Bu durumda var olan ulusal verilerin dönüştürülmesini gerekli kılar. OECD-WTO TiVA veri tabanının temelini oluşturan OECD Ülkeler arası Girdi-Çıktı (ICIO) veri tabanı bu konuda girişimde bulunup çalışmalar yapan ve uluslararası kabul gören en bilinen veri tabanıdır (OECD, 2017: 21).

3.1.2.4. Girdi-Çıktı Tablosuna Dayalı Küresel Değer Zinciri Göstergeleri

Burada ulusal IOT'lerden hesaplanabilen yani uluslararası IOT kullanımını gerektirmeyen ana göstergelerden bahsedilecektir.

a) İthal girdilerin yerli girdilere oranı

Göstergede c ülkesi tarafından üretimde kullanılan yerli ve ithal ara malların değerleri karşılaştırılır:

$$RMD_c = \frac{\iota A_c^M y_c}{\iota A_c^D y_c} \quad (13)$$

Burada ι $K \times 1$ birler vektörüdür; A_c^M c ülkesinin doğrudan ithal girdi katsayılarının $K \times K$ matrisidir; A_c^D c ülkesinin doğrudan yerli girdi katsayılarının $K \times K$ matrisidir ve y_c ise c ülkesinin kaynak endüstriye göre çıktısının $K \times 1$ vektörüdür. Bu gösterge uluslararası düzeyde hesaplanabileceği gibi sektörel düzeyde ulusal olarak da hesaplanabilir (OECD, 2017: 23).

b) Dikey uzmanlaşma

Hummels ve diğerlerine (2001) göre dikey uzmanlaşma şu durumlarda gerçekleşmektedir: bir mal iki veya daha fazla ardışık aşamada üretiliyorsa, iki veya daha fazla ülke malın üretimi sırasında değer katıyorsa ve en az bir ülke üretim sürecinin kendi aşamasında ithal girdi kullanıp ürettiği ürünün bir kısmını ihraç ediyorsa (OECD, 2017: 23).

Burada üç tane dikey uzmanlaşma göstergesinden bahsedilecektir.

İlki, ihracatın doğrudan ithalat içeriğini ifade eder:

$$VSD_c = \frac{\iota A_c^M e_c}{\iota e_c} \quad (14)$$

Denklemden A_c^M c ülkesinin $K \times K$ doğrudan ithalat katsayısı matrisidir; e_c c ülkesinin kaynak endüstriye göre brüt ihracatının $K \times 1$ vektörüdür; ι ise $K \times 1$ birler vektörünü ifade etmektedir.

İkincisi, ihracatın toplam (doğrudan ve dolaylı) ithalat içeriğini ifade etmektedir:

$$VS_c = \frac{\iota A_c^M (1 - A_c^D) e_c}{\iota e_c} = \frac{\iota A_c^M B_c e_c}{\iota e_c} \quad (15)$$

Burada A_c^M ve A_c^D sırasıyla c ülkesinin $K \times K$ doğrudan ithalat ve yerli girdi katsayı matrislerine karşılık gelmektedir. I $K \times K$ bir kimlik matrisini; B_c c ülkesinin $K \times K$ Leontief tersini; e_c c ülkesinin kaynak endüstriye göre brüt ihracatının $K \times 1$ vektörünü ve ι $K \times 1$ birler vektörünü ifade eder.

Ara ürünler için nispeten daha yüksek bir VS değeri parça ve bileşenlerin diğer malların üretimi için, yukarı yönlü üretiminde daha güçlü bir entegrasyona işaret ederken, nihai mallar için daha yüksek bir VS değeri, aşağı yönlü montaj faaliyetlerinin daha büyük bir önemini yansıtır (OECD, 2017: 22).

Üçüncüsü, diğer ülkelerin ihracatında somutlaştırılmış ihracat:

$$VS2_c = \frac{\sum_{p \neq c} \iota A_{c,p} (I - A_{p,p})^{-1} e_p}{\iota e_c} = \frac{\sum_{p \neq c} \iota A_{c,p} B_{p,p} e_p}{\iota e_c} \quad (16)$$

Denklemden, $A_{c,p}$ c ülkesinden ithal edilen ürünler için p ülkesinin girdi katsayılarının $K \times K$ matrisidir; $A_{p,p}$ p ülkesinin doğrudan yerli teknik katsayılarının $K \times K$ matrisidir; I ise $K \times K$ kimlik matrisidir; $B_{p,p}$ p ülkesinin $K \times K$ Leontief ters matrisidir; e_p p ülkesinin kaynak sanayi tarafından ihracatının $K \times 1$ vektörüdür; e_c c ülkesinin kaynak sanayi tarafından ihracatının $K \times 1$ vektörüdür ve ι $K \times 1$ birler vektörüdür.

VSD ve VS dikey uzmanlaşmaya ihracatçı ülkenin yurtdışından ara ürün talep etmesi açısından yaklaşım ölçüm yaparken, VS2 dikey uzmanlaşmayı ihracatçı ülkenin yurtdışına ara ürün tedarik etmesi açısından ölçmektedir. (OECD, 2017: 22).

VS2 ve VS hem yukarı yönde hem de aşağı yönde ülkelerin KDZ katılımını daha eksiksiz bir şekilde verse de burada dikkat edilmesi gereken nokta, VS ölçümleri ulusal IOT'lere dayanarak hesaplandığından, ithalata dahil edilebilecek herhangi bir yurtiçi katma değer için ayarlama yapamamaktadır (OECD, 2017: 23).

c) Katma değer göstergelerinde ticaret

Ulusal bir IOT kullanıldığında aynı zamanda vergi ve sübvansiyonlar bir kenara bırakıldığında, bir ülkenin ihracatında ithalatın payının tamamlayıcısı (1 eksi) yurtiçi katma değer payına eşittir. Ancak küresel anlamda bu konu daha karmaşıktır çünkü gerçekte ithalat genellikle ihraç edilen ve daha sonra tekrardan ithal edilen yurtiçi katma değeri içermektedir (OECD, 2017: 25).

Katma değer hesaplanırken ihracatın yurtiçi katma değer içeriği, ihracatın yabancı katma değer içeriği, KDZ katılım endeksi ve nihai talep kaynaklı katma değer olarak farklı başlıklarda ele alınıp farklı formüllerle hesaplanmaktadır. Burada sadece KDZ katılım endeksinin formülüne yer verilecektir:

$$GVC_participation = \frac{DVAX2_c}{\iota e_c} + \frac{FVAX_c}{\iota e_c} \quad (17)$$

Denklemden $DVAX2_c$ c ülkesinin diğer ülkelerin brüt ihracatında veya dolaylı katma değer ihracatında ara girdi olarak yer alan katma değeri ifade eder; $FVAX_c$ c ülkesinin brüt ihracatında yer alan yabancı katma değeri ifade eder; e_c c ülkesinin kaynak endüstriye göre toplam brüt ihracatının $K \times 1$ vektörüdür ve ι $K \times 1$ birler vektörüdür. Bu gösterge genellikle bir ülkenin KDZ'lere katılımının niteliğini tanımlamak için kullanılır (OECD, 2017: 29).

d) KDZ'lerin uzunluğu

Kökeni geleneksel girdi-çıktı analizine dayanan bir gösterge olan 'ortalama yayılma uzunluğu' ile ilişkilidir ve ilgili üretimin aşamalarının sayısı ile tanımlanır (OECD, 2017: 31). Şu şekilde hesaplanır:

$$\mathbf{n} = \iota(\mathbf{I} - \mathbf{A})^{-1} = \iota\mathbf{B} \quad (18)$$

Burada $\mathbf{n}$ tüm ülkeler ve endüstriler için endeksleri içeren $1 \times (N \times K)$ birler vektörüdür ve $\mathbf{B} = (\mathbf{I} - \mathbf{A})^{-1}$ küresel Leontief tersidir.

Gösterge değer zincirinin uzunluğu ve gelişimi hakkında faydalı bilgiler sağlamaktadır (OECD, 2017: 32).

e) Nihai talebe olan uzaklık

Bu gösterge, ülkelerin değer zincirindeki yukarı ve aşağı yönlü konumunu yansıtır. Şu şekilde hesaplanır:

$$\mathbf{d} = \iota(\mathbf{I} - \mathbf{G})^{-1} \quad (19)$$

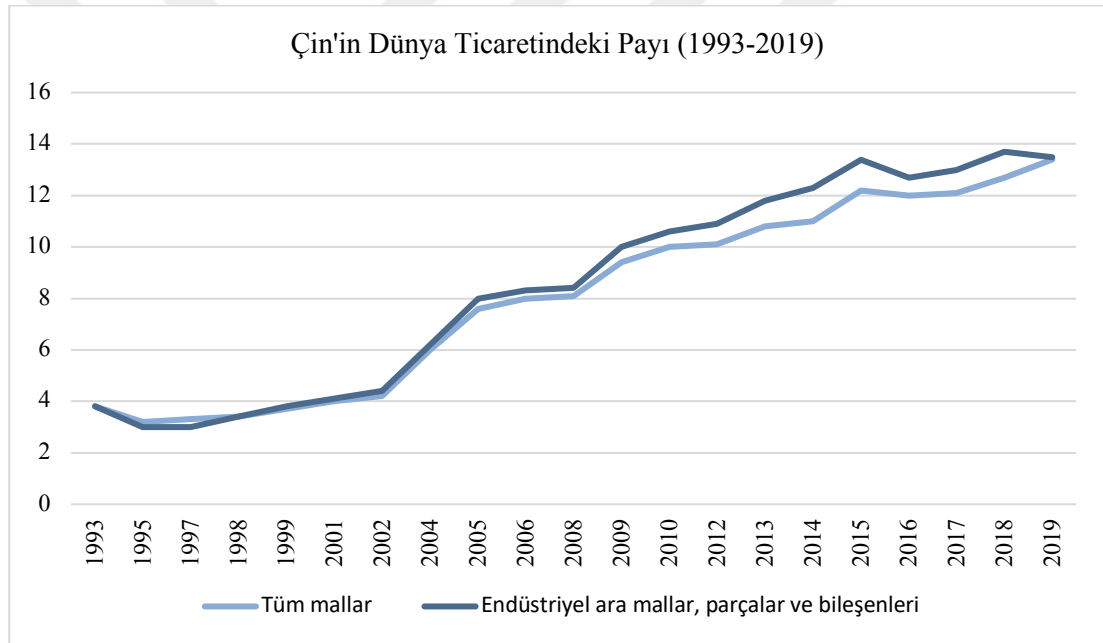
Denklemden, $\mathbf{d}$ tüm ülkeler ve endüstriler için endeksleri içeren $1 \times (N \times K)$ vektörüdür; ι $1 \times (N \times K)$ birler vektörüdür; $\mathbf{I}$ $(K \times N) \times (K \times N)$ kimlik matrisidir; $\mathbf{G}$ $(K \times N) \times (K \times N)$ küresel çıktı katsayıları veya tahsis katsayıları matrisidir ve $(\mathbf{I} - \mathbf{G})^{-1}$ ise Ghosh tersi olarak adlandırılır.

Bahsedilen tüm bu istatistiklerin ve göstergelerin kısıtları ve eksikliklerinin olduğu unutulmamalıdır. KDZ'ye katılımı ve ortaya çıkardığı ekonomik sonuçları analiz etmek için doğru yöntemler bulma ve istatistiksel verileri genişletme çalışmalarına devam edilmektedir.

3.2. Çin Örneği

Çin dünyanın fabrikası olarak tanımlanmakta ve dünyada gerçekleştirilen üretim ve ticaret zincirinin merkezinde önemli bir konumda yer almaktadır (Nakıboğlu, 2020: 2). Coğrafi genişliği ile ön plana çıkan Çin, tarihsel açıdan köklü bir medeniyete sahip olması, kalabalık nüfusu ile işgücü potansiyeli yüksek bir konumda yer alması, sadece komşuları ve Asya kıtası için değil tüm dünya için önemli bir ülke olmasını sağlamıştır (Islam, 2022: 35). 2001 yılında DTÖ'ye kabul edilmesi ile birlikte uluslararası ticarete dahil olmuş ve dünyada üretim, tüketim ve lojistik faaliyetlerini etkilemeye başlamıştır (Özçelik, 2022: 2). Şekil 9'da da görüldüğü gibi Çin'in dünya ticaretinden aldığı pay yıllar içinde artarak yüksek kalmaya devam etmektedir.

Şekil 9. Çin'in Dünya Ticaretindeki Payı (1993-2019)

Kaynak: The World Bank, 2022: 56

Çin dış ticarete 2020 yılından bu yana dünyada ilk sırada yer alırken, milli gelirin büyüklüğü açısından ABD'nin ardından dünyada ikinci sırada yer almaktadır (Özçelik, 2022: 2). Tablo 2'de Çin ekonomisinin genel bir görünümü verilmiştir. Buna göre Çin'in dünya ihracatından aldığı pay dünyada yapılan ithalattan aldığı payın üzerinde gerçekleşmiştir ve 2020 yılında pandemi etkisiyle diğer yıllara kıyasla büyümesi gerilemiş ve %2,3 oranında gerçekleşmiştir (İDMİB-Çin Ülke Profili Türk Şirketleri İçin İş Yapma Rehberi, 2021: 6).

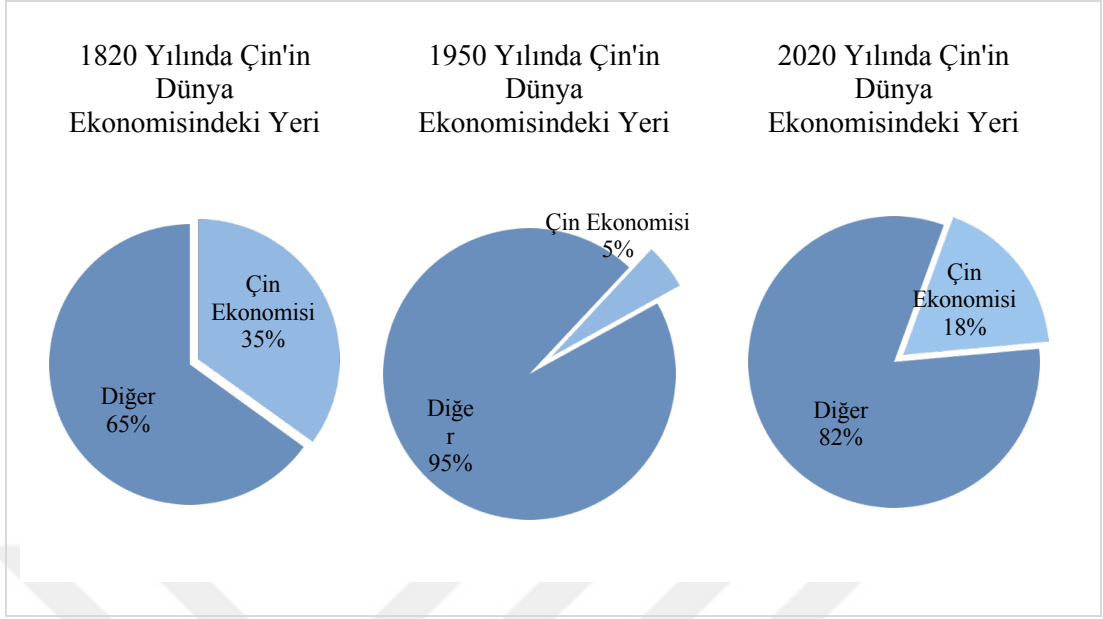
Tablo 2. Çin Ekonomisinin Genel Görünümü (2014-2020)

Yıl	GSYİH (Tril. \$)	GSYİH (Dünyadaki Payı, %)	Reel Büyüme (%)	Kişi Başına Gelir (\$)	Enflasyo n Oranı (%)	İhracat (Tril. \$)	İhracat (Dünyada ki Payı, %)	İthalat (Tril. \$)	İthalat (Dünyada ki Payı, %)
2014	10,5	13,4	7,3	7.701	1,6	2,3	12,3	2	10,3
2015	11,2	15,1	6,9	8.167	1,7	2,3	13,8	1,7	10,1
2016	11,2	14,9	6,7	8.116	2,1	2,1	13,1	1,6	9,8
2017	12	15	6,9	8.643	1,7	2,3	12,9	1,8	10,3
2018	13,4	15,8	6,6	9.610	21	2,4	12,9	2,1	11
2019	14,1	16,2	6,1	10.098	2,9	2,5	13,3	2,1	11
2020	15,4	17,7	2,3	10.839	2,5	2,6	13,8	2	11

Kaynak: İDMİB-Çin Ülke Profili Türk Şirketleri İçin İş Yapma Rehberi, 2021: 5

Çin ekonomik tarihinde kapalı bir ekonomi politikası sergilemiş olsa da büyüme trendi yakaladıktan sonra 1978 yılında serbest ticaret politikalarını kullanılır hale gelmiştir (Orkunoglu Şahin, 2022: 85; T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Çin Ülke Profili, 2023: 6). 1994 yılında vergi düzenlemeleri, doğrudan yabancı yatırımlarda artış, 2001 yılında DTÖ'ye katılım ile birlikte dünya ekonomisine ve pazarlara tam entegre olmuş dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisi konumuna gelmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Çin Ülke Profili, 2023: 6). Ülkenin 1820 yılında dünyada ekonomiden aldığı pay %35 gibi yüksek bir oranda gerçekleşirken 1950 yılında bu pay %5 gibi düşük bir oranda gerçekleşmiştir (Şekil 10) (İDMİB-Çin Ülke Profili Türk Şirketleri İçin İş Yapma Rehberi, 2021: 4). 2014 yılında gelişmekte olan bir ülke olmasına rağmen “Dünyanın en büyük ekonomisi” sıfatını almış, 2020 yılı itibari ile dünya ekonomisinden aldığı pay %8 oranında gerçekleşmiş ve payını geçen yıllara göre arttırmıştır (İDMİB-Çin Ülke Profili Türk Şirketleri İçin İş Yapma Rehberi, 2021: 4).

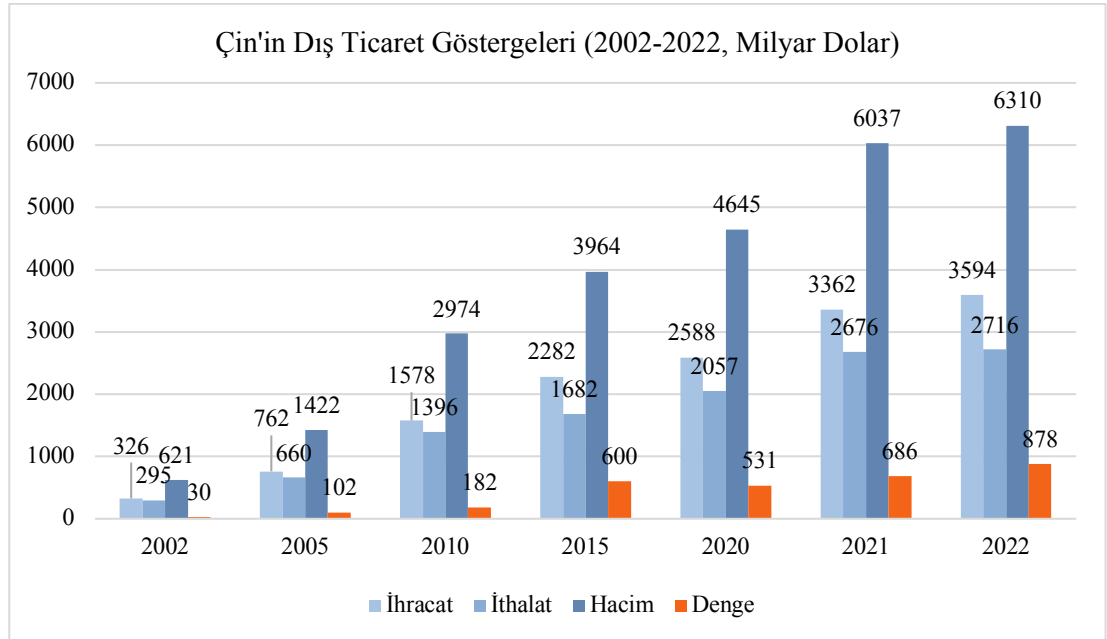
Şekil 10. Çin'in Dünya Ekonomisindeki Yeri (1820, 1950 ve 2020)

Kaynak: İDMİB-Çin Ülke Profili, Türk Şirketleri İçin İş Yapma Rehberi, 2021: 4

Çin dış ticaret hesaplamalarına göre 2022 yılında dünyada en yüksek dış ticaret hacmine sahip, ihracatta ilk sırada, ithalatta ise ikinci sırada yer alan ve böylece en fazla dış ticaret fazlası veren ülke konumundadır (T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Çin Ülke Profili, 2023: 9). Şekil 11’de bu göstergeleri detaylı şekilde görmekteyiz.

Şekil 11. Çin'in Dış Ticaret Göstergeleri (2002-2022, Milyar Dolar)

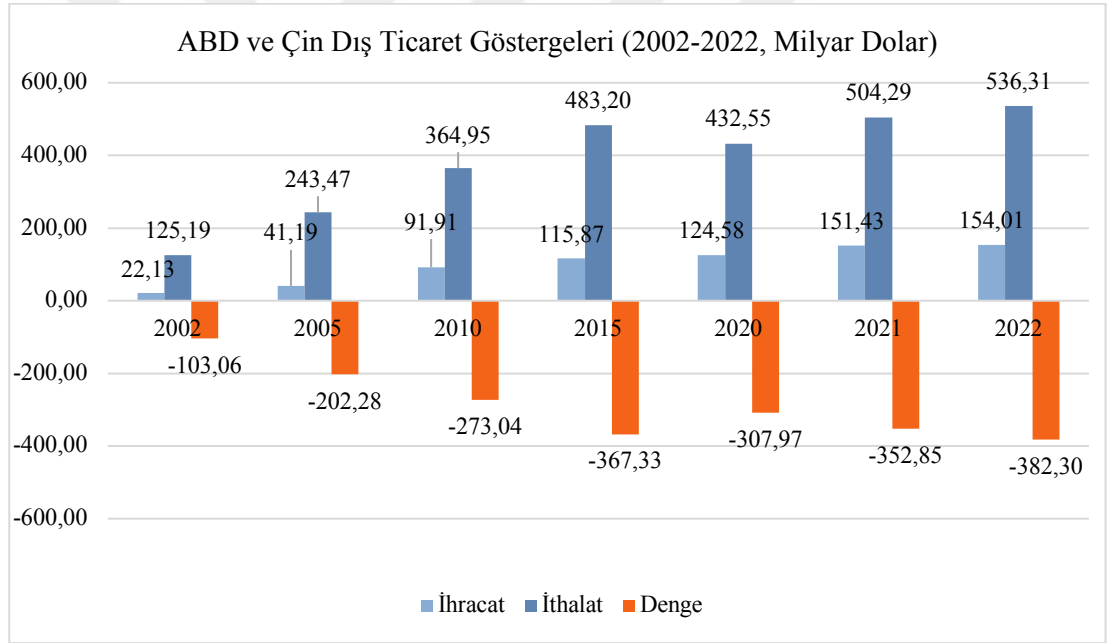

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Çin Ülke Profili, 2023, 9

Çin ekonomisinde en çok ihracat yapılan ürünler: makinalar, motorlu kara taşıtları ve aksamaları, elektrikli makina ve cihazlar, plastikler, ecza, mineral yakıtlar ve yağlar yer alırken, ithalatında ise elektrikli makina ve cihazlar, mineral yakıt ve yağlar ve mekanik cihazlar yer almaktadır (Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Çin Ülke Profili, 2023: 9).

Çin ile adı sık sık yan yana anılan dünyanın bir diğer büyük ekonomisi ABD 3,3 trilyon dolar ile dünyanın en büyük mal ithalatçısı iken, 2,0 trilyon dolar ile de Çin ülkesinden sonra dünyanın 2. en büyük mal ihracatçısı olan ülkesidir (T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü ABD Ülke Profili, 2023: 5). Şekil 12’de ABD’nin Çin ile yaptığı dış ticaret göstergeleri görülmektedir.

Şekil 12. ABD ve Çin Dış Ticaret Göstergeleri (2002-2022, Milyar Dolar)

Kaynak: <https://www.census.gov/foreign-trade/balance/c5700.html#2002> adresinden veriler alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur [Erişim tarihi: 18.01. 2024].

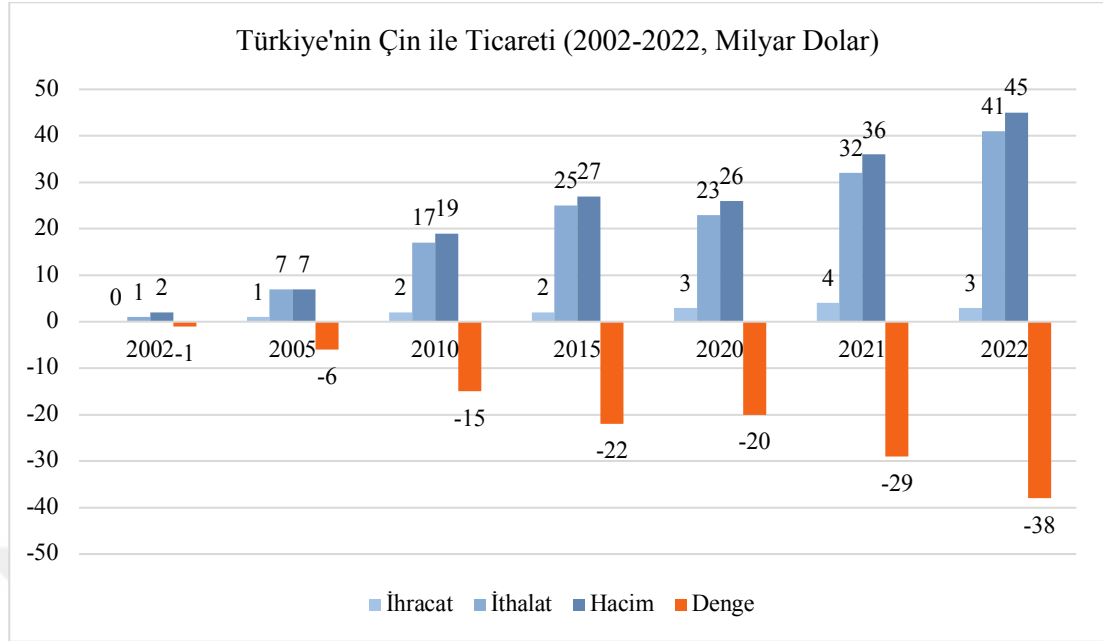
Buna göre ABD araştırma, geliştirme, fikir, patent ve teknolojik gelişimi ön planda tutup üretimini arttırmaya önem veren bir politika sergilemektedir (Gündüz, 2021: 70). Ancak Şekil 12’de de görüldüğü gibi ABD dış ticaretinde ithalatın büyük bir payı vardır. Çin bu noktada 2022 yılında %17 pay ile ABD’nin en çok ithalat yaptığı ülke konumundadır (Gündüz, 2021: 71; T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü ABD Ülke Profili, 2023: 7). ABD’nin ihracatından ise 2022 yılında Çin’in aldığı pay %7 oranında

gerçekleşmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü ABD Ülke Profili, 2023: 7). ABD ile Çin'in arasında gerçekleştirilen bu ticarete ABD açıklar vermektedir (Yurttaçıkılmaz; Emsen, 2020: 802). Bu da diğer faktörlerle birlikte bu iki ülke arasında var olan ticaret savaşını körüklemektedir.

Çin'in Wuhan şehrinde başlayıp tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgını sonrası düzenin ve ekonomik güç sistemin unsurlarının değişip değişmeyeceği konusu tartışılmaya başlamıştır (Akkaş, 2020: 57). Covid'in başlamasıyla birlikte üretim tesislerinin karantina nedeniyle kapatılması, pazarların ihracat talebinin azalması, karantina nedeniyle nakliye ve lojistiğin aksamaması gibi sebeplerle küresel ticaret 2020 yılının başlarında çökmüş 2021 yılı itibariyle yeniden artmaya başlamıştır (The World Bank, 2022: 58). Bu dönemde Çin sadece 2020'nin Ocak ve Şubat aylarında karantinanın olumsuz etkilerini ekonomisinde hissetmiş sonrasında toparlanma sürecine girmiştir (The World Bank, 2022: 58).

Türkiye ile Çin'in ticari ilişkilerine baktığımızda, Çin'den Türkiye'ye yüksek katma değerli teknoloji yoğun ürünler ithal edilirken buna karşın Türkiye Çin'e yüksek oranda tarım ve hayvancılık ürünleri ihraç etmektedir (Ekleme, 2022: 56). Şekil 13'de ithalatımızın ihracatımızın üzerinde olduğu görülmekte ve ihracatımız 2022 yılında 3,28 milyar dolar gerçekleşmişken, ithalatımız 41,3 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü ABD Ülke Profili, 2023: 14).

Şekil 13. Türkiye'nin Çin ile Dış Ticareti (2002-2022, Milyar Dolar)

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü ABD Ülke Profili, 2023, 14

Çin, ihracat yaptığımız ülkeler arasında 2022 yılında 18. Sırada yer alırken, ithalat yaptığımız ülke sıralamasında 2. sırada yer alarak Türkiye'nin en büyük tedarikçisi konumunda yer almıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü ABD Ülke Profili, 2023: 14). Türkiye'nin ihracatında yer alan ürünler; oto yedek parçaları, deri, yün, fındık, doğal taş gibi ürün gruplarıyken, ithalat gerçekleştirilen ürünler; elektrikli cihazlar, pamuk, oyuncak, televizyon alıcıları, otomatik bilgi işlem makinaları gibi ürünler olmaktadır (Gültekin, 2016: 144). Türkiye ve Çin'in dış ticaret ilişkileri özellikle ihracat ve ithalat dengesizlikleri göz önünde bulundurulduğunda Türkiye aleyhinde gözüke de aynı zamanda bir fırsatı da ifade etmektedir (Tuerdi, 2023: 148). Çin 2013 yılında İpek Yolu'nun günümüzde modern anlamda tekrardan inşa edilmesini gündeme getirmiş ve bu yol güzergahı üzerinde 60'dan fazla ülkenin yer alacağını ve bu ülkelerin birbirlerine kara ve deniz yolu ile bağlanacağından projenin adını "Tek Kuşak ve Tek Yol" olarak duyurmuştur (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023: 6). Bu proje doğru değerlendirildiğinde dahil olan tüm ülkelerin ticareti, büyümesi ve kalkınması açısından önemli olduğu gibi yeni pazarların, yeni ortak bir piyasanın oluşması ve teknoloji alışverişi gibi fırsatların da önünü açmaktadır. Küresel değer zincirinde doğru yerde konumlanmak ve gelir getirici faaliyetlerden pay almak başta

Türkiye olmak üzere diğer gelişmekte olan ülkeler için önemli olduğundan böyle bir proje tüm yönleriyle iyi bir şekilde değerlendirilmelidir.

3.3. Küresel Değer Zinciri'nin Yararları ve Eksiklikleri Nelerdir?

Küresel Değer Zincirinin Yararları:

- 1) Uzmanlık ve verimlilik artışı: KDZ, her ülkenin veya bölgenin sahip olduğu uzmanlık alanlarına göre zincirde yer almasını ve böylece verimliliğinin artıp zincirde yer almasına olanak tanır.
- 2) Rekabet avantajı: Belli bir alanda veya üründe uzmanlaşan ülkeler yapabildikleri en iyi işi yaptıklarında rakipleri karşısında küresel piyasada rekabet gücü elde ederler.
- 3) Maliyet düşüşleri: Yine yapılan bu iş bölümü ve uzmanlaşma ülkelerin düşük maliyetle üretim yapmalarına olanak tanır.
- 4) Pazara kolay erişim: Oluşturulan ticaret ağı sayesinde firmalar dünya çapında yer alan pazarlara kolayca ulaşırlar.
- 5) Ürünlerde çeşitlilik: Farklı pazarlarda yer almak farklı ve talebe yönelik üretimi, mal ve hizmetlerde farklılaşmayı gerekli kılar.
- 6) İnovasyon ve teknolojik gelişme: Pazarlara ulaşım, lojistik, güvenlik, ürünlerin düşük maliyetle üretimi, Ar-Ge faaliyetleri, farklı ülkelerdeki iş birlikleri ülkelerin kendilerini teknolojik açıdan geliştirmesini hızlandırır.
- 7) Ekonomik iyileşme, büyüme ve kalkınma için yollar sunar: Ülkeler ve firmalar KDZ yolu ile katma değerlerini arttırdıkları bir sürece girerler. Bu yeni iş alanları, istihdam, sosyal iyileşme gibi olumlu gelişmelere olanak sağlayabilir.

Küresel Değer Zincirinin Eksiklikleri:

- 1) Ülkelerin ve sektörlerin birbirine bağımlı olması: Hammadde tedarikinde ülkelerin yurt dışı kaynağa olan bağımlılığı Covid-19 küresel salgını ile göstermiştir ki bir ülkede yaşanan kriz, salgın gibi beklenmedik olaylar tedarik zincirinin akışını bozup üretim ve tedarikte aksamalara neden olabilir (Nakıboğlu, 2020: 2)
- 2) Çevresel etkiler: KDZ'ler uzun tedarik zincirleri ve yoğun bir lojistik ağına sahip olarak birçok ülkeden geçmekte ve yapılan üretim ve tedarik

alışmaları sırasında evre kirliliğine ve karbon ayak izinin arttırılmasına neden olabilmektedir.

- 3) Sosyal koşullara ve çalışma koşullarına etkisi: Üretimin parçalanarak başka ülkelere kaydırılması sonucu üretimin yapıldığı ülkelerde düşük işgücü maliyeti, düşük ücretler, düşük ve güvenliksiz çalışma koşullarına yol açarak suistimallere sebebiyet verebilir.
- 4) Politik riskler: Çin-ABD ticaret savaşları, Rus-Ukrayna savaşı gibi örneklerde olduğu gibi ülkelerin siyasi ve politik istikrarsızlıkları ve anlaşmazlıklarına karşı KDZ oldukça kırılgan ve duyarlıdır.
- 5) KDZ'nin ülke ve firmalarla birlikte çok geniş ve karmaşık bir yapıya sahip olmasının KDZ hesaplamalarını zorlaştırması ve talep tahminlerine göre yapılan planlamanın oluşan yeni durumlarla zaman içinde tahmin edilebilirliğinin azalması (Nakıboğlu, 2020: 2).

4. KÜRESEL DEĞER ZİNCİRİ VE TÜRKİYE’NİN YERİ

Türkiye Cumhuriyeti, dünyanın ve küresel ekonominin pandemi ve savaşlar gibi ekonomik, sosyal ve politik açıdan zorlu bir süreçten geçtiği şu dönemde mevcut ekonomisini sürdürülebilir bir şekilde güçlendirmek, başta Çin olmak üzere coğrafi olarak da yakın olduğu diğer ülkelerle ekonomik ilişkilerini geliştirmek ve bunu da küresel değer zincirine entegre olmanın önemini göz önünde bulundurarak yapmak durumundadır. Bu nedenle önce Türkiye’nin ticaret yapısını anlamak ve küresel değer zincirinde nerede olduğunu ve olması gerektiğini analiz etmek gerekmektedir.

4.1. Türkiye’nin Ticaret Yapısı

Uluslararası ticaret, ülkelerin belli ve daha az sayıda mal üretip onun üzerinden uzmanlaşarak daha büyük ölçekli üretim gerçekleştirmesine, bunu da dış dünyaya satmasına ve böylece ham maddede ve üretimde verimliliğin artmasına olanak sağlayan, nihayetinde parasal kazanca neden olan önemli bir süreçtir (Özsoy,2017: 4) Dolayısıyla uluslararası ticaretin temel amacı, ülkeler arasında gerçekleşen reel ve fiziki mal ve hizmet akışlarının analiz edilmesidir (Seyidoğlu, 2015: 10). Türkiye Cumhuriyeti, küreselleşen dünyada pandemi ve savaş gibi birçok nedenle diğer pek çok ülke gibi zor durumlardan geçtiği içinde yaşadığımız bu süreçte, ekonomisini uluslararası alanda daha teknolojik, verimli, katma değerli ve sürdürülebilir bir şekilde güçlendirip yeniden inşa etmek zorundadır (TÜSİAD, 2022: 1,6)

Türkiye’nin ekonomi tarihinde çok eski ve önemli bir yeri olan kalkınma ve büyümenin en önem verilen itici gücü sanayileşme çabaları olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlarla sanayileşme çabaları özel sektör uygulamalarına bırakılıp ekonomide liberal politika uygulansa da 1929 Dünya Krizi’nin de etkisiyle 1930 yılı ve sonrasında devletin müdahalesi artış göstererek devletçilik dönemine girilmiştir (Erdoğan; Gedikli, 2016: 254; Seyidoğlu, 2015: 568). 1933 yılında I. Beş Yıllık Sanayi Programı uygulamaya konularak ham maddenin iç piyasadan sağlandığı ve yine yurt içindeki temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir sanayi kurma çabasının olduğu, yani ithal ikameci bir politika

benimsendiği görülmektedir (Seyidoğlu, 2015: 569). 1950'li yıllardan sonra liberal eğilimli politikalar uygulanarak, özel sektör ve kamu sektörünün bir araya geldiği karma bir ekonomik sistem benimsenmiş, bu süreç 1963 yılında Planlı Kalkınma Dönemi'ne geçiş ile birlikte dış ticarete modern politikaların uygulanmasıyla sanayinin itici bir güç olduğunun vurgulanması şeklinde devam etmiştir (Seyidoğlu, 2015: 569). İthal ikameci sanayileşmenin ikinci aşaması olarak anılan 1970-1976 döneminde Türkiye ekonomisi üretim malları üreten, ara malı ve tüketim malı üretimini yerli sanayi ile ikame etmeye çalışan, kamu kesiminin liderliğinde yatırımlara yönelmiş içe dönük, dışa bağımlı ve müdahaleci bir profil çizmiştir (TÜSİAD, 2011: 33; Yeldan, 2003: 38). Yaşanan bu dönemin sonlarına doğru petrol krizinin ardından ülke dışında yaşanan durgunlukla birlikte ülkede, sanayide kullanılan dövizin kendi iç imkanlarıyla sağlanamaması sonucu yüksek enflasyon, yüksek kamu finansman problemleri, cari işlem açıkları ve negatif büyüme hızıyla iktisadi sorunların yaşandığı bir dönem olmuştur (TÜSİAD, 2011: 33-34).

Ancak 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları ile birlikte kamu kesiminin ekonomideki gücünün azaltılması, özelleştirmelerin artması, dış ticaretin ve finans piyasalarının serbestleştirilmesiyle Türkiye'nin küresel ekonomi ile tekrardan bütünleşmesi amaçlanmış ve ihracata dayalı bir strateji benimsenmiştir (Erdoğan; Gedikli, 2016: 254). 1963 yılında Türkiye ve AB arasında başlatılan bütünleşme süreci doğrultusunda 6 Mart 1995 tarihinde kabul edilen 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile Türkiye Gümrük Birliği'ne dahil olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, [Erişim 07.12.2023]).

Buradan anlaşılacağı gibi Türkiye'nin ekonomisinde ithalat rejimi serbestleştirilmiş, döviz kuru esnekleştirilmiş böylece dolaylı da olsa sanayinin ihracata yönelmesi sağlanmak istenmiş ve böylece ekonomi 1980 yılı itibari ile dış pazara açık hale gelmiş ve bu dönüşüm süreci 1990 yılında tamamlanmıştır (Yeldan, 2003: 25). 1990 yılında 32 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Türkiye'de ticaret ve finans alanında tamamen dışa açık makroekonomik durumlar yürürlüğe girmiştir (TÜSİAD, 2011: 36). Ancak belirtilmelidir ki bu yenilikler gerçekleştirilse de imalat sanayi oligapol yapısını korumuş ve beklentilerin tersine Türkiye ekonomisi ihracata yönelik sanayileşememiştir (Yeldan, 2003: 26). Bu dönemde ihracata dayalı dışa açık büyümenin temel araçları; serbestleşmeye yönelen bir ithalat uygulaması, reel devalüasyonlar, farklı kredi mekanizmaları, vergi iadesi gibi teşvikler ve

sübvansiyonlar olmuştur (TÜSİAD, 2011: 34). İzleyen zamanlarda görülmektedir ki Türkiye ekonomisinin dışa açılmadaki öncelikleri reel üretim alanında değil, finans ve kambiyo hizmetlerini de içine alacak şekilde uygulanan stratejilerle şekillenmiştir (Yeldan, 2003: 39).

Bu noktada Türkiye’de sanayileşme çabalarını Tablo 3’de alt dönemlere ayırarak görmek mümkündür:

Tablo 3. Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme Dönemleri (%)

Alt Dönemler	GSMH	Tarım	İmalat Sanayii	İthalat GSMH’da Payı	İmalat Sanayii GSMH’da Payı
I- 1947-1953 Tarıma dayalı büyüme	8,7	11,5	6,5	9,3	8,8
II- 1954-1962 Bunalım ve ithal ikamesine dönüş	4,0	2,1	7,6	6,0	12,0
III- 1963-1970 Kıt dövizli, iç tasarruflara dayanan hızlı ithal ikamesi	6,4	2,6	10,4	6,8	16,0
IV- 1971-1977 Dış kaynaklara dayanan, bol dövizli sanayileşme	7,2	4,3	10,1	10,9	16,8
V- 1978-1979 Bunalım	1,3	2,8	-0,9	9,4	19,7

Kaynak: Pamuk, 2017: 252

Burada ilk ele alınan 1947-1953 dönemi Kore Savaşı’nın tarım ürünleri (%11,5) üzerinde oluşturduğu avantaj, yeni tarım alanlarının kullanıma açılması gibi

nedenlerle özellikle Demokrat Parti döneminde tarıma ve dış ticarete ağırlık veren bir politika izlenmiştir (Pamuk, 2017: 250).

1954-1962 yılları arasında ise ülke içinde ve dışında yaşanan koşullar iyileşmiş, Türkiye'nin ödemeler dengesinde bozulmalar yaşanmaya başlamış, döviz krizi yaşanmış ve özel sektör öncülüğünde ithal ikamesi politikasına geri dönmüştür (Pamuk, 2017: 250).

1963-1970 döneminde ise iç pazara dönük ithal ikamesi büyüme ve birikim için önem verilen bir strateji olmuştur (Pamuk, 2017: 250).

1971-1977 yıllarında yabancı kaynağa dayalı bol dövizli bir sanayileşme politikası izlenmiş bu da 70'li yılların sonuna doğru döviz krizine sebep olmuştur (Pamuk, 2017: 250) Burada bir önceki dönemle kıyaslandığında ithalatın GSMH'ye oranı oldukça artmıştır.

1978-1979 döviz krizi dönemi sanayi sektörünü durgunluk ve gerileme dönemine itmiştir (-%0,9) (Pamuk, 2017: 253).

Tablo 4'de ise Türkiye'nin dış ticaret hacminin seyri görülmektedir. Burada 1980 dönemi sonrası Gümrük Birliği'ne giriş ile birlikte 90'lı yılların sonunda ticarete dış ticaret hacmi 80 milyar doları aşmış, 2010, 2016 ve 2020 yıllarında ise dış ticaret hacmi düşmüş, 2014, 2018 ve 2021 yıllarında dış ticaret hacmi yüksek değerlere ulaşmıştır (Orkunoğlu Şahin, 2022: 2).

Tablo 4. Türkiye'nin 1980-2022 Dönemi Dış Ticaret Hacmi (Bin Dolar)

Yıl	İhracat	Değişim %	İthalat	Değişim %	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi
1980	2.190.122	28	7.909.364	55,9	-4.999.242	10.819.486
1982	5.745.973	22	8.842.665	-1	-3.096.692	14.588.639
1984	7.133.604	25	10.757.032	17	-3.623.429	17.890.636
1986	7.456.726	-6	11.104.771	-2	-3.648.429	18.561.497
1988	11.662.024	14	14.335.398	1,3	-2.673.374	25.997.422
1990	12.959.288	12	22.302.126	41	-9.342.838	35.261.413

1992	14.714.629	8	22.871.055	9	-8.156.426	37.585.684
1994	18.105.872	18,0	23.270.019	-20,9	-5.164.147	41.375.891
1996	23.224.465	28,2	43.626.642	22,2	-20.402.178	66.851.107
1998	26.973.952	2,7	45.921.392	-5,4	-18.947.440	72.895.344
2000	27.774.906	4,5	54.502.821	34,0	-26.727.914	82.277.727
2002	36.059.089	15,1	51.553.797	24,5	-15.494.708	87.612.886
2004	63.167.153	33,7	97.539.766	40,7	-34.372.613	160.706.919
2006	85.534.676	16,4	139.576.174	19,5	-54.041.499	225.110.850
2008	132.027.196	23,1	201.963.574	18,8	-69.936.378	333.990.770
2010	113.883.229	11,5	185.544.141	31	-71.661.113	299.427.551
2012	152.461.737	13,0	236.545.141	-1,8	-84.083.404	389.006.877
2014	166.504.862	3,1	251.142.429	-3,7	-84.637.567	417.647.291
2016	149.246.999	10,3	202.189.242	-5,4	-52.942.243	351.436.241
2018	177.168.756	7,7	231.152.483	-3,2	-53.983.726	408.321.239
2020	169.637.755	-6,2	219.516.807	4,4	49.879.052	389.154.562
2021	225.214.458	32,8	271.425.553	23,6	-46.211.095	496.640.011
2022	254.169.748	12,9	363.710.575	34,0	-109.540.827	617.880.322

Orkunoglu Şahin, 2022: 3; TÜİK, 2023: yok [Erişim: 29.11.2023]

Türkiye'nin yıllar içinde yaşadığı sınır ötesinde 1997 Asya krizi, 1998 Rusya krizi, 2008 Finans Krizi; sınırları içinde yaşanan 1999 Marmara depremi, 2001 Krizi, 2011 rekor düzeye ulaşan cari açık, TL'nin değer kaybı, yaşanan enflasyon, borç yükünde yükselişler ile birlikte dış ticaret hacmi hep dalgalı bir seyir izlemiş, 2012 yılında dış ticaret hacmi yükselmeye başlamış; ancak 2018'de döviz bunalımları yaşanmış, küresel ticaret içindeki payımız dış ticarete ilk sıralarda yer alan diğer ekonomiler ile kıyaslanabilecek bir büyüklükte konumlanmamış; dünya toplam ticaretinden

aldığı pay %1 civarında gerçekleşmiştir (Orkunoğlu Şahin, 2022: 84; TÜSİAD, 2011: 37). Bunların bir sonucu olarak Türkiye'nin imalat sanayisinde ihracata dönük sektörler artan oranda ithal girdilere bağımlı hale gelmişler ve ekonomide ciddi kırılganlıklar oluşmuştur (TÜSİAD, 2011: 39).

2019 yılına gelindiğinde ise tüm dünyayı ekonomik, sosyolojik, kültürel ve toplumsal birçok alanda etkisi altına alan Covid-19 pandemisi yayılmaya başlamış ve sonuçları sadece meydana geldiği Çin'in Wuhan kentini değil, küresel boyutta üretimi birbirine ağ gibi bağlayan uluslararası ticareti ve ticaretin gerçekleştiği tüm dünya ülkelerinin KDZ'lerini etkilemiştir (Ersungur; Kılıç; Tığtepe, 2022: 71). Öyle ki yapılan çalışmalarda salgının çıktığı ülke olan Çin en az ekonomik daralmayı yaşarken, İngiltere en fazla ekonomik daralmanın yaşandığı ülke konumunda olmuştur (Ünüvar; Aktaş, 2022: 137). Yine Çin'de işsizlik normal seyrinde devam ederken, ABD ve Kanada'da en fazla işsizlik gerçekleşmiştir (Ünüvar; Aktaş, 2022: 137). Covid-19 salgını ve etkileri 2019 itibari ile dünya gündeminde olsa da son 15 yıldır dünya ekonomisi 2008 Finans Krizi, ABD ve Çin özelinde başlayan ticaret savaşları gibi nedenlerle hali hazırda kırılganlıklar yaşamaktadır (Ekleme, 2022: 49).

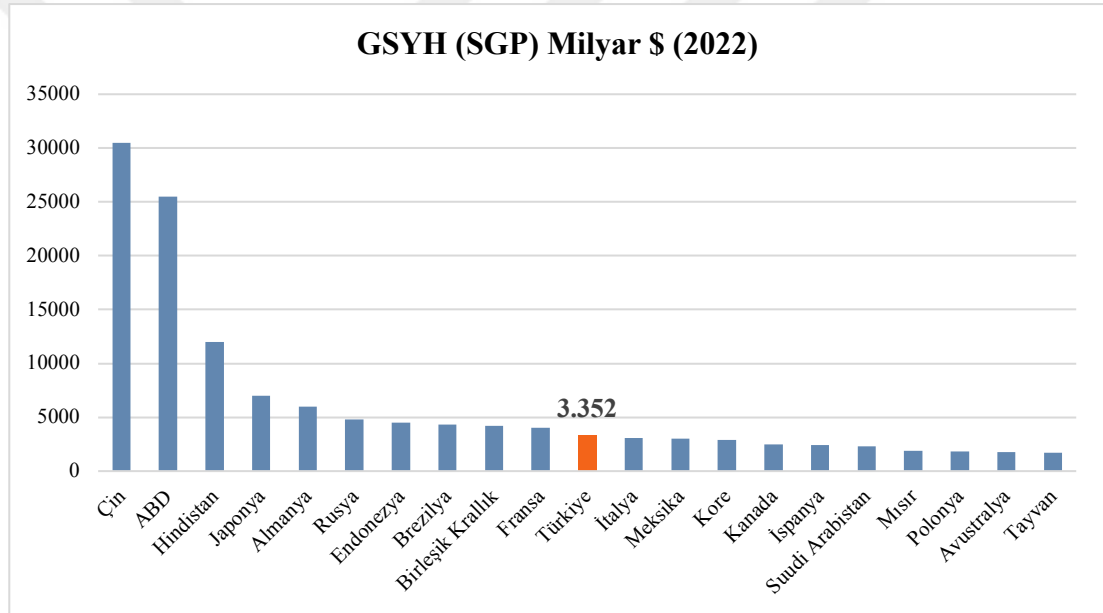
McConell krizi tanımlarken, bireylerin sosyal koşullarına eklediği ve onları olmasını arzu ettikleri durumlardan uzaklaştıran, olağan dışı olayların gerçekleştiği bir olgu olarak tanımlamaktadır (Tekoğlu, 2020: 34). Covid-19 salgını da 2020 yılı itibariyle dünya ekonomik büyümesini negatif etkilemiştir (Küçükbay; Uysal ve Çırak, 2022: 20). II. Dünya Savaşı ve 2008 Küresel Finans Krizi'nden sonra ilk defa Covid-19 salgını ile dünya ekonomisinde negatif büyüme yani daralma gerçekleşmiştir (Ersungur; Kılıç; Tığtepe, 2022: 76). Çünkü salgın hem iç talep hem de dış talep şokları meydana getirmiş, KDZ içinde birbirine bağlı olan ülkeler ticaret ve sermaye akışlarında daralmalar yaşamış, gümrük işlemleri, taşımacılık (özellikle havayolu ve konteyner taşımacılığı), turizm ve seyahat gibi önemli hizmet sektörleri kısıtlanmıştır (Tekoğlu, 2020: 38). Üretimdeki azalmaya bağlı olarak işten çıkarmalar dolayısıyla işsizlik artmış, tıbbi ürünler ve gıda temini noktalarında ihracat kısıtlamaları getirilmiş ve bu durum gelecek yıllar için gıda kıtlığı sorununu gündeme getirmiştir (Ersungur; Kılıç ve Tığtepe, 2022: 72).

Aşağıda yer alan makroekonomik göstergeler Covid-19 pandemisinin Türkiye'yi de etkilediğini göstermekle birlikte, değerlendirmeler yapılırken Türkiye'nin uzun yıllardır kronikleşen sorunları olan; yüksek cari açık, döviz kurundaki oynaklıklar, iç

tasarrufların yetersiz olması, ara mal üretiminde ve ihracatta dışa bağımlılık, siyasi istikrarsızlık, yurt içi kredi hacminde artışlar, doğrudan yabancı yatırımın doğru sektörlerde kullanılamaması ve yetersizliği gibi nedenlerin de dış ticaretini etkilediği unutulmamalıdır (Tekinay, 2022: 14).

2021 yılı ihracat rakamına bakıldığında ilk defa 200 milyar doların üstünde gerçekleştiği bunun takip eden 2022 yılında da devam ettiği görülmektedir. Şekil 14’de görüleceği gibi, 2022 yılı satın alma gücü paritesine göre GSYH sıralamasında Türkiye Dünya’da 11., Avrupa’da ise 4. Sırada yer almaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı Ekonomik Görünüm, 2023: 6).

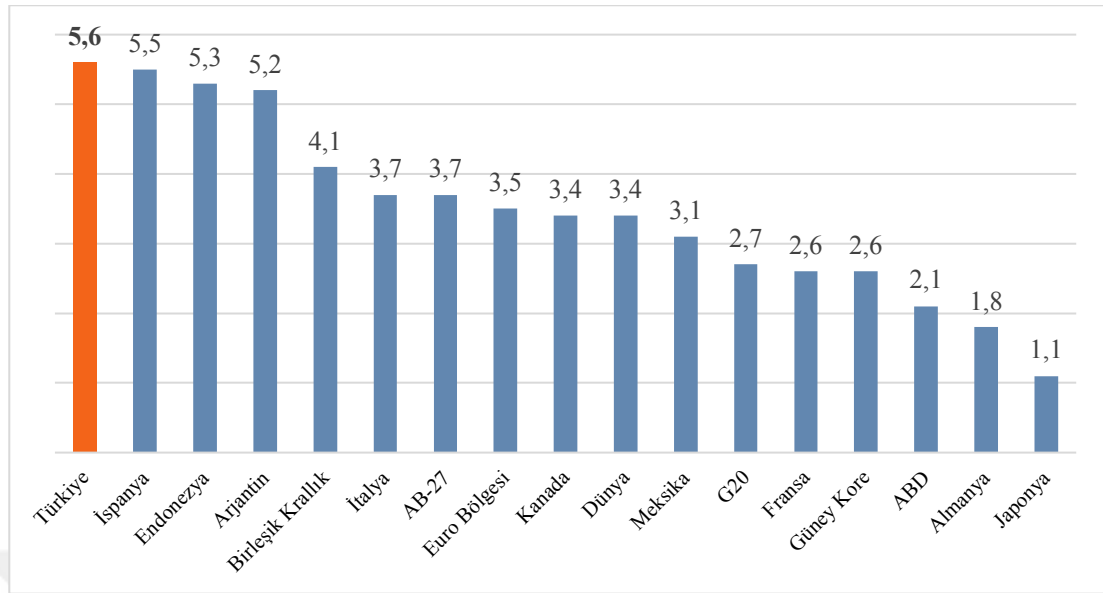
Şekil 14. Dünya’nın En Büyük 20 Ekonomisi (2022) (Satın Alma Gücü Paritesine Göre GSYH)

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Ekonomik Görünüm, 2023: 4

Yine Şekil 15’de gösterildiği gibi Türkiye ekonomisi 2022 yılı verilerine göre %5,6 büyüme kaydederken, Dünya ekonomisi %3,4, G20 ülkeleri %2,7’lik büyüme kaydetmiştir (TİM, 2023: 19).

Şekil 15. Ülkelerin Büyüme Oranları ve Türkiye (2022) (%)

Kaynak: TİM, 2023: 19

Burada büyümeye ihracatın ne kadar katkıda bulunduğu önemlidir. Türkiye'nin 2022 yılı büyümesine ihracatın katkısı 2,2, net mal ve hizmet ihracatının katkısı ise 0,6 oranında meydana gelmiştir (TİM, 2023: 19).

Tablo 5'de yer alan TÜİK geçici dış ticaret verilerine göre; ihracat 2023 yılı Ekim ayında 2022 yılının Ekim ayına göre ihracatı %0,2 artış göstererek 22 milyar 871 milyon dolar gerçekleşirken, ithalat %0,6 artarak 29 milyar 390 milyon dolar şeklinde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2023: 1).

Tablo 5. Aylara Göre Dış Ticaret, Ekim 2023 (Milyon Dolar)

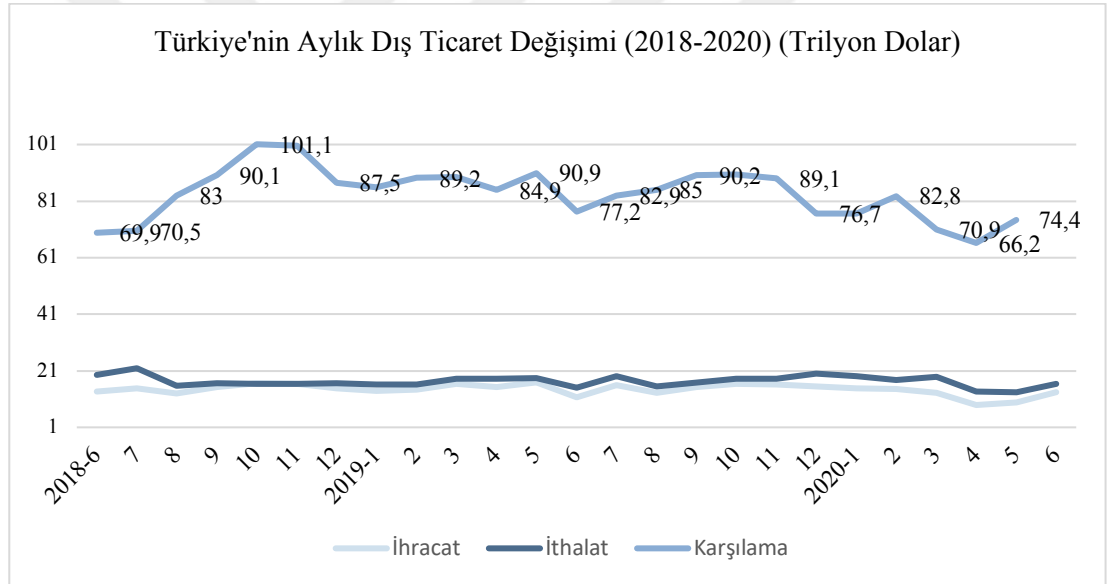
Aylar	Yıl	İhracat Değer	İhracat Değişim (%)	İthalat Değer	İthalat Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi Değer	Dış Ticaret Dengesi Değişim (%)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
Ocak-Ekim	2022	209.400	0,2	300.444	1,1	-91.044	3,2	69,7
	2023	209.904		303.821		-93.917		69,1
Ekim	2022	21.301	7,4	29.202	0,6	-7.902	-17,5	72,9
	2023	22.871		29.390		-6.519		77,8

Kaynak: TÜİK, 2023: 1 [Erişim: 29.11.2023]

Şekil 16'ya baktığımızda ihracat değerleri; 2019 yılı Nisan ayında 15,3 trilyon dolar, Mayıs ayında 16,9 trilyon dolar ve Covid-19 pandemisinin etkisinin görülmeye başladığı 2020 yılı Ocak ayı itibari ile 14,7 trilyon dolar, Nisan ayında ise 8,9 trilyon dolar gerçekleşerek ihracatta son üç yılın en düşük seviyesine inmiştir (Ersungur; Kılıç; Tığtepe, 2022: 75). İthalat rakamlarına baktığımızda ise; 2019 Nisan ayında 18,1 trilyon dolar ve 2020 yılı Ocak ayında 19,2 trilyon dolar, Şubat ayında ise 17,7 trilyon dolar gerçekleşerek özellikle Çin'den yapılan ithalatın düşmesiyle rakamlarda azalışlar meydana gelmiştir (Ersungur; Kılıç; Tığtepe, 2022: 71).

2020 yılı şubat ayında ihracatın ithalatı karşılama oranı %82,8 iken mart ve nisan aylarında düşmüş, mayıs ayında yükselişe geçmiş olsa bile hala düşük oranlarda seyretmektedir.

Şekil 16. Türkiye'nin Aylık Dış Ticaret Değişimi (2018-2020) (Trilyon Dolar)

Kaynak: Ersungur, Ağcakale Kılıç ve Tığtepe, 2022: 75

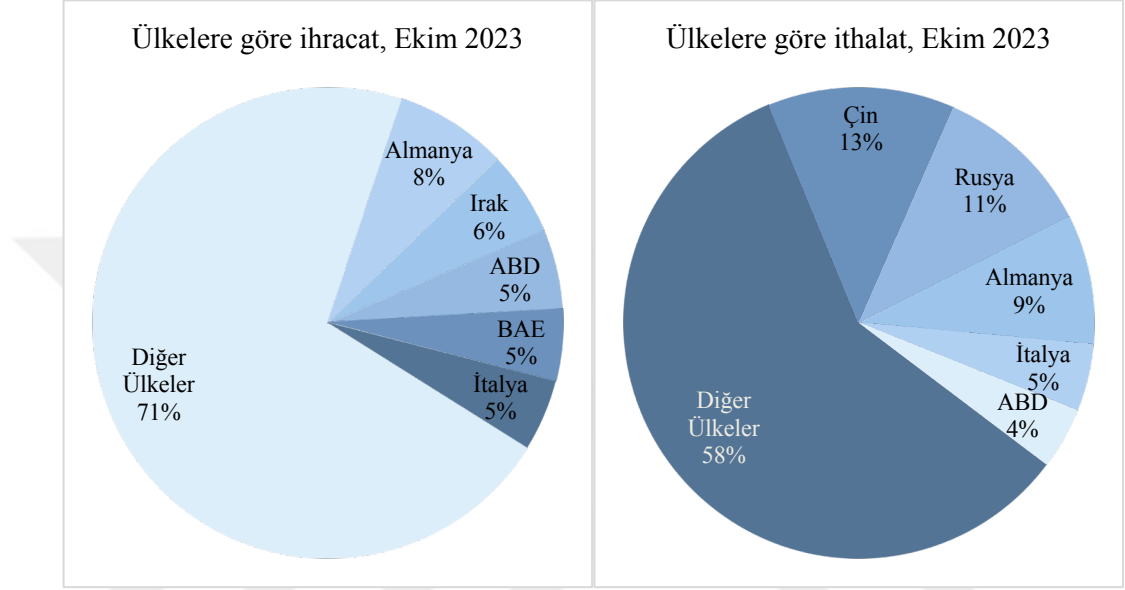
2023 Ocak-Ekim döneminde Türkiye'nin dış ticaret açığı %3,2 artış göstererek 93 milyar 917 milyona yükselmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %69,1'e gerilemiştir (TÜİK, 2023: 2).

2023 Ekim ayında Türkiye'nin ihracatında ilk sırada yer alan 1 milyar 763 milyon ile %7,7 ile Almanya olurken onu sırasıyla Irak, ABD, Birleşik Arap Emirlikleri ve İtalya takip etmiştir (TÜİK, 2023: 2). En çok ihraç yapılan sektörler imalat sanayi, tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörü ile madencilik ve taş ocakçılığı sektörü olmuştur (TÜİK, 2023: 2).

Türkiye'nin ithalatında ilk sırada yer alan ülke 3 milyar 761 milyon dolar ile %12,8 ile Çin olurken onu sırasıyla; Rusya Federasyonu, Almanya, İtalya ve ABD takip etmiştir (TÜİK, 2023: 2). En çok ithalat yapılan sektörler ise; ara malları, sermaye malları ve tüketim malları olmuştur (TÜİK, 2023: 2).

Bu ülkelerin aldıkları paylar Şekil 17' de görülmektedir.

Şekil 17. Ülkelere Göre İhracat ve İthalat Ekim 2023

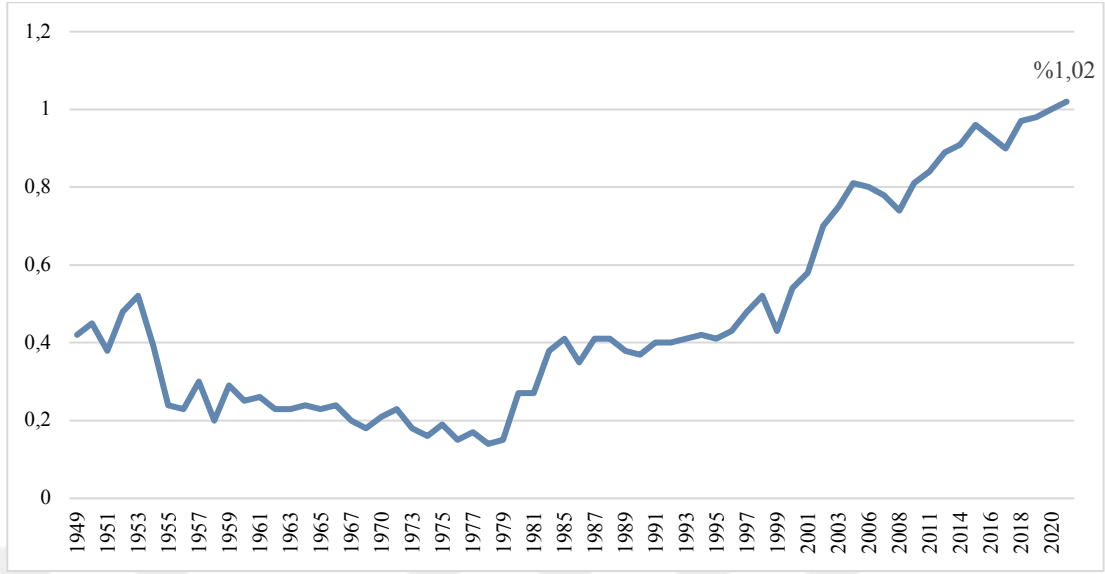

Kaynak: TÜİK, 2023: 2 [Erişim: 29.11.2023]

Yüksek teknoloji ürünlerin imalat sanayi ihracatı içinde yer alan payı %4,1 oranında gerçekleşirken, yüksek teknoloji ürünlerin imalat sanayi ürünleri ithalatında yer alan payı ise %11,1 oranında gerçekleşmiştir (TÜİK, 2023: 2).

Türkiye pandemi sonrası yaşanan resesyon endişeleri ve küresel talepte ortaya çıkan daralmaya rağmen 2021 dünya ticaretinden aldığı payı %1,02 şeklinde gerçekleştirerek Şekil 18'de de görüldüğü üzere iyi bir performans sergilemiştir (TİM, 2023: 21).

Şekil 18. Türkiye'nin Küresel Ticarettteki Payı (1949-2020)

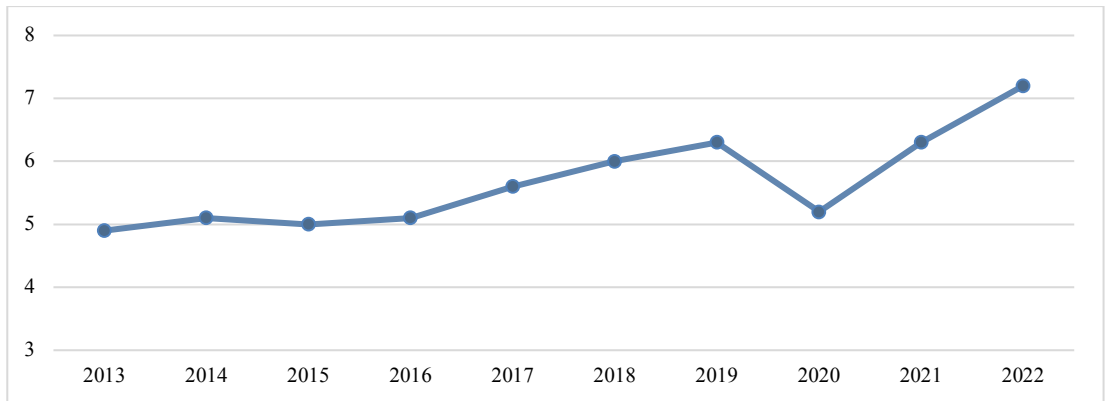

Kaynak: TİM, 2023: 21

Türkiye ekonomisine baktığımızda geçmişten günümüze dört büyüme evresi yaşadığını görürüz. Bunlar; ihracatta tarımdan elde edilen ürünlerin ağırlıkta olduğu 1923-60 ve 1960-70 dönemi ilk iki evre, ticaretin dışa açılması ile birlikte emek-yoğun sanayi olan tekstil ve imalat sanayinde uzmanlaşma dönemi olan 1980-2000 dönemi son olarak da 2001 ve sonrası dönem şeklindedir (Ekleme, 2022: 41).

Türkiye için bir diğer önemli gösterge, dış ticaret sektörü açısından tüm dünyada da önem arz eden ve KDZ'yi taşıyan küresel hizmet ihracatıdır. Şekil 19'da görüldüğü gibi 2020 yılında Covid-19 pandemisi sonucu gerçekleşen düşüşün ardından 2021 yılında %18,5 oranında bir artış ile, pandemi kaynaklı yapılan kısıtlamaların tamamının kaldırılması ile 2022 yılında toparlanma sürecine girmiştir (TİM, 2023: 36).

Şekil 19. Küresel Hizmet İhracatı (2013-2022)

Kaynak: TİM, 2023: 36

Türkiye KDZ’lerdeki yolculuğunun henüz erken bir aşamasında bulunsa da KDZ’ler aracılığıyla kapsayıcı büyümeyi teşvik etmek için önemli bir potansiyele sahiptir (The World Bank, 2022: 32). Buna karşın ihracat değerleri büyük olmasına karşın potansiyelinin altında kalmakta ve ihracatta birim başına elde edilen katma değer gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında nispeten düşük kalmakta ve DYY girişleri Türkiye ile benzer özellikte olan ülkelere kıyasla oldukça düşük kalmaktadır (The World Bank, 2022: 32).

Türkiye ihraç edilen değerlerin %80’den fazlasını yurt içinde tutarak nispeten yüksek bir katma değer seviyesini ülke içinde tutmaktadır ki bu oran OECD içerisindeki en yüksek oranı ifade etmektedir (The World Bank, 2022: 36). Yapılması gereken KDZ’lere tedarik sağlayan firmaların desteklenerek yüksek performanslı ve yüksek üretkenliğe sahip lider firmalar olmalarını sağlayacak politikalar uygulamaktır (Adıgüzel, 2022: 88).

4.2. Türkiye Küresel Değer Zinciri’nde Nerede?

KDZ, ülkeler arasında oluşan üretim zincirini parçalara ayırır ve ülke de zincirden pay alan şirketler ürünün tamamını üretmek yerine belirli bir alanda uzmanlaşır. Bir ülkenin KDZ’ye katılımı birçok farklı şekilde olmaktadır. Buna göre KDZ’ye katılım şu şekilde sınıflandırılabilir:

- a) Yüksek emtia; ihracatta birincil malların payının yüksek olduğu ve imalatla sınırlı geriye dönük katılım,
- b) Sınırlı emtia; ihracatta birincil malların payının orta düzeyde olduğu ve imalatla sınırlı geriye dönük katılım,
- c) Sınırlı imalat; ihracatta imalatın payının yüksek olduğu ve geriye dönük katılım,
- d) Gelişmiş imalat ve hizmetler; ihracatta imalat ve iş hizmetlerinin payının yüksek ancak yenilikçi faaliyetlerin oranının düşük olduğu,
- e) Yenilikçi faaliyetler; önemli araştırma ve geliştirme yoğunluğu ve fikri mülkiyet için sınır ötesi makbuzların kullanımının yaygın olduğu katılım (The World Bank, 2022: 27).

Bir KDZ’ye katılım, ülkenin küresel çapta üretilen değere ne kadar katkı yaptığı ile ilgilidir. Ve ülkeler zincire iki şekilde dahil olurlar; ilki brüt ihracat içindeki yerli

katma değeri ifade eden ileriye dönük katılım (İDK), diğeri ise brüt ihracat içindeki yabancı katma değeri ifade eden geriye dönük katılım (GDK)'dır (Şanlısoy ve Ateş, 2021: 354).

Tablo 6'da UNCTAD-Eora GVC veri seti kullanılarak 190 ülke ve 29 endüstrinin verileri ile gelişmiş ve GOÜ'ler için KDZ Katılım Endeksi hesaplanmıştır (Şanlısoy ve Ateş, 2021: 354). Burada GOÜ'lerin ileriye yönelik katılımı (İDK) daha yüksek değere sahip olduğu için KDZ içinde daha yüksek yurtiçi katma değer oluşturdıkları ortaya çıkmıştır (Şanlısoy ve Ateş, 2021: 356). Bu sonuçta DYY'lerin zaman içinde artmasının payı büyüktür. Gelişmiş ülkelere bakıldığında ise geriye dönük katılım oranlarının tüm yıllar boyunca daha yüksek bir oranda gerçekleştiği görülmektedir (Şanlısoy ve Ateş, 2021: 354).

(İDK/GDK) değeri 1'den büyük gerçekleşirse o ülke KDZ'den net kazanç elde ediyor demektir (The World Bank, 2022: 63). Tablo 6 incelendiğinde GOÜ'lerin KDZ'ye katılımdan net kazanç elde ettikleri görülmektedir (Şanlısoy ve Ateş, 2021: 357) Ancak emek yoğun üretimin fazla olması ve gelişen teknolojiye entegre olamadıkları için gelişmiş ülkelere kıyasla KDZ'ye katılım oranları düşük kalmıştır.

Tablo 6. Dünya'da Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere Göre KDZ Katılım Endeksi (2009-2018)

Yıllar	KDZ Katılım	İDK	Gelişmiş Ülkeler			Gelişmekte Olan Ülkeler		
			GDK	İDK/GDK	KDZ Katılım	İDK	GDK	İDK/GDK
2009	0,63	0,27	0,36	0,75	0,47	0,28	0,19	1,50
2010	0,64	0,27	0,37	0,74	0,47	0,29	0,18	1,65
2011	0,66	0,27	0,39	0,70	0,50	0,29	0,21	1,36
2012	0,66	0,27	0,38	0,70	0,49	0,28	0,21	1,36
2013	0,65	0,27	0,38	0,70	0,49	0,28	0,21	1,37
2014	0,65	0,27	0,37	0,72	0,49	0,28	0,20	1,38
2015	0,62	0,26	0,36	0,72	0,46	0,27	0,19	1,46
2016	0,62	0,26	0,36	0,72	0,46	0,28	0,19	1,50

2017	0,62	0,26	0,36	0,73	0,46	0,28	0,18	1,51
2018	0,62	0,26	0,36	0,73	0,46	0,28	0,18	1,51

Kaynak: Şanlısoy ve Ateş, 2021: 357-358

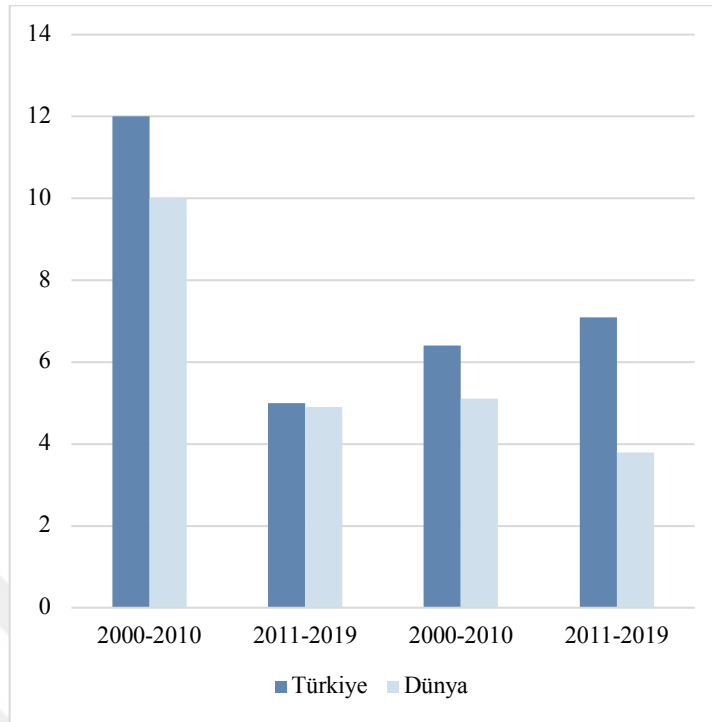
KDZ içinde bir ülkenin konumunun anlaşılabilmesi için GSYH büyüklüğü, sanayileşme yapısı ve düzeyi, ihracat yapısı ve politik faktörler açısından nerede olduğu da önem arz etmektedir (Dağıstan, 2017: 829).

Türkiye'nin 1980 ve 1990 yıllarındaki ekonomik liberalizasyon, ticaret reformları, kalkınma planları ve politika yapıcılarının on yıllardır uyguladıkları destekleyici politikalar ile modern anlamda KDZ entegrasyonu başlamış, buradaki konumu son yıllarda daha yerleşik hale gelerek önemli bir ivme kazanmıştır (The World Bank, 2022: 31). 1995 yılında Türkiye'nin KDZ katılım oranı %24,7 gerçekleşmiş bunun %11,2'si geriye dönük katılım, %13,5'i ise ileri dönük katılımı oluşturmuş, 2009 yılında KDZ katılım oranı %37,7 seviyesine çıkmış bunun %21,8'i geriye dönük katılım, %15,9'u ise ileriye dönük katılım şeklinde gerçekleşmiştir (Dağıstan, 2017: 830).

2019 yılı itibari ile geri ve ileri bağlantılar yani birden fazla sınırı geçen ithalat ve ihracat ölçütleri Türkiye'nin brüt mal ve hizmet ihracatının 1/3'ini oluşturmakta ve yerleşik KDZ sektörleri, (motorlu taşıtlar, metaller, giyim eşyaları, makine ve elektrikli ekipmanlar) mal ihracatının %1'ini oluşturmaktadır (The World Bank, 2022: 31).

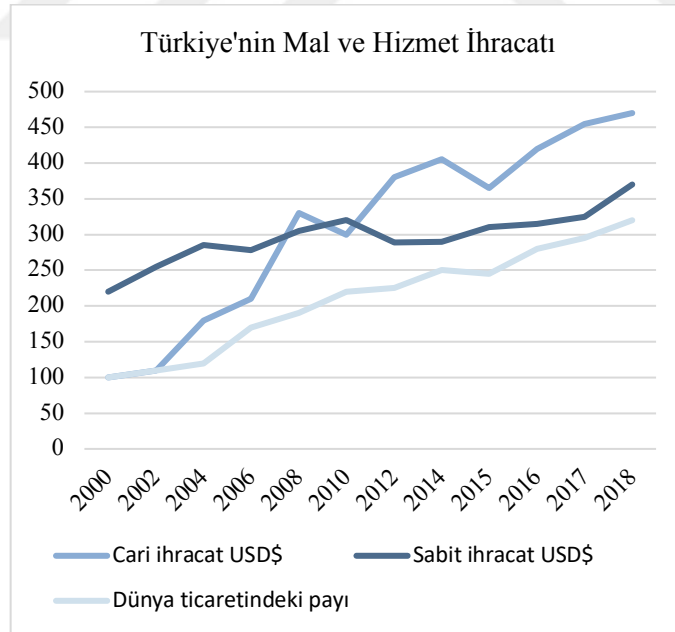
Bununla birlikte Türkiye, AB ile KDZ ihracatının yarısını, Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ile %22, Avrupa ve Orta Asya (ECA) ile %10, Amerika ile %8 ve Doğu Asya Ve Pasifik (EAP) ile %5 oranında ihmal edilemeyecek coğrafi olarak çeşitlendirilmiş bir KDZ ticareti gerçekleştirmektedir (The World Bank, 2022: 66). Türkiye'nin ihracat büyümesi (cari ABD doları cinsinden) küresel eğilimleri yakından takip ederek küresel ortalamanın üzerinde performans göstermiş, hacim olarak (sabit ABD doları) büyümesi daha etkili olmuş son on yılda küresel ortalamayı aşmış küresel ticaret hacmindeki kriz sonrası yavaşlamaya karşı dayanıklılık göstermiştir (Şekil 20) ve 2010 yılında %0,8 olan mal ve hizmet ihracatı payı 2019 yılında %1'e yükselmiştir (Şekil 21) (The World Bank, 2022: 62).

Şekil 20. Türkiye'nin İhracatının Büyümesi (2000-2019)

Kaynak: The World Bank, 2022: 62

Şekil 21. Türkiye'nin Mal ve Hizmet İhracatı (2000-2018)

Kaynak: The World Bank, 2022: 62

Türkiye KDZ'ye derinlemesine entegre olmuş olan 'arketip' olarak isimlendirilen sektörlerde (motorlu taşıtlar, metaller, giyim eşyası, makine ve elektrikli teçhizat, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol, işlenmiş gıda...) küresel trendin üstünde

performans sergilemektedir (The World Bank, 2022: 65). 2018 yılı verilerine göre motorlu taşıt ve ara parça ihracatının %80'i AB'ye, işlenmemiş kimyasal ve metal sevkiyatının yarısı EAP'ye, işlenmiş gıda ve Türk metallerinin de büyük bir kısmı MENA bölgesine gönderilmiştir (The World Bank, 2022: 68).

Tablo 7. Türkiye'nin Ara Mallarının İhracat ve İthalat içindeki Payı/ Ara Malların Toplam Ticaret İçindeki Payı/ Ara Ürün Ticaretinin Göreli Önemi/ Ara Malı İthalatının İhracata Oranı (Kapsama Oranı) (2011-2020)

Yıl	<i>EXGRI</i>	<i>EXGR</i>	<i>IMGRI</i>	<i>IMGR</i>	<i>GSYH</i>	<i>XISH</i>	<i>MISCH</i>	<i>EXGRI+ IMGRI</i>	<i>EXGR+ IMGR</i>	<i>TISCH</i>	<i>RITI</i>	<i>CRI</i>
2011	99.862,70	184.381,00	175.036,10	262.041,30	1.454.111,87	0,54	0,67	274.898,80	446.422,30	0,62	0,3070	1,7528
2012	104.278,60	199.004,70	176.203,90	257.870,70	1.550.688,48	0,52	0,68	280.482,50	456.875,40	0,61	0,2946	1,6897
2013	119.054,20	218.067,20	191.354,70	286.382,10	1.703.669,60	0,55	0,67	310.408,90	504.449,30	0,62	0,2961	1,6073
2014	123.017,10	227.990,20	192.223,20	281.636,20	1.860.470,92	0,54	0,68	315.240,30	509.626,40	0,62	0,2739	1,5626
2015	107.942,10	202.527,30	158.641,90	239.863,80	2.022.397,78	0,53	0,66	266.584,00	442.391,10	0,60	0,2187	1,4697
2016	104.340,10	191.758,50	149.936,10	230.104,00	2.116.398,30	0,54	0,65	254.276,20	421.862,50	0,60	0,1993	1,4370
2017	116.901,70	214.423,00	174.241,90	262.261,60	2.264.269,34	0,55	0,66	291.143,60	476.684,60	0,61	0,2105	1,4905
2018	128.818,40	234.353,00	169.244,30	246.560,80	2.302.309,90	0,55	0,69	298.062,70	480.913,80	0,62	0,2089	1,3138
2019	125.514,60	238.061,00	163.765,50	232.128,40	2.346.999,97	0,53	0,71	289.280,10	470.189,40	0,62	0,2003	1,3048
2020	114.191,60	199.804,60	154.624,30	236.275,20	2.391.327,88	0,57	0,65	268.815,90	436.079,80	0,62	0,1824	1,3541

Kaynak: OECD-TiVA 2023 veri seti kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7’de yer alan $XISH_c$ değeri her bir yıl için ara malların genel ihracat içindeki payını ifade etmektedir. Değerlere baktığımızda zaman içinde artış ve azalışlar gösterse de 2011 yılında %0,54 iken 2020 yılında bu değer %0,57 olarak gerçekleşmiş yani ara malların genel ihracat içindeki payı artmış, ekonomi katma değeri yüksek ürünleri üretme sürecine yönelmiştir.

Bir diğer gösterge $MISCH_c$ ise ara mal ithalatının genel ithalata oranını ifade eden bir göstergedir. Yıllara baktığımızda artış ve azalış şekli düzensiz gerçekleşmiştir. Değer en yüksek 2019 yılında %0,71’e yükselmiş 2020 yılında ise %0,65 oranına düşmüştür. $MISCH_c$ değerinin 1’e yakın olması üretim süreçlerinde ülkenin yüksek oranda ithalata bağımlı olduğunu göstermektedir.

$TISCH_c$ değeri ise ülkenin ara mal ticaretini içeren toplam dış ticaret dengesini ifade etmektedir. Değer 1’e yakın ise ticaret dengeli, 1’den küçükse ülkenin ara mal ticaretinde ithalat ağırlıklı bir dengesizlik olduğunu, 1’den büyükse ülkenin ara mal ticaretinde ihracat ağırlıklı bir dengesizlik olduğunu göstermektedir. $TISCH_c$ sonuçları Türkiye açısından incelendiğinde 1’den küçük çıkmıştır. İthal ara mallara bağımlı olarak yapılan üretim, ithalata dayalı bir ekonomi olduğunu gösterir. Bu durum dış ticaret dengesizliğini oluşturarak rekabet gücü sorunlarını ortaya çıkarmaktadır.

$RITl_c$ değeri ise bir ülkenin gerçekleştirdiği ara mal ticaretinin göreceli önemini tespit etmek için kullanılan bir göstergedir. Bu göstergede değer 1’e yakın olması ara mal ticaretinin ekonominin genel faaliyetlerine kıyasla dengeli olduğunu göstermektedir. Yani ihracat ve ithalat rakamları GSYİH’ya görece eşittir. 1’den büyük olması durumunda ise ara mal ticaretinin ekonominin genel faaliyetlerine oranının GSYİH’ya göre daha büyük olduğunu gösterir ve ülkenin uluslararası ticarete entegre olduğu bilgisini verir. Değer 1’den küçük olması ise ara mal ticaretinin ekonominin genel faaliyetlerine oranının GSYİH’ya göre daha düşük olduğunu göstermektedir. Bu durumda ekonominin daha içine kapanık olduğunu ve ticaret dışında ekonomide diğer sektörlerin daha büyük rol oynadığını göstermektedir.

Burada Türkiye’nin $RITl_c$ değeri yıllara göre incelendiğinde değerlerin 1’den küçük olduğu görülmektedir. Buna göre Türkiye küresel değer zincirine tam entegre olmadığını ve daha yüksek katılım için rekabet gücünü arttıracak çalışmalar yapması gerektiğini gösterir. Ticaretini katma değeri yüksek ürünler üretip, pazarlayarak

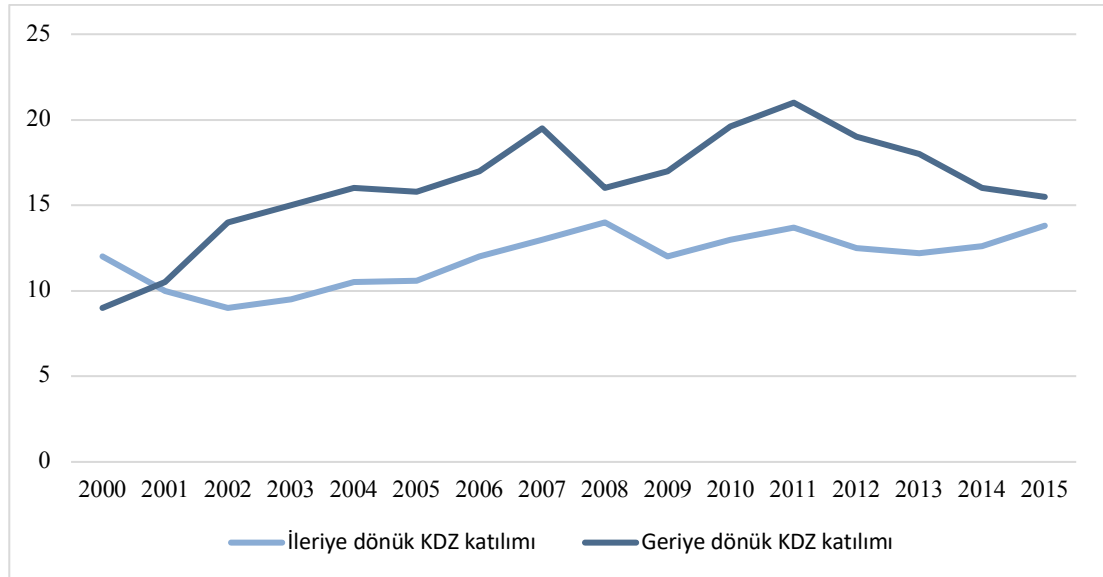
arttırmalıdır. Bununla birlikte ekonomide diğer sektörlerin (örneğin; inşaat) daha büyük rol oynadığını gösterir.

CRI_C değeri ise KDZ konumu hakkında bir fikir vermekle birlikte üretim zincirinin başında yer alan ülkeler için daha düşük, diğer ülkeler için ise daha yüksek çıkma eğiliminde olduğundan ancak yardımcı bir göstergedir. Tabloda Türkiye için değerin 1'den yüksek çıkması daha fazla ara malı ithalatı yapıldığının ve daha az ihracat yapma eğiliminde olduğunun göstergesidir.

Burada yapılan hesaplama ve yorumlar genel bir çerçeve sunmuş olup tamamlayıcı bir konumda yer almaktadır. Daha kapsayıcı olması açısından bir önceki bölümlerde yer alan diğer KDZ göstergeleriyle mutlaka desteklenmelidir. Ayrıca diğer ekonomik göstergeler ve bağlamlar da daha kapsamlı bir analiz için mutlaka dikkate alınmalıdır.

KDZ katılımında önemli bir yeri olan ileri dönük katılım ve geriye dönük katılım noktasında da Türkiye 2015 yılı verilerine göre ileri katılımı brüt ihracatının %13'ünü, geriye dönük katılımı ise %17 oranında gerçekleştirerek son 15 yılda artış eğilimi göstermiştir (Şekil 22) (The World Bank, 2022: 63).

Şekil 22. İleriye Dönük ve Geriye Dönük KDZ Bağlantıları (2000-2015)

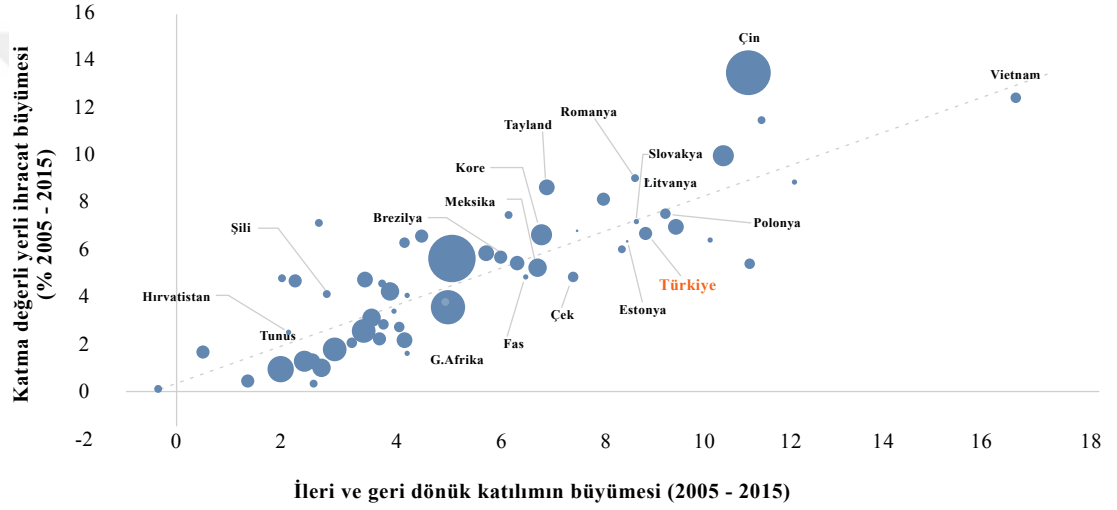

Kaynak: The World Bank, 2022: 63

Ülkeler arası yapılan korelasyon çalışmalarında ileriye dönük ve geriye dönük KDZ katılımı ile katma değerli ihracatın büyümesi arasında bir uyum olduğu açıkça görülmekte ve KDZ katılımının daha hızlı olduğu ülkelerde, ihraç edilen yerli katma değer daha hızlı büyümektedir (Şekil 22) (The World Bank, 2022: 70). Diğer ülkeler

ile karşılaştırıldığında, Türkiye'nin 2005-2015 yılları arasında gerçekleşen katma değerli ihracatındaki büyüme yukarıdaki çalışma ile uygunluk gösterse de KDZ katılımında Türkiye ile benzer özellikler gösteren Polonya, Romanya, Slovakya, Litvanya gibi ülkelerden daha azdır (Şekil 23) (The World Bank, 2022: 70). Şekil 23'de görülen noktaların büyüklüğü de 2015 yılında ihraç edilen yerli katma değeri ifade etmektedir. Burada şekilde dikkat çeken Vietnam'ın grafikte en uç noktada yer alması KDZ katılımının ülkeler arası düzeye kıyasla daha yavaş olduğunu göstermektedir. Ayrıca ülkenin yerli katma değer ihracatı da seviye olarak düşük kalmaktadır.

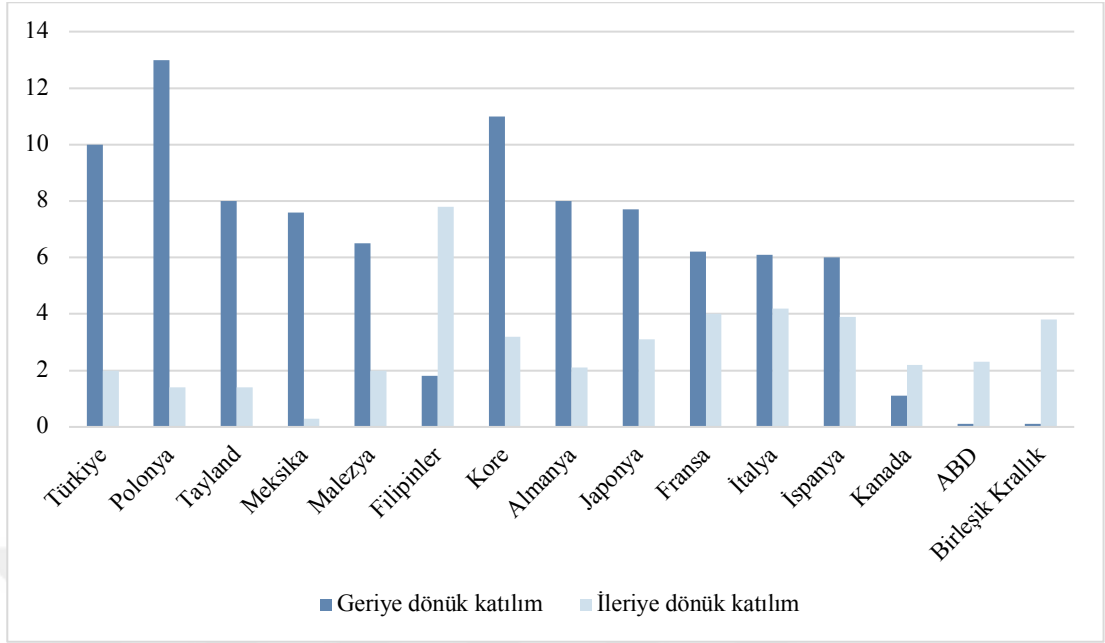
Şekil 23. Ülkelere Göre İhraç Edilen Katma Değer ve KDZ Katılımı (2005-2015)

Kaynak: The World Bank, 2022: 70

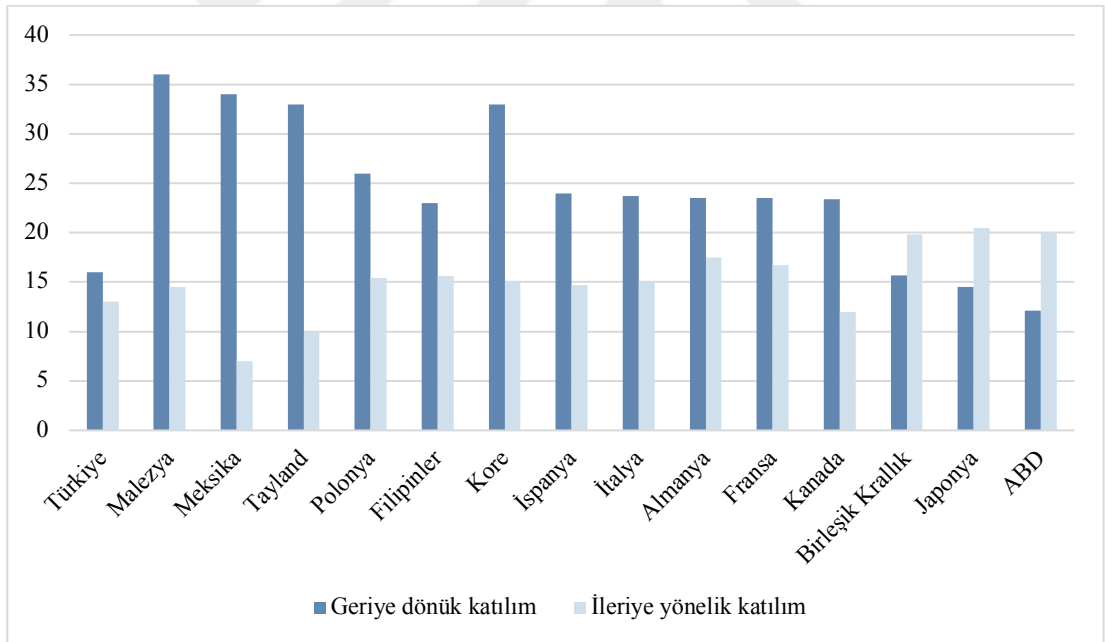
Aşağıdaki Şekil 24'de de görüldüğü gibi Türkiye geriye dönük katılımı iyileşme göstermekle birlikte, KDZ'ye katılım seviyesi Şekil 25'de ifade edildiği gibi karşılaştırıldığı ülkelerin oldukça altında kalmaktadır (The World Bank, 2022: 73). İleriye dönük gerçekleştirdiği katılımı da hem seviye olarak hem de zaman içerisindeki değişim açısından emsal ülkelerin altında kalmaktadır (The World Bank, 2022: 73).

Şekil 24. KDZ Katılımındaki Değişim (2018)

Kaynak: The World Bank, 2022: 73

Şekil 25. KDZ Katılımı (2018)

Kaynak: The World Bank, 2022: 73

Gelişmiş imalat ve hizmetler grubuna yakın zamanda dahil olan Türkiye, sürdürülebilir, kapsayıcı bir şekilde KDZ içinde konumunu güçlendirmek, büyüme ve kalkınma gelişmelerinden payını almak için geri bağlantıların yoğunluğunu ve ürün katma değerini arttırmak için gelişmiş ticari hizmetlerin ve fikri mülkiyetin kullanımını arttırmalıdır (The World Bank, 2022: 27).

Covid-19 ile küresel ticaretin çöküşü ve ardından yaşanan toparlanma deneyimi firmaların verimlilik ve dayanıklılık arasındaki dengeyi tekrardan değerlendirmesine neden olmuştur (The World Bank, 2022: 57). Pandemi süreci kriz yönetimi tedbirleri nedeniyle uygulanan kısıtlayıcı politikalarla sosyal hayatta ve ticarete özellikle dijital ekonomi açısından var olan uygulamaları daha sık kullanılan araçlara dönüştürmüş, çevrim içi alışveriş, e-ticaret, internet telefonculuğu ve telekonferans, internet ve mobil veri hizmetlerine olan talep artışı ve video ve film izleme oranlarında da artışlar yaşanmıştır (Tekoğlu, 2020: 39-40). Hizmet ticareti açısından ise, finans, ulaşım, lojistik, telekomünikasyon ve bilgisayar hizmetlerinin kullanımının artması ile bunların alt yapısal rollerinin önemi daha iyi anlaşılmıştır (Tekoğlu, 2020: 39-40). 2020 yılında Dünya ihracat hacmi %6,2 azalmış, ithalat hacmi ise %4,4 oranında artmıştır (Ersungur; Kılıç ve Tığtepe, 2022: 79).

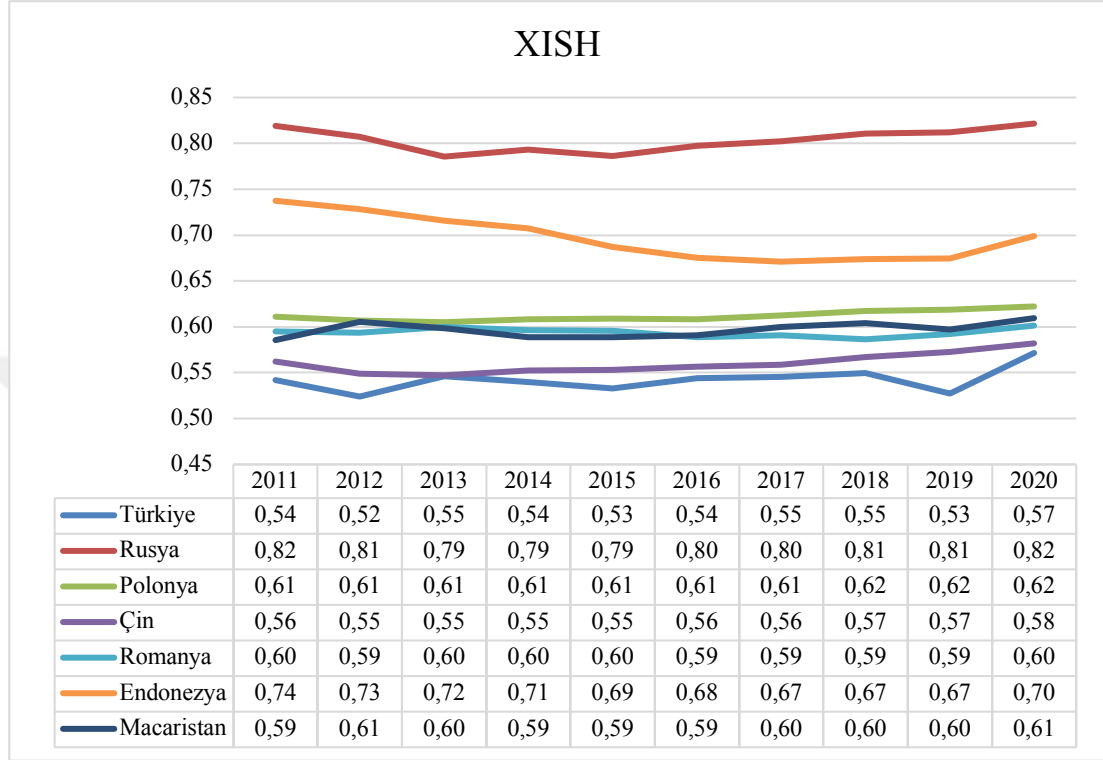
Türkiye bir önceki bölümde de bahsi geçen makroekonomik sorunlardan kurtulması ve içinde bulunduğu orta gelir tuzağından çıkması için yerli sanayinin temelini oluşturacak öncelikli sektörlerin belirlenmesi ve bu sektörlerde katma değeri yüksek ürünler üretilmesi, yüksek teknolojiye, Ar-Ge faaliyetlerinden yararlanması, ihracat odaklı ekonomik politikalar uygulayarak dikey ticaret gerçekleştirmesi ve bunları her açıdan destekleyecek hukuk, eğitim ve finans politikalarıyla hareket etmesi gerekmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 146).

4.3. Türkiye'nin Bazı Yükselen Piyasa Ülkeleriyle Mukayesesi

Bir önceki bölümde yer alan Tablo.7'de Türkiye'nin 'Ara Mallarının İhracat ve İthalat içindeki Payı/ Ara Malların Toplam Ticaret İçindeki Payı/Ara Ürün Ticaretinin Görelî Önemi/Ara Malı İhracatının İthalata Oranı (Kapsama Oranı)' göstergeleri incelenmişti. Bu bölümde ise bu göstergeleri Türkiye'yi karşılaştırabileceğimiz, büyümenin hızlı olduğu ve genellikle gelişmekte olan ülkeleri ifade eden "yükselen piyasalar" için hesaplayacağız. Yükselen piyasaların sınıflandırılması konusunda kurumlar arasında tam bir fikir birliği bulunmamakla birlikte burada IMF'nin sınıflandırması göz önünde bulundurularak Çin, Endonezya, Macaristan, Polonya, Romanya ve Rusya ülkeleri için hesaplamalar yapılacaktır (Ertok, 2021: 30). Burada KDZ göstergelerinden XISH (ara malların genel ihracat içindeki payı), MISCH (ara mal ithalatının genel ithalat içindeki payı) ve TISCH (ara mal ticaretini içeren toplam dış ticaret dengesi), RITI (ara mal ticaretinin görelî

önemi) ve CRI (Ara malı ithalatının ihracata oranı) OECD-TiVA 2023 veri seti kullanılarak hesaplanmıştır.

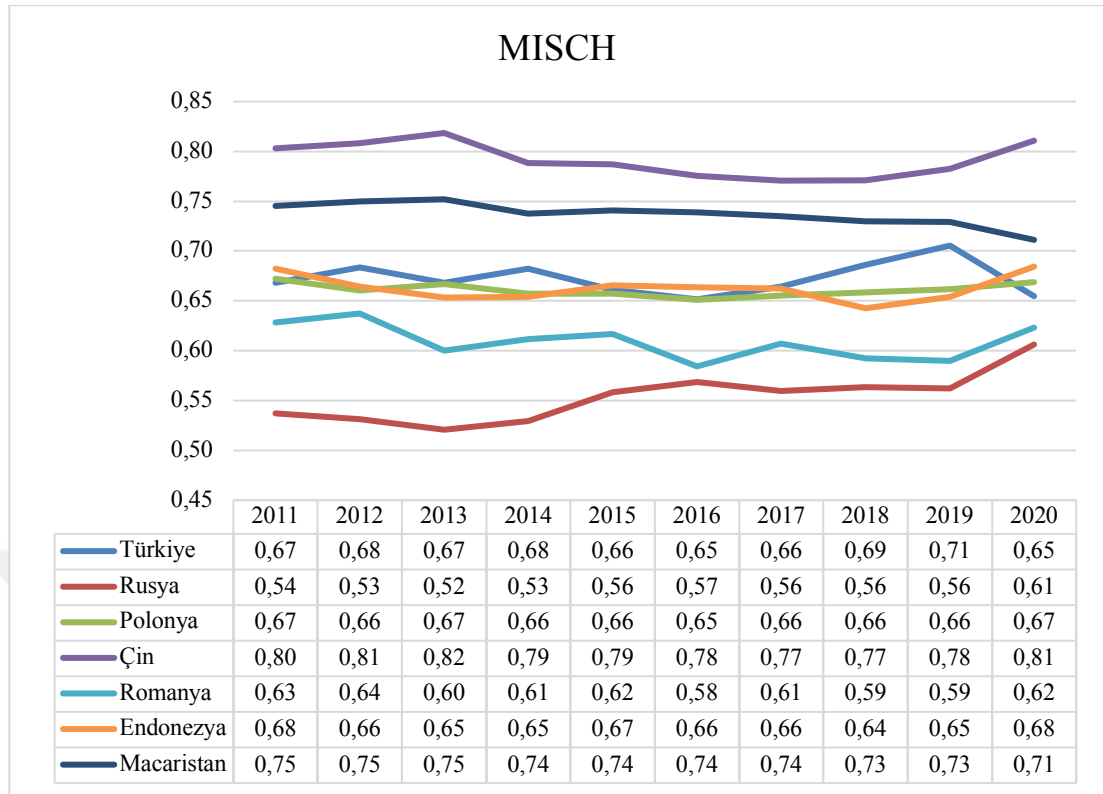
Şekil 26. Ara Malların Genel İhracat İçindeki Payı (2011-2020)

Kaynak: OECD-TiVA 2023 veri seti kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafikte yer alan $XISH_c$ değeri her bir yıl için ara malların genel ihracat içindeki payını ifade etmektedir. Burada eğer bir ülkenin ara mal ihracatı fazla ise ülke üretim süreçlerinin erken aşamalarında uzmanlaşmış demektir. Ara mal ihracatı düşük ise genellikle daha fazla işlenmiş ve nihai ürün üretip ihraç ediyor demektir. Yıllara göre rakamlar incelendiğinde Rusya ve Endonezya'nın genel ihracatında ara malı payının yüksek olduğu görülmektedir. Yani bu ülkeler üretim süreçlerinin erken aşamalarında uzmanlaşmışlar ve o sektörde rekabet avantajı elde etmişler demektir. Türkiye ve Çin'in rakamları birbirine çok yakındır. Birden fazla sektörde uzmanlıkları bulunduğunun göstergesidir. Diğer ülkelerin de rakamları birbirine yakın olmakla birlikte üretimin erken aşamasından daha geniş yelpazeli bir üretim sürecine geçmekte olduklarının göstergesidir. Benzer değerlerin göze çarpması ülkelerin KDZ'ye benzer şekilde entegre olduğu fikrini vermektedir.

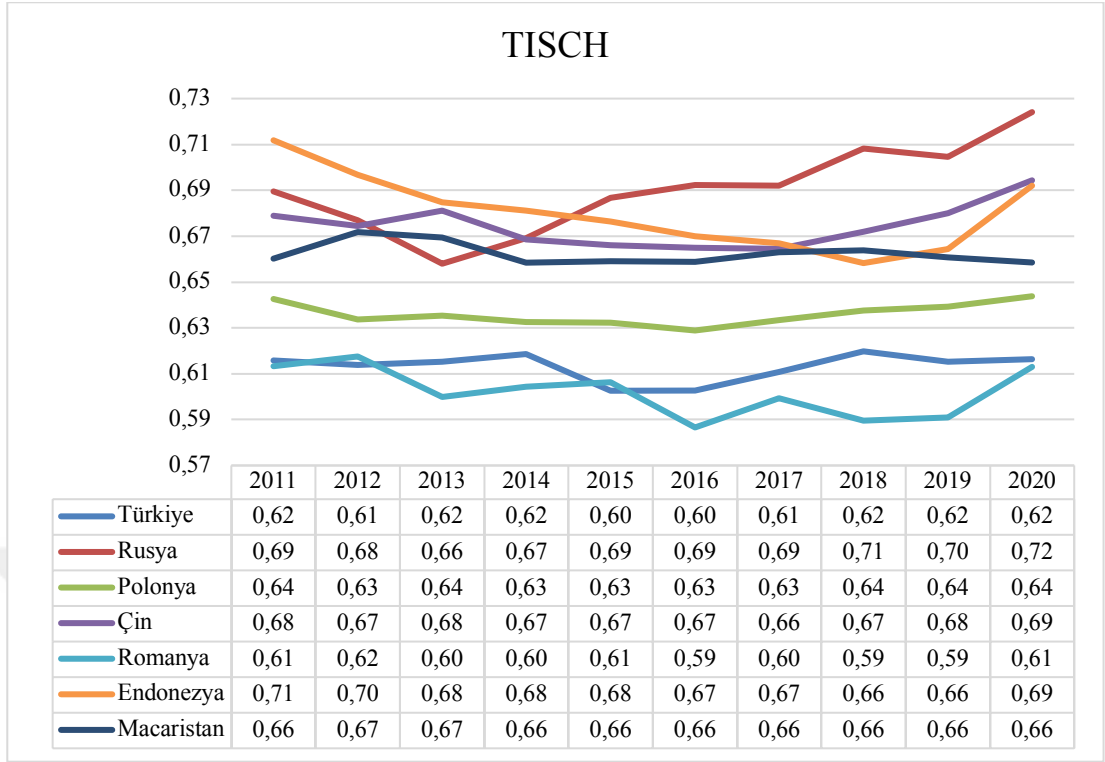
Şekil 27. Ara Mal İthalatının Genel İthalat İçindeki Payı (2011-2020)

Kaynak: OECD-TiVA 2023 veri seti kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafikte yer alan $MISCH_c$ değerinin 1'e yakın olması üretim süreçlerinde ülkenin yüksek oranda ithalata bağımlı olduğunu göstermektedir. Buna göre 1'e en yakın oran Çin'dir. Üretim süreçlerinde dış kaynaklara olan bağımlılığı oldukça yüksektir. Macaristan Çin'den sonra en yüksek paya sahip olan ülkedir. Burada Rusya en düşük paya sahiptir. Değerin 1'den küçük olması ülkenin üretim süreçlerinde ileri aşamada olduğunu ve genelde nihai ürünleri ithal ettiğini göstermektedir.

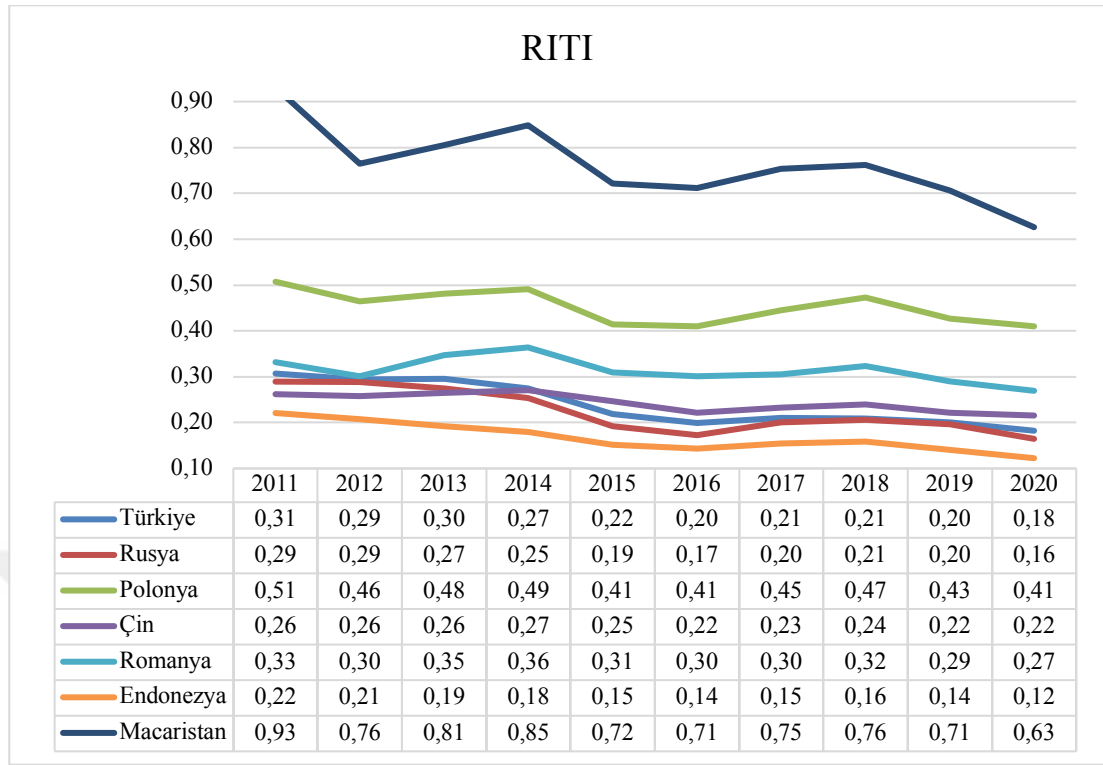
Şekil 28. Ara Mal Ticaretini İçeren Toplam Dış Ticaret Dengesi (2011-2020)

Kaynak: OECD-TiVA 2023 veri seti kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafikte yer alan $TISCH_c$ değeri 1'e yakın ise ticaret dengeli, 1'den küçükse ülkenin ara mal ticaretinde ithalat ağırlıklı bir dengesizlik olduğunu, 1'den büyükse ülkenin ara mal ticaretinde ihracat ağırlıklı bir dengesizlik olduğunu göstermektedir. Grafikte tüm ülkelerin değerleri 1'den küçük çıkmıştır. Yani genel anlamda ticaretlerinde ithalat ağırlıklı bir dengesizlik söz konusudur. Talebe ve üretime bağlı olarak yüksek oranda ithalat gerçekleştirilirken, ihracat gelirleri bunu karşılamamaktadır. Ticaret açığı oluşur ancak bu ülkenin büyüdüğünü göstermektedir. Bu durum ülkenin sahip olduğu para birimi üzerinde baskı oluşturabilir. Ülkelerin yapması gereken rekabet avantajlarını arttıracak teknolojisi ve katma değeri yüksek ürünler üretip değer zincirinde iyi bir yerde konumlanmaktır.

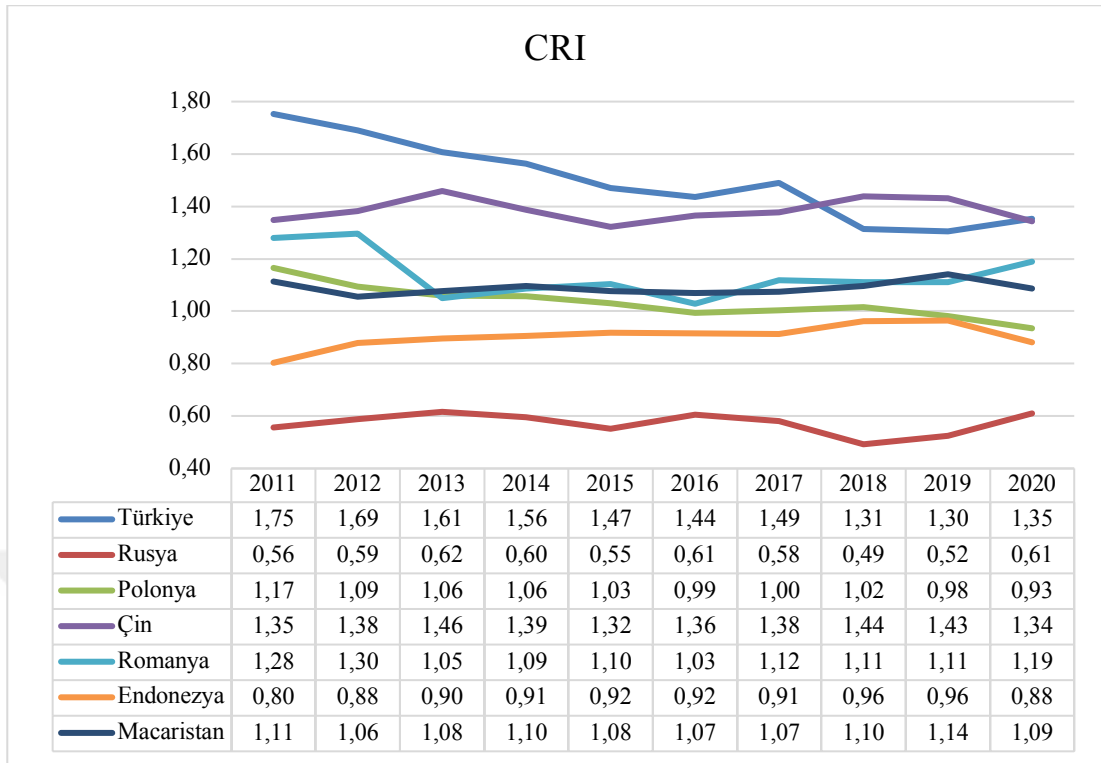
Şekil 29. Ara Ürün Ticaretinin Göreceli Önemi (2011-2020)

Kaynak: OECD-TiVA 2023 veri seti kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

$RITI_C$ göstergesi bir ülkenin ara mal ticaretinin göreceli önemini ortaya koymak için hesaplanan bir göstergedir. Bu göstergede değerin 1'e yakın olması ara mal ticaretinin ekonominin genel faaliyetlerine kıyasla dengeli olduğunu, 1'den büyük olması durumunda ise ülkenin uluslararası ticarete önemli bir yerde olduğunu, 1'den küçük olması ise endüstriyel yapının daha çok montaj ve nihai ürün üretimine dayalı olduğunu ve rekabet gücünün düşük olduğunu göstermektedir. Burada ülkeler karşılaştırıldığında Macaristan'ın en yüksek $RITI_C$ değerini aldığını görmekteyiz. Değerin 1'e yakın olması ülkenin ara mal ticaretinde küresel değer zincirinde rekabet avantajına sahip olduğunu ve belirli bir endüstride uzmanlaşmış olduğunu göstermektedir. Endonezya ve Rusya 1'den düşük değerler almışlar yani ticaret dışında diğer başka sektörlerinde ekonomilerinde önemi büyüktür. Çin'in $RITI_C$ değerinin 1'den düşük olduğunu görmekteyiz bu formülün kısıtıdır. Daha büyük ekonomik görünümde gösterge değeri nispeten daha düşük çıkmaktadır. Çin'in genel ekonomik büyüklüğü düşünüldüğünde düşük bir RITI değeri dahi mutlak anlamda büyük bir ara malı ticaretini ifade edebilir. Türkiye burada yer alan yükselen ekonomiler ile karşılaştırıldığında KDZ'ye entegre olma ve uluslararası ticarete önemli bir konumda yer alma konusunda nispeten geride kaldığı görülmektedir.

Şekil 30. Ara Malı İthalatının İhracata Oranı (Kapsama Oranı) (2011-2020)

Kaynak: OECD-TiVA 2023 veri seti kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

CRI_C değeri ise ülkelerin KDZ konumu göstermekle birlikte üretim zincirinin başında bulunan ülkelerin ara malı ithalatı daha az olduğundan değer daha düşük, zincirin diğer tarafında bulunan ülkeler için ise ara malı ithalatı daha yüksek olduğundan değer daha yüksek çıkma eğilimindedir. Bu durum göstergenin daha doğru sonuçlar vermesi için başka göstergeler ile de desteklenmesini gerekli kılmaktadır.

Grafikte görüldüğü gibi Türkiye'nin en yüksek CRI_C değerine sahip ülke olarak ithalat oranının fazla olduğu sonucu çıkmaktadır. 2020 yılı göz önüne alındığında Çin, Romanya ve Macaristan da Türkiye ile benzer sonuçlar vermektedir. Rusya'nın 1'den küçük değer alması daha az ara malı ithalatı yaptığının ve daha fazla ihracat yapma eğiliminde olduğunun göstermektedir.

Tüm bu faktör ve koşullar konu hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlasa da ülkelerin sahip olduğu diğer ekonomik göstergeler ve diğer veriler ile birlikte değerlendirmek ve her göstergenin kendine ait bir kısıtı olduğunu göz önünde bulundurmak, yorumlarken ve başka çalışmalar gerçekleştirirken daha sağlıklı sonuçlar oluşturacaktır.

5. POLİTİKA VE ÖNERİLER

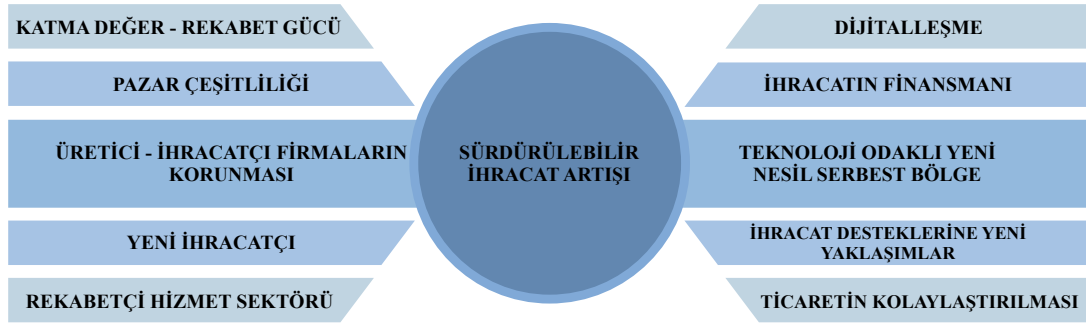
Covid-19 salgını ile KDZ ve onun taşıyıcısı olan dış ticarete kırılmalıklar yaşanmış bu da ülkeler için bazı önlemleri almayı gerekli kılmıştır. Her ülkenin kendi kendine yetebilen aynı zamanda da karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı bir ticarete de var olacağı bir ekonomi politikası benimsemesi gerekliliği savunulmaya başlanmıştır (Tekoğlu, 2020: 51). Türkiye ekonomisi de bu iki öneri arasında denge kuracağı, hizmet, ulaşım, lojistik, gıda, savunma gibi stratejik alanlarda dışa bağımlılığını azaltıp kendi üretimini gerçekleştiren, KDZ'nin değişen tüketim ve talep ihtiyaçlarını iyi saptayıp ayak uydurabilen rekabetçi ve güçlü bir yapıya geçmelidir (Tekoğlu, 2020: 51). Çünkü birçok gelişmekte olan ülke gibi küresel çapta yaşanan sorunlardan ya da ticaret ortakları olan ülkeler ile yaşanan olumlu veya olumsuz birçok konudan etkilenip sonuçlarının dış ticaret rakamlarına yansımalarının nedeni temel sorunlarını çözüp güçlü bir ekonomiye sahip olamamasıdır (Çütçü, 2021: 18) Bu yapının kısa ve uzun vadeli hedefleri kapsayan devlet destekli sürdürülebilir bir yapıda olması gerekmektedir.

KDZ'nin yapısını iyileştirmekle birlikte zincirde daha fazla bağlantı kurmak ve dünyada yapılan ticarete ileri katılım yoluyla daha fazla entegre olmak ve dikey uzmanlaşma faaliyetlerine katılımdan olumlu pay almak için Türkiye'nin yapısal iyileşmelere ihtiyacı vardır (Dağıstan, 2017: 833). Kronikleşen enflasyon, dış ticaret açıkları, döviz istikrarsızlığı sorunlarının doğru politika ve uygulamalarla çözülmesi, doğrudan yabancı sermayenin gelmesinin önünün açılması düzeltilmesi ve iyileştirilmesi gereken temel yapısal problemlerdir.

Üretimde katma değeri yüksek, teknoloji yoğun ve gelir getirici üretimin arttırılması ve KDZ'ye ileri dönük katılımın sağlanması gerekmektedir. Aynı zamanda ihracatta sürdürülebilir bir artış için yeni hedefler belirlenmelidir.

Aşağıda yer alan Şekil 31'de T.C. Ticaret Bakanlığı'nın ihracat stratejisi görülmektedir;

Şekil 31. İhracat Ana Plan Hedefi

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Ekonomik Görünüm, 2023: 23

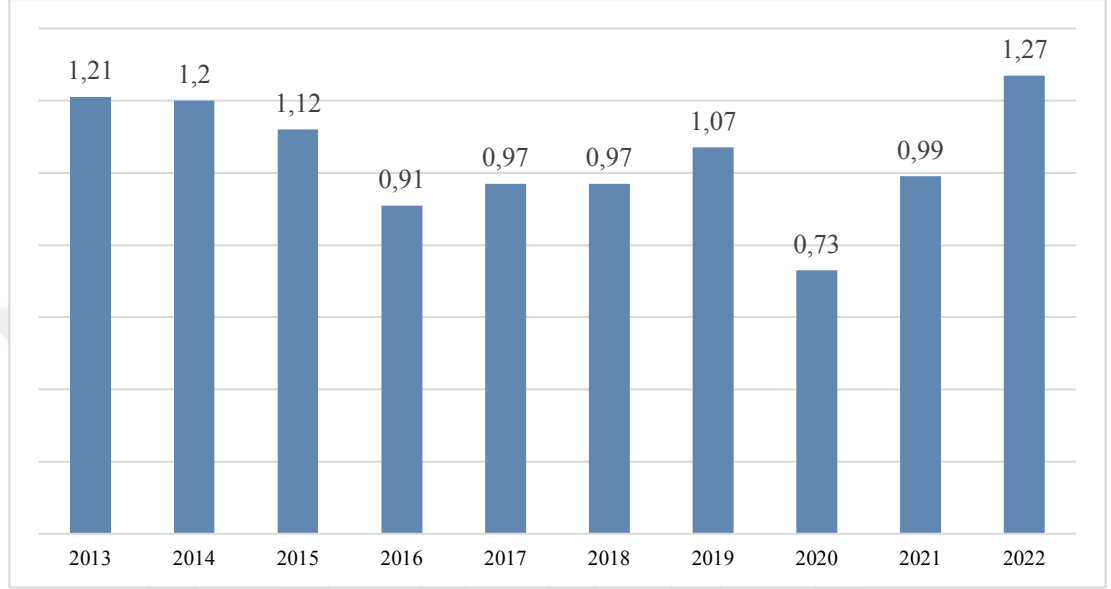
Türkiye'nin ihracatının büyük bir kısmı görece yakın olan ülkelere gerçekleşmekte ve yaptığı ihracat dünya ortalamasının altında kalmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı Ekonomik Görünüm, 2023: 25). Türkiye'nin en önemli ihracat destinasyonları Avrupa Birliği, Orta Doğu, Kuzey Afrika bölgesi olarak karşımıza çıkmaktadır (The World Bank, 2022: 31). Uzak ülkeler stratejisi ile Türkiye'ye ihracat için yeni pazarlar bulmak, yapılan toplam ihracat menzilini yükseltmek ve Türkiye'nin dünya ticaretinden aldığı payı arttırmak politika yapımcılar tarafından amaçlanmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı Ekonomik Görünüm, 2023: 26). Türkiye'nin mal ihracatı sofistikasyonu zaman içinde iyileşme göstermiş olsa da iyileşmesi benzer seviyeden başlayan bazı ülkelere (örneğin; Romanya) kıyasla daha yavaş gelişmekte ve diğer ülkelerin altında kalmaktadır (The World Bank, 2022: 74). Buradan anlaşılmaktadır ki Türkiye KDZ'ye katılımını güçlendirmek ve derinleştirmek için hem mal çeşitliliğine hem de pazar çeşitliliğine ihtiyaç duymaktadır.

Bunun için avantaj olabilecek bir konu da Çin'in "Tek Kuşak ve Tek Yol" projesidir. Bu projede doğru bir şekilde yer almak, burada yer alan diğer ülkelerle iyi ilişkiler kurmak için önemlidir. Böylece ulaşım, lojistik, demiryolu ve karayolu taşımacılığı gelişirken aynı zamanda satış yapılabilecek yeni pazarlar bulmak KDZ ticaretinin yoğunlaştırılması için önemli olacaktır. Bu aynı zamanda Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi avantajı kullanması açısından da önemlidir.

Emsal ülkelerden geride kaldığı ve geliştirmesi gereken bir diğer önemli alan olan hizmet ticareti ise yeni destek unsurları ile desteklenerek Türkiye'nin küresel hizmet ihracatındaki payı artırılıp rekabet gücü yükseltmek istenmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı Ekonomik Görünüm, 2023: 49-50). Hizmet ticareti kapsamında; fikri mülkiyet ve kullanım hakları, patent hakları, Ar-Ge harcamaları, resmi hizmetler,

imalat, turizm, taşımacılık, sigorta ve emeklilik, telekomünikasyon, bilgisayar ve bilgi hizmetleri, seyahat, iş hizmetleri gibi alanlar bulunmaktadır (TİM, 2023: 43). Şekil 32’de de görüldüğü gibi Türkiye’nin 2022 yılı küresel hizmet ihracatından aldığı pay %1,27’dir (T.C. Ticaret Bakanlığı Ekonomik Görünüm, 2023: 43).

Şekil 32. Türkiye'nin Küresel Hizmet İhracatındaki Payı % (2013-2022)

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, Ekonomik Görünüm 2023: 43

2022 yılında gelişmiş ülkelere göre daha hızlı büyüdüğü tespit edilmiş ve pandemi sonrası dönemde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için hizmet ihracatı sektöründe önemli fırsat pencereleri açıldığı kanaati güçlenmiştir (TİM, 2023: 38).

İş hizmetleri lojistik, taşımacılık gibi alanlar değer zincirinin tümü için çok önemli parçalardır. Ancak daha gelişmiş işlevler nihayetinde daha gelişmiş hizmetler talep etmekte ve bu alanlarda da Türkiye Doğu Avrupa ülkeleri başta olmak üzere çoğu emsal ülkeye göre dünyadaki paydan düşük oranda faydalanmakta ve rekabet gücü açısından bu alanda geride kalmaktadır (The World Bank, 2022: 74).

Türkiye ekonomisi, orta teknolojinin kullanıldığı sektörlerle yoğunlaşmış olsa da uzun değer zincirlerine sahip ekonomik faaliyetlerde güçlü olması ve ticaret maliyetlerinin görece düşük olması sebepleriyle KDZ içinde yükselmesi için fırsatlara da sahiptir (Alkın, 2020: 74). Bu avantajını üretimde yoğunlaştığı orta teknolojisini yükselterek, sanayinin şu an yaşadığımız aşaması olan Endüstri 4.0’den

daha fazla yararlanarak kullanılmalıdır. Şekil 33’de sanayinin günümüze kadar olan gelişim evreleri gösterilmiştir:

Şekil 33. Sanayinin Dört Devrimi

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 115

İlk üç devrimin devamı niteliğinde olan Endüstri 4.0 devriminde amaç endüstri ile bilişim sektörünü bir araya getirmek ve düşük maliyet, az enerji kullanımı, minimum yer kaplama, yüksek hızda çalışma ve yüksek verim alarak kaliteli üretim yapmaktır (Yıldız Tonga, 2022: 41). Burada siber fiziksel sistemler, 3D yazıcılar, robot bilişim, yapay zekâ, büyük veri, nesnelerin interneti gibi araçlar kullanılarak verimli, düşük maliyetli, hatasız ve sürdürülebilir üretim yapmak amaçlanmaktadır (Yıldız Tonga, 2022: 42). Teknolojik yenilikler ve hizmetleşme artışı KDZ için iki yeni eğilimi ifade etmektedir: a) Malların üretiminde gelişmiş iş hizmetlerinin kullanımı, b) Hizmetlerin imalatla gerçek ürün sunumunun bir parçası olarak kabul edilmesi (The World Bank, 2022: 30) Endüstri 4.0 ve KDZ bir araya gelince Tedarik Zinciri 4.0 olarak bilinen yeni uygulamaların bir araya geldiği bilgi akışı ve kontrolün sağlandığı ‘tedarik zinciri kontrol kulesi’ oluşmuştur (The World Bank, 2022: 30).

Bu tür teknolojiler satış trendleri, müşteri davranışları analizi, ürün kalitesi ve diğer pek çok faktörü analiz ederek firmaların daha çabuk, kolay ve akıllı karar almasını sağlamaktadır (TİM, 2023: 79). Devlet desteği, doğru politika uygulamaları ve uzmanlar tarafından yapılan Ar-Ge çalışmaları ile bu alanda uzmanlaşmak istenen sektörler Türkiye tarafından da keşfedilmelidir. Burada firma düzeyinde yapılan çalışmalarda önem arz etmektedir. Çünkü yapılan çalışmalarda KDZ katılımcısı olan

firmaların yerli firmalara göre verimlilik liderleri ve büyük işverenler oldukları ortaya çıkmıştır (The World Bank, 2022: 31).

Tüm bu gelişimler ve trendleri takip edip KDZ'den aldığı payı arttırma çabası içinde Türkiye için bir diğer önemli olgu karbon ayak izi, çevreyi koruma yani Yeşil Zincir dönüşümüdür. Çevreyi koruyan ve tüm canlı yaşamına duyarlı, gelecek nesillerinde haklarını koruyan, temiz ve sürdürülebilir bir üretim sistemi kurmak yaşamın ve üretimin sürekliliğini sağlamak açısından akıllıca bir seçim olacaktır.

6. SONUÇ

Bu çalışmanın amacı uluslararası ticarete yeni teoriler ortaya çıkması, ABD-Çin ticaret ilişkileri ve sonrasında Pandemi dönemi ile daha sık konuşulmaya başlanan Yeni Ekonomi düzeninde küresel değer zincirinin bir parçası olmak gerekliliğine vurgu yapmaktır. Bunun için küreselleşme, uluslararası ticaret ve ülkelerin bağımlılığın şekillendirdiği küresel değer zincirinin ne olduğu açıklanmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin ve bazı yükselen piyasa ekonomilerinin küresel değer zinciri göstergelerinden birkaçı hesaplanmış ve karşılaştırma yapılmıştır.

Çin'in Wuhan eyaletinden başlayıp kendisini tüm dünyada hissettiren Corona virüs salgını dünyanın son yıllarda yaşadığı en hazırlıksız küresel kriz olmuştur. Başta sağlık alanının eksikliklerini ortaya çıkarmış olsa da olumsuz etkisi ekonomik, sosyal, politik birçok alanda kendini göstermiştir. Her ülke gibi bu durumdan Türkiye'de payını almış kapanmalar ile birlikte istihdam, ulaşım, turizm, hizmet ve imalat sektörlerinde talep ve arz düşüşü yaşanmıştır. Etkisi birkaç çeyrek boyunca sürmüş ve her kriz sonrası olduğu gibi dünya ile birlikte Türkiye'de farkına varmıştır ki yeni bir düzen doğmaktadır. Küreselleşmenin ve uluslararası ticaretin yeni düzende ayrılmaz parçası ise KDZ'dir.

Genel olarak KDZ'ye katılım Türkiye için yüksek potansiyelli ve yüksek getirili bir büyüme ve kalkınma aracı konumundadır. Türkiye'nin dış ticaretteki yeri, jeopolitik konumu gibi avantajlı olduğu alanlar da düşünülürse doğru tasarlanan ve uygulanan politika ve reformlar ile sürdürülebilir bir şekilde büyüme ivmesi yakalamak mümkündür. Türkiye'nin ekonomisi geçmiş yıllara göre üretim yapısı ve miktarında ve ticaret hacminde gelişmeler kaydetmiş olsa da hala yüksek teknoloji kullanımı ve katma değer oluşturma kapasitesi düşük kalmaktadır. Çalışma da yapılan literatür taraması sonucu KDZ'de doğru yerde yer almak ve zincirde yükselmek için iyileştirilmesi gereken yardımcı faktörler açıklanmıştır. Türkiye ekonomisi demokratik temelli oluşumlarla devletin sahip olduğu düzenleme ve denetleme kurumları ile yeni düzene ayak uydurabilecek şekilde yeniden revize edilmeli ve KDZ içinde krizlere ve sorunlara duyarlı daha esnek bir ticaret ağı inşa etmelidir.

Buna göre Türkiye üretimde katma değeri yüksek teknoloji yoğun üretimin arttırılması, ülkeler arasında KDZ ticaretinin yoğunlaştırılması anlaşmalarının yapılması, DYY'nin gelmesinin önünün açılması, firmaların desteklenerek uluslararası pazarda yer bulmalarının desteklenmesi, sosyal ve çevresel politikalarla bu amacın desteklenerek yeşil KDZ'lerin içinde konumlanmak hem ülkenin geleceği hem de modern KDZ'de yer almak için önemlidir.

Burada belirtmelidir ki KDZ hesaplamalarında kullanılan veri setleri çeşitlilik göstermekte ve halâ nispeten yeni olduklarından, literatürde yer alan çalışmalar bu alanda kısıtlı kalmaktadır. Bu çalışmada da belli KDZ göstergeleri kullanılarak yapılan hesaplamalara yer verilmiştir. Girdi-çıktı tabloları, KDZ uzunluğu, KDZ katılımı, dikey uzmanlaşma gibi diğer KDZ göstergeleri bundan sonra yapılacak çalışmalarda daha kapsamlı şekilde ele alınarak bu kısıtın kaldırılması KDZ'ye dair bilgi birikimimizi arttırmaya yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, S. (2022). Türkiye'de ve Dünyada Uluslararası Ticaret Açısından Küresel Değer Zinciri. Editör Hasan Bardakçı. *Uluslararası Ticaret ve Sosyal Bilimlerde Güncel Çalışmalar*. 1. Baskı. Bilge Yayınevi. Ankara. 2022. ss: 79-109.
- Ağcadağ, D., & Gövdere, B. (2021). Temel kaynaklarla yeni dış ticaret teorileri. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 9(1), 1-14.
- Akdeve, E., & Benli, E. (2020). Covid-19'un küresel tedarik zinciri ve Sektörlere Etkisi. thinktech STM Teknolojik Düşünce Merkezi . Perspektif.
- Akkaş, H. H. (2020). Andre Gunder Frank'ın "Yeniden Doğu" tezi kapsamında tek kuşak-tek yol projesinin salgın sonrası yeni dünya düzenine yansımaları. *Asya Studies, Akademik Sosyal Araştırmalar*(13), 51-61.
- Akkartal, G. R. (2022). Covid 19'un küresel tedarik zincirine olan etkisi üzerine bir çalışma. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi- USBED*, 4(6), 1-10.
- Alkın, H. (2020). Türkiye'nin ihracatının katma değer dağılımı ve ithal girdi bağımlılığı: 2000-2014 dönemi için küresel değer zinciri analizi. *20*(1), s. 66-89.
- Altundal, V., Somuncu, K. (2016) Bölgesel ticaret anlaşmaları ve Türkiye'nin dış ticaret açığı sorunu. *Ekonomi İşletme Siyaset Ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2(2), 119-149.
- Arıç, K. H. (2013). Yeni bir dış ticaret teorisi olarak Porter'in rekabetçi üstünlükler teorisi'nin yapısı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(5), 81-97.
- Arslan, İ. K., & Çöp, S. (2020). Küresel değer zincirleri ile uluslararası rekabet gücü arasındaki nedensellik ilişkisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(3), s. 1700-1723.
- Ataman, G. (2002). Tedarik zinciri ve yönetimi: Değişim mühendisliği ve dış kaynaklardan yararlanma ilişkisi üzerine bir irdeleme. *Marmara Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(17), 35-42.
- Ateş, E., & Şanlısoy, S. (2022). Küresel değer zincirinin belirleyenleri. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(2), s. 137-152.
- Aydın, N. (2016). Dış kaynak kullanımı nedenleri ve uygulamaları. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*(41), 61-79.
- Bahadır, S. (2022, 12 8). Türkiye'de büyüme yakalamak için küresel değer zincirinden nasıl yararlanılır? Kasım 2023 tarihinde EY: https://www.ey.com/tr_tr/tax/turkiyede-buyume-yakalamak adresinden alındı

- Başkan, N. (2005). Çeşitli bağlamlarıyla küreselleşme sözcüğünün anlamları: küreselleşme olgusuna felsefi bakış. *Yüksek Lisans Tezi(1)*. Bursa: T.C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başkol, M. (2011, Ocak). Tedarik zincirinde bilgi ve talep yönetimi olup veri analizi modeli ile uygulaması. *Doktora Tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baygöl, S. (2020). Küreselleşme ve teknoloji üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 6(13), 395-411.
- Bureau, U. S. (2024, Ocak 18). *Trade in Goods with China*. Ocak 2024 tarihinde [www.census.gov](https://www.census.gov/foreign-trade/balance/c5700.html#2002): <https://www.census.gov/foreign-trade/balance/c5700.html#2002> adresinden alındı
- Büyüközkan, G., & Vardaloğlu, Z. (2008). Yeşil tedarik zinciri yönetimi. *Lojistik Dergisi*(8), s. 66-73.
- Çelik, M. Y. (2012, 6 20). Boyutları ve değişen algılarıyla küreselleşme. *Dergipark.org.tr*, 2(32), 57-74.
- Çelik, M. Y. (2012, 04). Boyutları ve farklı algılarıyla küreselleşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(32).
- Çütçü, İ. (2021). Pandemi sonrası dünya ve türkiye'de dış ticaret. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 1-11.
- Dağıstan, N. (2017). Küresel değer zincirlerinin Türkiye'nin dış ticaret ve üretim yapısına etkileri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 824-835.
- Davutoğlu, N. A. (2020). Üçüncü ve dördüncü sanayi devrimleri arasındaki temel ve sistematiik farklılıkların determinist bir yaklaşımla analizi. *Management and Political Sciences Review*, 2(1), 176-194.
- Demir, Y., & Terzi, N. (2020). Modern devletin gelişimi: küreselleşme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 1-11.
- Demircan, H. (tarih yok). *Küreselleşme ve enformatik devrim sonrası yeni dönem: "offshore outsourcing"*. Ağustos 2023 tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı: https://www.mfa.gov.tr/kuresellesme-ve-enformatik-devrim-sonrasi-yeni-donem-offshore-outsourcing_xml_namespace-prefix-_o_-ns-_urn_schemas-microsoft-com_office_office-_o_p_o_p_o_p_o_p_hayrettin-demircan-_o_p_o_p_.tr.mfa adresinden alındı
- Doğan, İ. (2002, Haziran). Tedarik zincirinde kamçı etkisi ve envanter yönetimi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Dündar, N. (2020). Küresel salgınların makroekonomik etkileri üzerine bir araştırma. *Journal of Social Humanities Sciences Research*, 7(52), 837-852.
- Ekleme, K. (2022). Küresel ticaret savaşlarının Türkiye ekonomisine etkisi. *Yüksek Lisans Tez*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Ekonomik Araştırma Forumu, T.-K. Ü. (2011). *Uluslararası üretim zincirlerinde dönüşüm ve türkiye'nin konumu*. İstanbul: Tüsiad Yayın.

- Erdoğan, S., & Gedikli, A. (2016). *Türkiye ekonomisinin dönüşümü 2000'li yıllarda Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Ergülen, A., & Büyükkelik, A. (2008, Mayıs). Çevre yönetiminde yeni bir yaklaşım yeşil tedarik zinciri yönetimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 10(1-2), 33-50.
- Ergün, G. (2019). Kobi'ler ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamada eğitim ve geliştirmenin rolü: Eskişehir organize sanayi bölgesinde bir araştırma. *Yüksek Lisans Tez*. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Erkan, H. (1998). *Bigi toplumu ve ekonomik gelişme*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ersungur, M., Agcakale Kılıç, F., & Tığtepe, E. (2022, Mart). Covid-19 pandemisinin uluslararası ticarete etkisi: Türkiye örneği. *Gümrük Ticaret Dergisi*(27), 66-81.
- Ertek, İ. (2021). Yükselen piyasa ekonomilerinde enflasyonu belirleyen etkenler. *Yüksek Lisans Tez*. İstanbul: Yıldız Teknik üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eser, B., & Yüksel, H. (2012). Korporatizm, faşizm ve solidarizm kavramları ekseninde erken dönem cumhuriyet siyaseti üzerine bir inceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(16), 181-200.
- Evin, H. (Ocak 2012). Yeni denenen eski bir oyun: küreselleşme. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 59-80.
- Gencer, S. (2021, Aralık). Üretim parçalanması ve uluslararası outsourcing ticareti. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 293-310.
- Genç, S. Y. (2017). İktisadi düşüncede değerin kaynağı sorunsalı. *Çalışma Ve Toplum*, 2(53), 667-680.
- Genç, S. Y., & Çağlayan, T. (2017). İktisadi düşüncede değerin kaynağı sorunsalı. *Çalışma ve Toplum*, 2(53), 667-680.
- Göktürk, A. S. (2017, 01 16). *Tedarik zinciri ve değer zinciri arasındaki fark nedir?* Ağustos 2023 tarihinde Login Yazılım: <https://www.login.com.tr/blog/tedarik-zinciri-ve-deger-zinciri-arasindaki-fark-nedir#:~:text=Tedarik%20zinciri%20müşterilerin%20isteklerini%20yerine,avantajı%20yaratabilecek%20konuma%20getirilmesi%20diyebiliriz> adresinden alındı
- Gözen, M. (2019). Değer ve değerleme hakkında kavramsal ve kuramsal bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 22(2).
- Guilhoto, J. M., Webb, C., & Yamano, N. (2022). *Guide to OECD TIVA indicators, 2021 edition*. OECD Science, Technology and Industry Working Papers. OECD Science, Technology and Industry Working Papers.
- Gültekin, S. (2016). Uluslararası ticarete Çin faktörü ve Türkiye'nin dış ticaretine yansımaları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*(28), 139-151.
- Gündüz, İ. (2021). Çin-ABD ticaret savaşının hegemonik istikrar teoremi bağlamında analizi. *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi*, 1(1), 57-75.

- Gürkaynak, M., & Yalçiner, S. (2009, 9 1). Uluslararası politikada karşılıklı bağımlılık ve küreselleşme üzerine bir inceleme. *Uluslararası İlişkiler*, 6(23), 73-92.
- Gürpınar, K., & Sandıkçı, M. (2008). Uluslararası rekabetçilik analizinde Michael E. Porter'ın elmas modeli yaklaşımı:Türkiye'deki bazı endüstrilerdeki uygulanabilirliğin ve sonuçlarının araştırılması. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(15), 105-125.
- Inomata, S. (2017, 07 12). *Analytical frameworks for global value chains: An overview*. Eylül 2023 tarihinde World Trade Organisation: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gvcs_report_2017_chapter1.pdf adresinden alındı
- İslam, M. N. (2022). Çin ve 21. yüzyıl yeni dünya düzeninin alternatif tıslımları: Çin, Batı kökenli olmayan yumuşak güç modelini nasıl yeniden şekillendiriyor? *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 6(1), 33-50.
- Ison, S., & Wall, S. (2007). *İktisat Giriş*. (A. Çakmak, S. Oktar, M. Şişman, & S. Yavuz, Çev.) Bilim Teknik Yayınevi.
- İDMİB. (2021, Kasım). *Türk şirketleri için Çin iş yapma rehberi*. Kasım 2021 tarihinde [ticaret.gov.tr: https://www.idmib.org.tr/files/downloads/Belgeler/2021/Çin%20Ülke%20Pr ofili.pdf](https://www.idmib.org.tr/files/downloads/Belgeler/2021/Çin%20Ülke%20Pr ofili.pdf) adresinden alındı
- Jenkins, A. (2022, Aralık 15). *What's difference between value chain and supply chain?* Ağustos 2023 tarihinde [www.netsuite.com: https://www.netsuite.com/portal/resource/articles/erp/value-chain-supply-chain.shtml#:~:text=The%20main%20difference%20between%20a,moves%20along%20that%20supply%20chain](https://www.netsuite.com/portal/resource/articles/erp/value-chain-supply-chain.shtml#:~:text=The%20main%20difference%20between%20a,moves%20along%20that%20supply%20chain) adresinden alındı
- Karagöz, F. (2020). Pandeminin Küresel Tedarik Zincirlerinin İşleyişine Etkisi ve Muhtemel Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri* (s. 69-86). içinde İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Karasu, F. I. (2006). Tedarik zinciri yönetiminin yapısı ve işleyişi. *Yüksek Lisans Tez*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, Y. (2020). Küreselleşen dünyada salgın ve salgın sonrası dünyada küreselleşme. *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, 5(14), 217-232.
- Kayabaşı, A. (2008, Nisan 1). Kobi'lerde rekabet gücünün geliştirilmesinde müşteri ilişkileri yönetimi. *Verimlilik Dergisi*(3), s. 37-57.
- Kazgan, G. (2005). *Küreselleşme ve ulus-devlet yeni ekonomik düzen*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keohane, R. O., & Nye, J. J. (2015). Güç ve karşılıklı bağımlılığı yeniden ele almak. *Uluslararası İlişkiler*, 12(46), 79-104.
- Keskin, H., İmamoğlu, S. Z., & Aydemir, A. R. (2004). Tedarik zincirinde taşıyıcıların rolü: Kobi'ler üzerinde bir uygulama çalışması. *Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, s. 149-164.

- Keyman, E. F. (Bahar 2006). Küreselleşme, uluslararası ilişkiler ve hegemonya. *Uluslararası İlişkiler*, 3(9), 1-20.
- Kılıçaslan, Y., Aytun, U., & Meçik, O. (2021). Global value chain integration and productivity: the case of Turkish manufacturing firms. *Research Article*, 1-22. Routledge Taylor & Francis Group.
- Koca, K. C. (2018). Sanayi 4.0: Türkiye açısından fırsatlar ve tehditler. *Sosyoekonomi*, 26(36), 245-252.
- Kökalan Çımrın, F. (2020). Küreselleşme teorileri: söylem ve iddalar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 1205-1219.
- Köksal, Ç., Özdemir, B., Can, M., Köksal, S. H., & Karaoğlu, Y. (2023). *İhracat 2023 raporu*. Türkiye İhracatçılar Meclisi. İstanbul: Tim Ekonomik Araştırmalar Şubesi.
- Krugman, P. (2001). *Bunalım ekonomisinin geri dönüşü*. (N. Domaniç, Çev.) Newyork: Literatür Yayınları.
- Krugman, P., Obstfeld, M., & Melitz, M. J. (2017). *Uluslararası iktisat teori ve politika*. (O. Özsoy, Çev.) Ankara: Palme Yayıncılık.
- Küçükbay, F., Uysal, D., & Çırak, A. N. (2021). Covid-19 salgınının dünya ekonomisi üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Aksaray üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(4), 15-20.
- Lee, K., & Mao, Z. (2021). Global value chains, industrial policy, and industrial upgrading: Automotive sectors in Malaysia, Thailand, and China in comparison with Korea. *Special Issue Article*, 33, 275-303. European Association of Development Research and Training Institutes (EADI) .
- Mucuk, İ. (2013). *Modern işletmecilik*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- OECD, Data Bank. (2024, Ocak 8). *Gross domestic product (GDP)*. Ocak 2024 tarihinde OECD Data: <https://data.oecd.org/gdp/gross-domestic-product-gdp.htm> adresinden alındı
- OECD Statistics Working Papers. Organisation for Economic Co-operation and Development. Ahmad, N., Bohn, T., Mulder, N., Vaillant, M., & Zaccarelli, D. (2017). *Indicators on global value chains: A guide for empirical work*.
- Ok, S. T. (2006, Haziran). Doğrudan yabancı sermaye'nin hizmet sektörüne kayışı ve dış kaynak kullanımı. *Öneri Dergisi*, 7(26), 105-111.
- Orkunoğlu Şahin, I. F. (2022). Türkiye'nin 1980-2021 dönemi dış ticaret gelişiminin irdelenmesi. *Gümrük Ticaret Dergisi*(27), 82-99.
- Özalp, B., & Önal, N. E. (2021). Geçmişten günümüze değer zinciri analizi tartışmalarının politik ekonomisi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 9(2), 16-29.
- Özbay, F. (2021). Schumpeter'in kapitalizm, kalkınma, girişimci ve kredi perspektifinde inovasyona bakışı. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 93-101.
- Özçelik, O. (2022). Ticaret politikası belirsizliklerinin ABD'nin Çin karşısındaki dış ticaret dengesine etkileri: yapısal kırılmalı bir analiz. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*(2), 1-22.

- Özdemir, A. İ. (2004). Tedarik zinciri yönetiminin gelişimi, süreçleri ve yararları. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(23), 87-96.
- Özdemir, M., Okursoy, A., & Devli, A. T. (2008). Kobi'lerde tedarik zincirinin rolü ve performansının değerlendirilmesi. Aydın ili uygulaması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(1), s. 119-143.
- Özdemir, S., Ersöz, H. Y., & Sarioğlu, H. İ. (2007, Ocak). Küçük girişimciliğin artan önemi ve kobi'lerin Türkiye ekonomisindeki yeri. *Journal of Social Policy Conferences*(53), s. 173-230.
- Özen, M. (2019). Değer ve değerlendirme hakkında kavramsal ve kuramsal bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 374-382.
- Öztürk, N. (2003). Dış ticaret kuramında yeni yaklaşımlar. *Öneri Dergisi*, 5(19), 109-126.
- Park, A., Nayyar, G., & Low, P. (2013). *Supply chain perspectives and issues a literature review*. Fung Global Institute & World Trade Organization. Fung Global Institute & World Trade Organization.
- Sarı, A. (2005). Bölgelerarası ekonomik entegrasyonlar ve Türkiye'nin ödemeler bilançosuna etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 117-130.
- S, S. (2023, Mayıs 26). *Difference between supply chain and value chain*. Ağustos 2023 tarihinde keydifferences.com: <https://keydifferences.com/difference-between-supply-chain-and-value-chain.html> adresinden alındı
- Sesliokuyucu, O. S. (2018). Küresel değer zincirlerinde yükselme: altyapı değişkenlerinin etkisi. *Doktora Tezi*. Gaziantep: T.C. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Sesliokuyucu, O. S. (2021). Pandemi sonrası küresel değer zincirleri: yönetim sürecine ilişkin bir değerlendirme. *International Symposium on Business, Economics & Education (ISBE)* (s. 305-309). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sevim, H. (Bahar 2006). Uluslararası ilişkilerde küreselleşme olgusu ve ulus-devlet kavramını yeniden düşünmek. *Uluslararası İlişkiler*, 3(9), 89-124.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası iktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları No.:29.
- Şanlı, F. B. (2004). Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 160-166.
- Şanlısoy, S., & Ateş, E. (2021). *Teknoloji ve Uluslararası İlişkiler*. (Ö. Aydın, & Ç. Cengiz, Dü) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şen, B. (2008). Türkiye'de küreselleşme tartışmaları ve sonuçları. *Doktora Tezi*. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Planlama Başkanlığı. (2018). *11. Kalkınma Planı (2019-2023)*. Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Planlama Başkanlığı.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2023, Aralık 15). *Türkiye-AB Gümrük Birliği*. Aralık 2023 tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı: [https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-](https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk)

birligi.tr.mfa#:~:text=1963%20Ankara%20Anla%C5%9Fmas%C4%B1yla%20ba%C5%9Flat%C4%B1lan%20b%C3%BCt%C3%BCnle%C5%9Fme,Ocak%201996%20tarihinden%20itibaren%20tamamlanm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r. adresinden alındı

- T.C. Kalkınma Bakanlığı, (2018). *On birinci kalkınma planı (2019-2023) İmalat sanayi politikaları*. T.C. Kalkınma Bakanlığı. Ankara: Özel İhtisas Komisyonu Raporu.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020, Mart 11). *Covid-19 bilgilendirme platformu*. T.C. Sağlık Bakanlığı Web Sitesi: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66493/p.html> adresinden alındı
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023). *Ekonomik görünüm temmuz 2023*. T.C Ticaret Bakanlığı. Ankara: T.C Ticaret Bakanlığı.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023). *T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, ABD Ülke Profili*. T.C. Ticaret Bakanlığı.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023). *Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü: Çin Ülke Profili*. Aralık 2023 tarihinde [ticaret.gov.tr: https://ticaret.gov.tr/data/5f3b925713b876ea88e4c9c4/CHC%20_Ulke_Profil_i_2023_EKİM_Kasım_web.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5f3b925713b876ea88e4c9c4/CHC%20_Ulke_Profil_i_2023_EKİM_Kasım_web.pdf) adresinden alındı
- Taglioni, D., & Winkler, D. (2016). *Making global value chains work for development*. Washington,DC: World Bank Group.
- Talas, M., & Yaşar, K. (2007). Küreselleşmenin kültürel sonuçları. *Türklük Bilimi Araştırmaları*(22), 149-162.
- Talu, N. (2019). *Avrupa birliği iklim politikaları*. Ankara: İklimin.
- Tekinay, O. N. (2022). Covid-19 salgın dönemi G7 ülkeleri ve Türkiye'nin ekonomik performans sıralaması ve karşılaştırması. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 1-25.
- Tekoğlu, A. S. (2020, Aralık). Covid-19 salgını ve dış ticarette kriz yönetimi: Türkiye örneği. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 7(22), 32-53.
- Telatar, F. (2004). *Politik İktisat Politikası*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Timur, M. N. (2019). Tedarik zinciri-Temel kavramlar. *Tedarik Zinciri Yönetimi* (s. 1-46). içinde Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Timur, N., Başkol, M., Çekerol, G. S., & Suvacı, B. (2019). *Tedarik zinciri yönetimi*. (N. Timur, & S. Çekerol, Dü) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Tokol, A., & Alper, Y. (2013). *Sosyal Politika*. Bursa: Dora Yayınları.
- Tuerdi, M. (2023). Çin dış ticaretinin Türkiye ekonomisine etkisi. *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi- Bildiriler Kitabı III* (s. 141-152). İstanbul: İlem.
- TÜİK. (2023, Kasım 29). *Dış Ticaret İstatistikleri, Ekim 2023*. Aralık 2023 tarihinde TÜİK: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ekim-2023-49628> adresinden alındı
- TÜSİAD. (25 Şubat 2022). *Türkiye-Çin ekonomik ilişkileri sektörel yuvarlak masa toplantıları-7 ulaştırma ve lojistik sektörü*. TÜSİAD-Atlı global.

- Uğurlu, M. (2006, Mayıs). Türkiye'de sivil toplum- sosyal politika ilişkisi. *Yüksek Lisans Tez*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Ünüvar, İ., & Aktaş, H. (2022). Dünya'da e Türkiye'de Covid-19 pandemisinin ekonomik etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(1), 124-140.
- Vatansever Deviren, N. (2004). Yeni dış ticaret teorileri. *Mevzuat Dergisi*, 7(81).
- Wallner, M. (2023, Mayıs 4). *Value chain vs supply chain: What's the difference?* Ağustos 2023 tarihinde [www.knapp.com: https://www.knapp.com/en/insights/blog/difference-value-chain-vs-supply-chain/](https://www.knapp.com/en/insights/blog/difference-value-chain-vs-supply-chain/) adresinden alındı
- World Bank, (2022). *Leveraging global value chains for growth in Turkey- A Turkey country economic memorandum*. Washington DC: The World Bank Group.
- World Bank, (2023). The World Bank *DataBank, World Development Indicators*. Aralık 2023 tarihinde The World Bank: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.CD&country#> adresinden alındı
- Yanikkaya, H., Altun, A., & Tat, P. (2022). Küresel değer zincirinin döngüsel ekonomideki rolü. (M. Bulut, & C. Korkut, Dü) *Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları*, s. 45-100.
- Yaprak, İ., & Doğan, N. Ö. (2019). Yeşil tedarik zinciri yönetimi: ilgili literatüre dayalı bir mevcut durum analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(4), 1143-1165.
- Yay, G. G. (2015). *Para ve Finans: Teori-Politika* (Cilt Güncellenmiş 2. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yazıcı, İ. G. (2018). Lizbon stratejisi ve Avrupa 2020 hedeflerinde bölgesel kalkınma ve sosyal politikalar. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(3), 436-451.
- Yeldan, E. (2003). *Küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisi bölüşüm, birikim ve büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, B. (2018). Endüstrileşme ve sosyal politika arasındaki ilişki üzerine bir değerlendirme. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 18(1), s. 30-44.
- Yılmaz, D. H. (2020). Bölgesel ticaret anlaşmaları: çok taraflı ticaret sistemine bir tehdit mi? Tamamlayıcı mı? *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar -1* (s. 375-397). içinde Gece Kitaplığı.
- Yıldız Tonga, M. (2022). Endüstri 4.0'a genel bir bakış: sanayinin geleceği. *G. Ü. İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi*, 6(6), 40-60.
- Yıldızöz, H. (2006). Tedarik zinciri yönetimi ve bir uygulama. *Yüksek Lisans Tez*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurttançıkamaz, Z. Ç., & Emsen, Ö. (2020). ABD ve Çin arasındaki ticaret savaşı: rekabet gücü ve reel kur açısından bir değerlendirme. *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 781-805.